

Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”
Secția: Teologie Pastorală
Disciplina: Teologie Liturgică

Lucrare de Disertație

Octava Pascală Mozarabă în comparație cu Săptămâna Luminată Bizantină

Profesor coordonator:

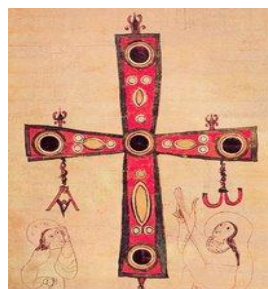
Prof. Dr. Pr. Viorel Sava

Masterand:

Pr. Bogdan Ștefan Avram

IAȘI

2015



Lista de abrevieri	7
INTRODUCERE	8
CAP. I. Evoluția istorică a Cincizecimii	10
1.1 Temeiuri biblice și patristice ale sărbătorilor Paștilor și Rusaliilor în tradiția ortodoxă.....	10
1.2.Primele trei secole	15
1.3 Canonul 5 de la Niceea (325) și alte dispoziții canonice referitoare la cele două sărbători	19
Secolele IV-VI.....	22
Sfintele Paști sau perioada Penticostarului.....	27
Istoricul Cincizecimii după diferiți autori hispanici	32
Semnificația termenului <i>cincizecime</i> în Noul Testament.....	32
<i>Pentecostes</i> , sărbătoarea creștină de cincizeci de zile.....	32
Duminica și Cincizecimea.....	35
Evoluția Cincizecimii după diferiți scriitori latini.....	36
<i>Laetissimum spatium</i>	36
Accentuarea ultimei zile	36
Primele trei secole	37
Sărbătoarea Înălțării la 40 de zile.....	39
Evoluția în timp a Tradiției Hispanice	42
Cele două tradiții	42
Diferențe între cele două tradiții.....	43
Cele două tradiții și ultima renovare a Misal-ului Hispano-Mozarab	46
Ciclul liturgic. Anul liturgic	46
Postul Mare în tradiția hispanică.....	49
Săptămâna sfântă.....	49
Săptămâna <i>In Albis</i>	51
Influențe orientale în Liturghia Hispanică	55
Contextul istoric	55
Contribuția istoriei.....	56
Urme ale influențelor liturgice orientale	58
Ordinariul Misei	58
1) Imnul Trisaghion pentru zile festive	59

Forma simplă	59
1) Textul imnului Trisaghion.....	61
2) Doxologia	61
3) Versetele psalmice.....	61
Forma parafrazată	61
1) Frazele însoțitoare	63
2) Versetele biblice.....	64
3) Doxologia finală.....	65
Concluzie	65
II. Dipticele	66
R.Amen.	68
Să ne rugăm.....	68
Să ne amintim în rugăciunile noastre de Biserica Sfântă și Catolică.....	68
Domnul să o facă să crească în credință, speranță și caritate.....	68
R. Îngăduie Dumnezeu etern și Atotputernic	68
R. Îngăduie Dumnezeu etern și Atotputernic	68
Alia-(Semper variabilis)	68
R. Amen.	69
R. Și pentru toți Martirii.	70
<i>Se pot adauga și alte nume de Martiri.</i>	70
R. Și pentru toți Mărturisitorii.	70
<i>Se pot adăuga alte nume de Sfinți.</i>	70
R.Amen.	71
Traducerea textului îmi aparține, iar textul original latin a fost pregătit de comisia ce a revizuit întregul rit al Mizei hispanice după manuscrisele și edițiile oficiale precedente.....	71
Dipticele și locul lor exact în interiorul mizei hispanice erau bine cunoscute de Sf. Isidor de Sevilla și care vorbește despre ele în capitolul XV a primei părți a lucrării <i>De Ecclesiasticis Officiis</i> :.....	71
„Ordo autem missae vel orationum, quibus oblata Deo sacrificia consecratur, primo a sancto Petro est institutus; cuius celebrationem uno eodemque modo universus peragit orbis.....	71
Prima earundem oratio ammonitionis est erga populum tu excitetur ad exorandum Deum.....	71

Secunda invocationis ad Deum est tu clementer suscipiat preces fidelium oblationemque eorum.	71
Tertia autem effunditur pro offerentibus sirve pro defunctis fidelibus tu per eundem sacrificium veniam consequantur”.....	71
În cercetările sale despre Misa hispanică, J. Pinell, vorbind despre <i>diptice</i> , afirma că: „, fără îndoială că dipticele reprezintă o formă evoluată a vechii cereri de mijlocire. Mai mult chiar, această formă evoluată a rugăciunii de cerere trebuie să fie foarte veche însă nu posterioare secolului IV. Important este că dipticele exprimă o nouă formă de rugăciune: o cerere care este în primul rând comuniune. Dipticele conțin cereri pentru Biserica Universală, pentru ierarhia ecleziastică a bisericii locale dar și a celorlalte biserici; apar cereri de unire în rugăciune a tuturor celor prezenți; sunt pomeniți sfinții din dorința de a reafirma deplinătatea comuniunii cu Biserica triumfătoare; de asemenea sunt pomeniți cei adormiți, rugăciune <i>sufragiu</i> , adică în ea se cere Lui Dumnezeu primirea lor întru fericirea cea veșnică”.	71
Aceiași autor este de părere că acest tip de rugăciune a fost conceput exclusiv pentru celebrarea euharistică și s-a dezvoltat originar de la epicleza rugăciunii euharistice. În aproape toate liturghiile occidentale și orientale dipticele apar în interiorul rugăciunii euharistice.....	72
III. Ritul păcii	73
R. Și cu oamenii de bună voie.....	73
Cantus Ad Pacem.....	74
IV. <i>Sanctus</i>	75
V. Formulele de consacrare ale pâinii și ale vinului	77
VI. Lecționarul Missei.....	82
VI.1. Lecționarul Timpului Pascal	82
VI.2. Lecționarul evanghelic pentru Timpul Pascal	89
VII. Calendarul.....	92
Sărbătoarea In dies Sanctae Mariae.....	92
Alte sărbători hispanice de origine orientală	93
Octava Pascală Hispanică.....	95
Paștele, plenitudinea sărbătorilor	111
Penticostarul și Săptămâna luminată în tradiția ortodoxă	115
Alcătuirea cărții Penticostar.....	115
Marțea Luminată.....	122
Vinerea luminată-Izvorul Tămăduirii.....	123
Duminica Tomei (a opta zi după Paști)	126

Concluzii	129
Bibliografie	134
Izvoare	134
Carti de cult	136
Lucrari de specialitate	137
Articole si studii	143
Surse web	143
Izvoarele Liturgice Hispano-Mozárabe.....	144
DECLARAȚIE	146

Lista de abrevieri

AA.VV= Autori Vari= autori diferiți.

CCL = *Corpus Christianorum. Series Latina* (Turnhout 1953).

CSIC = Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Madrid).

LMS = M. FEROTIN, *Le Liber Mozarabicus Sacramentorum, et les manuscrits mozarabes*

=Monumenta Ecclesiae Liturgica.

INTRODUCERE

Sărbătorile anului liturgic creștin readuc în viața credincioșilor îndeosebi viața și activitatea Mântuitorului nostru Iisus Hristos, precum și din întreaga istorie a mântuirii, cu evenimentele și persoanele mai însemnate, de dinainte și după Întruparea Domnului¹.

În creștinismul primar Întruparea, Patimile și Învierea lui Hristos constituiau o singură realitate și, datorită acestui fapt, viața spirituală a creștinilor însemna în esență nașterea, viețuirea, moartea și învierea cu Hristos. Mai mult, se poate spune că întreaga învățătură, cultul și viața creștinismului primar erau străbătute de mesajul Învierii Mântuitorului Iisus Hristos, de bucuria Învierii, dimpreună cu toate evenimentele premergătoare².

Biserica a statornicit în cursul fiecărui an bisericesc să ni se reprezinte și să ni se reînnoiască întreaga viață și activitate a Mântuitorului, în toate cele trei aspecte ale misiunii Sale: **învățătoarească** sau profetică, **arhierească**, sfințitoare sau de mare preot și cea **împărătească**, de biruință asupra păcatului și a morții sau conducătoare. În duhul acesta au fost alcătuite și cărțile de cult, precum și cele trei mari perioade ale anului liturgic, denumite, după principalele cărți de slujbă pe care le întrebuițează cântăreții la strană, în fiecare din aceste perioade: **perioada Triodului**³- prepascală, ce reînnoiește activitatea arhierească a Mântuitorului, realizată prin Jertfa Sa, prin Patimile și moartea Sa pe Cruce, **perioada Penticostarului**⁴- pascală, cea care celebrează oficiul împărătesc al Domnului Cel slăvit și îndumnezeit după Înviere, precum și pe Hristos Împăratul și Întemeietorul Bisericii Sale, și **perioada Octoihului**⁵- postpascală, care comemorează și readuce înaintea credincioșilor activitatea didactică a lui Iisus, înainte de Patimile Sale și de Înviere⁶.

¹ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, „Despre anul liturgic”, în *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, ediția a IV-a, Ed. Partener, Galați, 2008, p. 184.

² Nicolae Arseniev, *Mistica și Biserica Ortodoxă*, traducere de Remus Rus, Editura Iris, București, 1994, p. 19.

³ Perioada de 10 săptămâni dinainte de Paști, care ține de la Duminica Vameșului și a Fariseului până la Duminica Paștilor, fiind inclusă și perioada Postului Mare, al Paștilor.

⁴ Perioadă de 8 săptămâni, ce începe cu Duminica Învierii, a Paștilor, până la prima Duminică după Rusalii sau a tuturor Sfinților.

⁵ Perioadă ce ține tot restul anului de la sfârșitul timpului Penticostarului, până la începutul perioadei Triodului (durează variabil între 40-26 săptămâni în funcție de data Paștilor).

⁶ Pr.Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală...*, p.157.

După cum în centrul iconomiei mântuirii se află Jertfa Sfântă a Mântuitorului nostru, adică Patimile și moartea Sa pe Cruce, urmate de Învierea Sa din morți, la fel și în centrul ciclului anului liturgic ortodox stă Sărbătoarea Învierii sau Paștile, care urmează Săptămânii Patimilor. Se poate spune că nucleul praznicelor creștine răsăritene îl constituie sărbătoarea pascală dimpreună cu toate celelalte rânduieli și ceremonii legate de praznicul Învierii Domnului nostru Iisus Hristos⁷.

Perioada Paștilor, este cu totul deosebită de toate celelalte perioade ale anului bisericesc, prin cântările liturgice speciale care îi „conferă o notă de sobrietate și măreție în același timp, de tristețe dar și de bucurie, de pocăință și de nădejde în Învierea Mântuitorului”⁸. Fiecare credincios poate retrăi în acest răstimp momentele Jertfei și Învierii Domnului prin rânduielile și imnografia bisericească de o mare frumusețe teologică.

Motivul pentru care am ales să aprofundez tema prezentei lucrări de masterat, intitulată **Octava Pascală Mozarabă în comparație cu Săptămâna Luminată Bizantină** este că doresc a-mi aduce aportul în vastul câmp al liturgicii prin intermediul acestei teme necercetate la nivel mondial până în momentul de față și de asemenea să deschid drumul celor care pe viitor vor dori să cerceteze și să aprofundeze mai multe aspecte despre Liturghia Mozarabă în general.

Au fost utilizate mai multe categorii de surse, acordându-se prioritate lucrărilor de specialitate din țara noastră, precum și din străinătate, îndeosebi din Spania, întrucât acolo există un puternic curent de cercetare și reînviere a acestui frumos cult care la rădăcină a fost ortodox.

Ca izvoare au fost întrebuințate Sfânta Scriptură, cărțile de cult, cu precădere **Penticostarul**, precum și numeroase opere patristice.

⁷ Marian Berbecel, *Săptămâna Patimilor în cărțile de cult și în viața credincioșilor*, teză de doctorat, București, 2009, p. 4.

⁸ Pr. Prof. Dr. Nicolae D. Necula, *Săptămâna Patimilor în viața creștină ortodoxă*, în „Glasul Bisericii”, LII (1996), nr. 1-4, p. 33.

CAP. I. Evoluția istorică a Cincizecimii

1.1 Temeiuri biblice și patristice ale sărbătorilor Paștilor și Rusaliilor în tradiția ortodoxă

Dinamismul interior al Bisericii precum și factorii evolutivi culturali, sociologici și religioși care determină cursul istoriei, au produs o transformare a timpului în intervalul de cincizeci de zile care începe în dimineața zilei de Paști, duminică, prima zi a săptămânii.

Încă din primele veacuri, în lupta sa împotriva gnosticismului, Biserica a condamnat orice ruptură între cele două testamente: nu există decât o unică economie a mântuirii, căci este același Dumnezeu care a vorbit lui Moise și s-a revelat în Hristos. Liturghia creștină reia etapele mântuirii și face să convergă mersul progresiv în celebrarea unicei Taine - Euharistia. Astfel se face formarea polului Crăciun-Epifanie, numit și Paștele de iarnă, care îndreaptă tensiunea către cel de-al doilea pol al anului, Paște-Rusalii.

Celebrarea liturgică presupune lecturarea Scripturii și transpunerea ei la nivelul vieții unei comunități creștine. Ea introduce în taina mântuirii, făcând inventarul tuturor elementelor prefigurative. Hristos a învățat pe ucenicii Săi în drum spre Emaus cum trebuie să citească Biblia: începând de la Moise și de la proroci le-a tâlcuit lor, din toate Scripturile despre El (Luca 24,27); toate evenimentele și toate profețiile anunță venirea unică a lui Hristos. Astfel, Părinții au preluat și introdus în Liturghia Rusaliilor mai multe elemente veterotestamentare prefigurative, între care amintim Sărbătoarea iudaică a Săptămânilor, Anul jubiliar și promulgarea Legii pe Muntele Sinai. Aceste amintiri prefigurative formulate în categorii ale Vechiului Testament sunt împlinite în chip deplin în Noul Testament, ambele testamente culminând într-un „jurnal terminal grandios și salutar al Rusaliilor”⁹.

În Vechiul Testament, Duhul lui Dumnezeu Se înfățișează în lucrare, într-un lent și tainic proces de creație. La crearea omului, Duhul va fi Cel care-i va insufla energia vitală. Tema apei ca receptacol al Duhului dumnezeiesc avea să joace un rol important în cateheza sacramentală a

⁹ Paul Evdokimov, *Rugul aprins*, traducere de Teodor V. Damșa, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1994, p. 77.

Bisericii primare, dezvoltată fiind cu precădere în tradiția siriană. Apa este literalmente fecundată de Duhul, primește de la El virtutea de a da naștere unor ființe care să i se asemene, adică pnevmatice, duhovnicești. Duhul Sfânt face să rodească apa botezului, tot așa cum făcea roditoare, încălzindu-se sub aripile sale, și apele facerii¹⁰. Părinții Bisericii au invocat deseori texte din Psalmi pentru a sublinia complementaritatea Cuvântului și a Duhului în opera creației, ca și în lucrarea harului, pentru a afirma reciprocitatea „misiunilor” Fiului și Mângâietorului, cele două „mâini ale Tatălui”¹¹. Chiar dacă limbajul Evangheliilor poartă încă pecetea pnevmatologiei veterotestamentare, prezența Duhului începe să devină copleșitoare, îndeosebi în Evanghelia după Luca, unde ea constituie cu adevărat cheia și trăsătura cea mai evidentă a hristologiei. Sfinții Ioan Botezătorul, Simeon, Elisabeta și Fecioara Maria sunt plini de Duh Sfânt și participă la taina Întropării Cuvântului. Lumina orbitoare a Taborului, albul strălucitor al veșmintelor lui Iisus, norul luminos care L-a învăluit pe Iisus iar pe Apostoli i-a făcut să cadă cu fața la pământ, de teamă, sunt tot atâtea manifestări ale prezenței Duhului, semne ale bunăvoirii Tatălui în Fiul Său Cel Preaiubit¹².

La Învierea Domnului, întreaga creație se pregătește să treacă un prag al ființei, într-o nouă devenire a Bisericii, în trimiterea cincizecimească a Duhului. Cincizecimea (care se perpetuează prin Sfintele Taine) apare ca țelul ultim al economiei dumnezeiești pe pământ: „foc am venit să arunc pe pământ și cât aș vrea să fie acum aprins” (Luca 12,49). Hristos se reîntoarce la Tatăl pentru ca Duhul să se pogoare în lume (Ioan 16,7)¹³.

Pentru praznicul Rusaliilor se poate releva o calificare specială a timpului înainte de Paști și a timpului după Paști, *timp penticostar*¹⁴. Cele patruzeci de zile ale Postului Mare înainte de Paști închipuie veacul prezent, istoria, acest timp întors spre sine însuși, durata totală a istoriei închipuită și de „săptămâna cosmică” - *hebdomada*. Perioada de la Duminica Mare până la sărbătoarea Pogorârii Duhului Sfânt, perioadă formată din cincizeci de zile, reprezintă veacul

¹⁰ Pr. Prof. Boris Bobrinskoy, *Împărtășirea Sfântului Duh*, traducere în rom. de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999, p. 286.

¹¹ Sfântul Ignatie Teoforul, *Epistola către Romani VII*, 3, în „Părinți și scriitori bisericești”, vol. I, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977, p. 177.

¹² Pr. Prof. Boris Bobrinskoy, *op. cit.*, p. 26.

¹³ *Ibidem*, p. 28.

¹⁴ Paul Evdokimov, *op.cit.*, p. 100.

viitor, *ogdoada*. Pentru Sfântul Vasile cel Mare, timpul penticostar „începe în prima zi (duminica) și se termină prin ea (duminica), se desfășoară de cincizeci de ori în interval de zile asemănătoare. Astfel, el are o oarecare asemănare cu eternitatea, pentru că se va sfârși tocmai acolo unde va începe, printr-o mișcare circulară”¹⁵. Sfântul Atanasie cel Mare explică liturgic aceste cincizeci de zile, nefiind zile obișnuite, ci ele sunt cincizeci de „duminici”¹⁶.

Încetăm a posti și ne rugăm în picioare, ceea ce este semnul Învierii și se cântă Aleluia, pentru a arăta că lucrul nostru viitor nu va fi mai mult decât a lăuda pe Dumnezeu. Cincizecimea penticostară reprezintă deci veșnicia de dincolo de istorie. Nu este o fugă de istorie întrucât misterul liturgic „răscumpără totul” (Efeseni 5,16; Coloseni 4,5). Acest mister ne face *contemporani* ai lui Hristos.

Textele liturgice vorbesc despre amintirea Crucii, a Învierii și a Parusiei. Se poate vizualiza acest caracter paradoxal al timpului liturgic prin imaginea „spațiului curb” în care se încrucișează două paralele, „timpul curb” în care trecutul se încrucișează cu viitorul și care este „prezentul liturgic”¹⁷.

Clement Alexandrinul, urmând pe Filon, vede în numărul cincizeci (dimensiuni ale arcei lui Noe) simbolul mântuirii, al iertării păcatelor¹⁸. Rusaliile sintetizează deci misterul mântuirii. Sfinții părinți aprofundează acest sens, descifrând o nouă prefigurare: dacă în Vechiul Testament, la cincizeci de ani, anii jubileului, datoriile erau iertate și sclavii eliberați, Rusaliile creștine primesc valoarea Jubileului unic, odată pentru toate; prin iertarea sa totală, prin eliberarea tuturor supușilor „stăpânitorului acestei lumi”, Rusaliile eliberează înainte de toate istoria însăși, în calitate de „ananche”, necesitate ineluctabilă a naturii decăzute și introduce dintr-odată în dimensiunea Împărăției: „Astfel dar, nu mai ești rob, ci fiu, iar de ești fiu, ești și moștenitor al lui Dumnezeu” (Galateni 4,7). Și adoptarea filială la Sfântul Apostol Pavel îmbracă net sensul

¹⁵ Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, în „Părinți și scriitori bisericești”, vol. I, trad. rom. de Pr. Prof. Constantin Cornițescu și Pr. Prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 230.

¹⁶ Sfântul Atanasie, *Carta Festal*, apud Olivier RAQUEZ, *Roma Orientalis – Approci al patrimonio divinamente rivelato delle Chiese Orientali*, ed. Lipa, Roma 2000, pp. 186-196.

¹⁷ Paul Evdokimov, *Rugul aprins*, Editura Mitropoliei Banatului, 1994, p. 98.

¹⁸ Clement Alexandrinul, *Scrieri II, Stromata VI*, 87,2 în colecția *Părinți și scriitori bisericești*, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere, note, cuvânt înainte de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982, pp. 435-436.

eshatologic (Romani 8,15-23). Pentru acest fapt, de la Rusalii, Apostolii încep să anunțe acest har jubiliar până la marginile pământului. Plină de Duhul, Biserica se dilată în timp și spațiu, peste tot de-a lungul istoriei, schimbând timpul din interior. Astfel, Rusaliile introduc o nouă dimensiune, cea a veacului ce va să fie¹⁹. Eshatologia poate fi gustată *hic et nunc*.

Dar pentru a trăi în acest timp nou și ființa trebuie să se conformeze acestei reînnoiri, și pentru aceasta Rusaliile reiau dubla sărbătoare a secerișului: „sărbătoarea snopului” la începutul celor șapte săptămâni și „sărbătoarea săptămânilor”, ziua de încheiere. „Când veți face seceriș, veți aduce preotului cel dintâi snop... din ziua în care veți aduce snopul să numărați șapte săptămâni... și atunci să aduceți un nou dar de pâine Domnului” (Levitic 23,10-15).

Paștile și Înălțarea reprezintă începutul umanității înnoite. Trupul lui Hristos recapitulează și cuprinde virtual pe toți oamenii din toate timpurile și locurile. Misterul pascal al lui Hristos conține tainic Paștile noastre și înălțarea noastră la Împărăție²⁰.

Jurnalul Egeriei, o călugăriță din Galicia, descrie celebrarea sărbătorilor în Palestina la sfârșitul secolului al IV-lea și menționează și Cincizecimea: revărsarea Sfântului Duh. Liturghia din Ierusalim celebra în dimineața Rusaliilor, pogorârea Sfântului Duh deasupra foișorului în ceasul al treilea.

Fericitul Augustin stabilește legătura dintre Liturghie și Legea de pe Muntele Sinai: „După ce ei celebrează Paștele jertfind mielul, se numără cincizeci de zile până la ziua în care Legea a fost dată pe Muntele Sinai, scrisă cu degetul lui Dumnezeu, și degetul lui Dumnezeu înseamnă Duhul Sfânt. Astfel, Rusaliile, după ce au inaugurat noua dimensiune a trupului și ființei, inaugurează integral noua dimensiune a existenței: viața în har”²¹.

Timpul, ființa și existența sau altfel spus forma, conținutul și dinamismul vieții, culminează în acest „altceva” pe care Sfântul Pavel îl anunță în scrisorile marelui charte creștine: acum totul este nou. Este mesajul cel mai izbitor al sărbătorii și care-l arată focarul de convergență al tuturor elementelor mântuirii și izvor al darurilor în îmbelșugarea lor nelimitată. Pentru acest fapt, Liturghia invită a fi în cel mai înalt grad atenți la această simbolică a noilor

¹⁹ Paul Evdokimov, *idem*, pp. 99.

²⁰ *Ibidem*, p. 100.

²¹ Saint Augustin, *Les Confessions*. Texte de M. Skutella. Introduction et notes par A. Solignac. Traduction de E. Trehorel et G. Bouisson, Paris, 1962, 2 vol., p. 709.

dimensiuni. Nu este vorba aici de lirism, ci ajungem aici la însăși esența realității creștine, metamorfoza sau transfigurarea cea mai reală a ființei. Natura acestor dimensiuni este sacramentală, mărturisind și vehiculând noul și acel cu totul altceva. Biserica cântă în dimineața sărbătorii: „Cei cărora ne-a suflat harul cel izvorât de la Dumnezeu, fiind luminați, străluciți și înnoiți cu minunată și prea frumoasă înnoire, cunoscând pe Ființa cea deopotrivă de puternică, nedespărțită, înțeleaptă și întreit-strălucitoare, o slăvim”²².

Dacă Hristos este Adevărul, conținutul Cuvântului Tatălui, „Duhul Adevărului” (Ioan 14,17) este respirația, suflarea care poartă Cuvântul pe aripile sale, în fapt Cuvântul pronunțat. La întrebarea Apostolilor asupra timpului Împărăției, Hristos răspunde: „Veți primi Duhul Sfânt” (Fapte 1,6-8). Rusaliile inaugurează economia Duhului Sfânt care este timpul Bisericii spre Parusie. Acest rol în destinul lumii depășește darurile și condiționează pogorârea ipostatică a Duhului: „Sau, cum zice Scriptura: «atunci a suflat în fața lui suflare de viață», pe când acum ne dă chiar din Duhul Său, trimițând «Dumnezeu pe Duhul Fiului în inimile noastre, strigând: Ava, Părinte!»”²³. Sfântul Irineu spune „Acolo unde este Duhul, acolo este Biserica”²⁴ accentuând faptul că Biserica este o Cincizecime perpetuă. În sânul unității lui Hristos, Duhul identifică și aduce fiecare harismatic în mod personal în serviciul Împărăției: „Duhul face să țâșnească profeții ca dintr-un izvor; El săvârșește preoți; din pescari face teologi; El alcătuiește Biserica”²⁵.

Bisericile subliniază simbolic universalitatea mântuirii, ele fiind împodobite în această zi de Rusalii cu ramuri verzi, cu ierburi și flori. Conținutul iconografic și liturgic traduce slujba Rusaliilor. Vecernia mare care urmează Liturghiei duminicii cuprinde trei rugăciuni ale Sfântului Vasile cel Mare, pe care preotul le citește înaintea poporului îngenunchat, semnul unei atenții speciale. A treia rugăciune se face pentru toți morții și face referire la coborârea lui Hristos la iad: „că nici cei ce sunt în iad nu îndrăznesc a-Ți aduce Ție mărturisire; ci noi, aceștia vii, bine

²² *Duminica Cincizecimii (a Rusaliilor), Utrenia, Canonul, cântarea 9, canonul 2, troparul 2, în Penticostar, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor până la Duminica Tuturor Sfinților*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Iustinian, ediția a șasea, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1973, p. 353.

²³ Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, trad. rom. de Pr. T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, pp. 139-140.

²⁴ Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*. Livre III, în «Sources Chrétiennes», vol. 210, Paris, 1974, pp. 12-48.

²⁵ Nicolae Cabasila, *ibidem*.

Te cuvântăm și Te rugăm și rugăciune de milostivire și jertfe aducem Ție pentru sufletele lor”²⁶. Pogorârea pătrunzătoare a Sfântului Duh ne inundă de har, ne face să vedem flacăra lucrurilor și sensul realităților ascunse; ea face să dispară tenebrele morții, frica de judecată și luminează chiar abisul infernului. Totul este bucurie, „și cel ce voiește, să ia în dar apa vieții” (Apocalipsă 22,17).

Ospățul Rusaliilor este predicat de Sfântul Ioan Gură de Aur încă din noaptea de Paști: „Intrați deci în bucuria Stăpânului nostru; primiți răsplata, cei dintâi ca și cei din urmă; bogați și săraci, veseliți-vă împreună; cei abstinenți și cei leneși cântați această zi; voi care ați postit și voi care n-ați postit, bucurați-vă astăzi... Ospățul este gata; participați toți, nimeni să nu meargă flămând. Toți să se veselească la banchetul din această zi; primiți toți bogățiile Dragostei”²⁷.

1.2.Primele trei secole

Paștele a fost sărbătorit încă de la început în toată lumea creștină. Cu toate acestea au existat în Biserica veche mari diferențe regionale în ceea ce privește data și modul sărbătoririi. Astfel, creștinii din părțile Siriei și ale Asiei Mici, întemeindu-se pe o tradiție moștenită – spun ei – de la Sfinții Apostoli Ioan și Filip, aveau în vedere ziua anuală sau lunară și serbau întâi moartea Domnului (Paștele Crucii) la 14 Nissan, apoi Învierea (Paștele Învierii) la 16 Nissan, indiferent de ziua săptămânală în care ar fi căzut aceste date. Partizanii acestei practici iudaizante se numeau quartodecimani, fiindcă serbau Paștele la 14 Nissan, adică odată cu iudeii. Ei socoteau ziua morții Domnului nu ca zi de întristare, ci ca zi de mântuire, deci de bucurie; de aceea, în ziua de 14 Nissan, de la ceasul al nouălea, când Domnul și-a dat duhul pe Cruce, ei terminau ajunarea și făceau agape și cine. Alți iudaizanți mai moderați serbau Paștele duminică, dar legau atât de mult data Paștelui creștin de a celui iudaic, încât aveau grijă ca acea duminică să cadă totdeauna în timpul săptămânii azimelor iudaice, chiar când aceasta cădea înainte de echinocliul de primăvară. De aceea ei erau numiți protopashiți, adică cei ce serbau Paștele mai devreme.

²⁶ *Penticostarul mic, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor până la Duminica Tuturor Sfinților*, tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005, pp. 89-92.

²⁷ *Ibidem*, p.30.

Dar cei mai mulți creștini (cei din părțile Apusului, din Egipt, Grecia și Palestina) luau ca normă ziua săptămânală, sărbătorind Paștele în aceeași zi din săptămână când a înviat Domnul. Erau și creștini (prin Galia) care serbau Paștele la dată fixă: 25 martie sau 27 martie²⁸.

Aceste diferențe cu privire la data serbării Paștelui au dat naștere la serioase discuții și controverse între partizanii diferitelor practici, discuții care aveau să meargă uneori până la adevărate schisme sau rupturi între unele Biserici, mai ales în cursul secolului al II-lea.

În tradiția apostolică și a Părinților din secolele I-III, Învierea Domnului constituie piatra de temelie a credinței creștine, fără de care viața în Hristos nu este posibilă. Temeiul acestei gândiri a fost sintetizat de Sfântul Apostol Pavel prin cuvintele: „Dacă Hristos n-a înviat, atunci zadarnică este propovăduirea noastră, zadarnică-i credința voastră” (I Cor. 15, 14,17). De fapt, Învierea reprezintă împlinirea celui mai adânci năzuințe umane, anume nădejdea în nemurire și în viața veșnică. Făcut după chipul lui Dumnezeu, omul tinde în mod natural spre Absolut (adică spre Dumnezeu). Fără legătura cu Dumnezeu omul nu poate fi cugetat. Raportarea la Absolut ține de ființa omului. De aici suspinul și nostalgia lui după Paradis²⁹. Fericitul Augustin a sintetizat foarte frumos acest simțământ: „Neliniștit este sufletul meu, Doamne, până ce se va odihni în Tine”³⁰.

În literatura teologică a primelor secole, problemele legate de importanța Paștelui au fost abordate de diverși Părinți ai Bisericii. Numeroase omilii pascale ori alte lucrări lămuresc diferite aspecte ale Paștelui din Vechiul Testament, dar mai ales din Noul Testament, subliniind superioritatea acestuia din urmă asupra celui dintâi. Pot fi menționați în această privință: Meliton de Sardes, papii Clement și Hipolit ai Romei, Chiril al Ierusalimului, Hesychius de Ierusalim, Ioan de Beirut, Pseudo-Chrisostomul, Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Ioan Hrisostom³¹,

²⁸ T.M. Popescu, *Problema stabilizării datei Paștelui*, în „Ortodoxia”, XVI (1964), nr. 3, p. 430.

²⁹ Nichifor Crainic, *Nostalgia Paradisului*, Editura Cugetarea, București, 1940, p. 43.

³⁰ Fericitul Augustin, *Confesiuni*, ediția a II-a revizuită, ediție bilingvă latină-română, traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu, Editura Nemira, București, 2006, pp.27-28.

³¹ Meliton de Sardes, *Sur la Paque et fragments*, Introduction, texte critique, traduction et notes par Othmar Perler, Paris, 1966 (Sources chretiennes, 123); *Homelie pascales I. Une homelie inspiree du Traite sur la Paque d'Hippolyte*, Etude, edition et traduction par Pierre Nautin, Paris, 1950 (Sources chret, 27); R Cantalamessa, *L'omelia „In S. Pascha” dello Pseudo-Ippolito di Roma*. Richerche sulla teologia della Asia Minore nella seconda meta del II secolo, Milano, 1967; Hesychius de Jerusalem Basile de Seleucie, Jean de Beryte, Pseudo-Chrysostome, Leonce de Cosntantinople, *Homelies Pascale* (cinq homelies inedites). Introduction texte critique, traduction,

Leontie de Constantinopol și alții. Un lucru asupra căruia se insistă mult în primele veacuri, în legătură cu Învierea, este atotputernicia lui Dumnezeu, care poate face orice vrea, din imposibil, posibil, din incredibil, credibilul, și aceasta insistență se explică prin aceea că una dintre obiecțiile păgânilor era aceea că nu este posibilă învierea din morți. Dar „nimic nu este imposibil la Dumnezeu”, răspundea deja, în secolul al II-lea, papa Clement³².

Despre serbarea Paștelui la primii creștini mai găsim și alte mărturii dintre care amintim: *Constituțiile Apostolice* (Cart. 5, cap 17-19 și Cart. 7, cap 33), *Canoanele apostolice* (can. 7), canonul 1 al Sinodului din Antiohia ș.a.

În ce privește vechimea sărbătorii Cincizecimii, sărbătoare strâns legată de cea a Paștelui, ea urcă până în zilele Apostolilor. Cu toate acestea, abia în secolul al II-lea ni se vorbește despre ea de către Sfinții Părinți care ne spun că în ziua Pentecostei nu se îngenunchează la rugăciune. Apoi în secolul al III-lea ne amintește de ea Tertulian: „La păgâni, fiecare sărbătoare nu cuprinde decât o zi a anului... dar luați toate sărbătorile lor anuale și le așezați unele lângă altele și totuși nu vor umplea o «pentacostă», adică o sărbătoare de cincizeci de zile”³³. Tot Tertulian mai spune despre această sărbătoare: „Ziua potrivită pentru botez este a Paștelui și apoi a Pentecostei”³⁴.

Iar în *Constituțiile Apostolice* citim că Cincizecimea trebuie să o serbăm din cauza pogorării Sfântului Duh asupra celor ce au crezut în Hristos³⁵.

În Biserica veche, pe timpul celor cincizeci de zile de la Paști și până la Rusalii, se citeau Faptele Apostolilor, căci acolo aflăm evenimentul cu privire la pogorârea Duhului Sfânt. În ziua Cincizecimii, cât și în toate zilele de la Paști și până în această zi erau oprite metaniile și îngenuncherea la cult, potrivit hotărârilor sinodale și bisericești.

commentaire et index de Michel Augineau, Paris, 1972 (S. chr. 187); Homelies Pasquales III. *Une homelie anatolienne sur la date de Paques en l'an 387*. Etude, edition et traduction par F.F. Floeri et P. Nautin, Paris, 1957 (S. chret., 48); Cyrille de Jerusalem, *Catecheses mystagogiques*, Introduction, texte critique et notes de Auguste Piedangel - P, Traduction de Pierre Paris, 1966 (S. chret. 126); Gregoire de Nazianze, *Discours* 1-3, Introduction texte critique, traduction et notes par Jean Bernardi, Paris, 1978 (S. chret, 247), *apud* Prof. Dr. Emilian Popescu, *Sfintele Paști în tradiția bizantină. Aspecte spirituale și sociale*, în „Glasul Bisericii”, nr. 5-8/1999, p. 68.

³² Clement Alexandrinul, *Epist. Ad. Corinthios*, 27, *apud* Prof. Dr. Emilian Popescu, *Sfintele Paști în tradiția bizantină. Aspecte spirituale și sociale*, în „Glasul Bisericii”, nr. 5-8/1999, p. 69.

³³ Tertullianus, *De idololatriis*, cap 14, *apud* Badea Cireșeanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici Creștine Ortodoxe de Răsărit*, Tomul III, Editura Gutenberg, București, 1912, p. 260.

³⁴ Tertullianus, *ibidem* p. 262.

³⁵ Constit. Apost. Lib. VIII cap. 33, *ibidem*, p. 262.

Teatrele, circurile și petrecerile au fost oprite în această zi de către împăratul Teodosie cel Tânăr.

În ziua Cincizecimii se împart în Biserică, de către preoți, crengi și frunze de nuc, de tei ori de alți pomi și arbori sau de alte plante specifice locului și se împodobesc bisericile și casele cu acestea. Obiceiul acesta este împrumutat din Vechiul Testament, căci și iudeii în ziua a cincizecea de la Paști își împodobeau casele cu verdeață și flori, întru aducerea aminte că legea lui Moise s-a dat poporului lângă Muntele Sinai în această zi când era primăvară și toate plantele erau înverzite. Când erau Paștile iudeilor mai era și începutul secerișului, iar ziua Cincizecimii încheia secerișul; de aceea, la Paști se aducea prinos un snop de orz (Levitic 18,12), iar la Cincizecime două pâini dospite (Levitic 23,17)³⁶. Ramurile verzi primite în Biserică simbolizează reînnoirea neamului omenesc prin puterea Sfântului Duh.

În Biserica Ortodoxă, limbajul bisericesc a trebuit să cedeze în fața celui laic, așa încât în loc de Pogorârea Duhului Sfânt, românii i-au spus Rusalii, ceea ce este și un indiciu și un argument filologic al originii noastre latine și a continuității elementului latin în Dacia traiană.

Denumirea de Rusalii vine de la cuvântul latin *rosa*, *-ae*, care înseamnă trandafir. Plantațiile de trandafiri dădeau astfel acestei sărbători o specificitate aparte³⁷. De Rusalii, bisericile se umpleau de trandafiri, de crengi de mesteceni și peste tot locașurile erau presărate cu flori, încât, cum am văzut și mai sus se respectă și azi această tradiție.

Dacă creștinii coloniști romani n-au mai întâlnit în Dacia Felix plantațiile de trandafiri de acasă, au găsit în schimb lanurile de grâu, în care se găseau maci roșii. Ei au ținut la datina părinților lor bisericești de acasă, ca slujbele din biserică să fie extinse și în afară, și de aceea tocmai de Rusalii ieșeau cu prapuri, icoane și cu maci roșii la marginea lanurilor de grâu, pentru ca preotul să binecuvânteze rodul boabelor de grâu, care peste puțin timp se va preface în făină și apoi în Trupul Mântuitorului pe masa sfintelor altare³⁸.

„Fiecare creștin observă cum la Rusalii, Creatorul a înnoit toată flora îmbrăcând-o în haină de sărbătoare. Această înnoire se răsfrânge și asupra lui, a creștinului ce locuiește la țară,

³⁶*Ibidem*, p. 266.

³⁷ Pr. Dr. Mircea Basarab, *Lucrarea Bisericii în păstrarea unității și integrității lumii și creației*, în „Ortodoxia”, XLVI (1994), nr. 4, p. 59.

³⁸*Ibidem*, p. 60.

unde cerul este parcă mai aproape de pământ, unde dependența omului față de Creator se face mai simțită ca oriunde. Aici o ierurgie oficiată de preot pentru binecuvântarea holdelor ori pentru închiderea și deschiderea cerului, în timp de ploaie ori de secetă, trăită cu cea mai mare intensitate și evlavie, ea constituie medicamentul cel mai bun și cel mai eficace pentru curățirea sufletului”³⁹.

Sfintele Rusalii sunt prăznuite cu aceeași bucurie de credincioși ca și celelalte praznice împărătești, având aceeași putere de înrăurire religioasă și morală asupra lor. Pogorârea Sfântului Duh este „praznicul cel după praznice și cel mai din urmă... plinirea făgăduinței și a sorocului, că în aceasta focul Mângâietorului S-a pogorât de-a dreptul pe pământ... și a luminat pe ucenici făcându-i cunoscători ai tainelor cerești; lumina Mângâietorului a venit și lumea a luminat”, deci „să-l prăznuim noi, credincioșii, în chip luminat”, ne îndeamnă sedeauna praznicului⁴⁰.

Pogorârea Duhului Sfânt este praznicul în care credincioșii Îl slăvesc pe Hristos prin cuvintele troparului, pentru minunea pe care a făcut-o cu ucenicii Săi: „Bine ești cuvântat, Hristoase Dumnezeu nostru, Cea ce prea înțelepți pe pescari ai arătat, trimițându-le lor Duhul Sfânt și printr-înșii lumea ai vânat, Iubitorule de oameni, mărire Ție”⁴¹.

1.3 Canonul 5 de la Niceea (325) și alte dispoziții canonice referitoare la cele două sărbători

Canonul 5 al Sinodului de la Niceea (325) se referă la interzicerea reprimirii în Biserică de către un episcop a celor excomunicați de către un alt episcop și la obligativitatea ținerii a două sinoade episcopale (eparhiale) pe an. A doua prevedere a acestui canon, care se referă la obligativitatea ținerii sinoadelor, specifică perioada în care trebuie ținute cele două sinoade, dintre care unul înaintea perioadei „tessaracosti”. O analiză mai atentă a acestui canon, precum și o comparație cu canonul 2 al Sinodului din Antiohia și canonul 38 Apostolic ne arată că

³⁹*Ibidem*, p. 61.

⁴⁰ *Duminica Cincizecimii (a Rusaliilor), Utrenia, Sedealna 1, în Penticostar*, op.cit, p. 345.

⁴¹ *Penticostarul mic, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor până la Duminica Tuturor Sfinților*, tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005, p. 91.

sărbătoarea Paștelui și sărbătoarea Cincizecimii, cât și perioada de 40 de zile (tessaracosti) și cea de 50 de zile (penticosti) sunt bine înrădăcinate în tradiția bisericească a timpului.

La Sinodul I de la Niceea (325) s-a încercat să se introducă în toată lumea creștină o uniformizare a datei serbării Paștelui. Părinții acestui sinod au adoptat pentru aceasta practica mai generală, bazată pe calculul obișnuit al datei Paștelui din Alexandria, care se reducea la următoarele norme:

- a) în ceea ce privește ziua săptămânală, Paștele se va serba totdeauna duminică;
- b) această duminică va fi cea imediat următoare lunii pline de după echinocțiul de primăvară (pentru că așa calculau și iudeii data Paștelui lor de care era legată data Paștelui creștin (Ieșire 12,27 și Levitic 23,5-8.);
- c) când 14 Nissan cade duminică, Paștele va fi serbat în duminică următoare, pentru a nu se serba odată cu Paștele iudeilor, dar nici înaintea acestuia (Canonul 7 Apostolic)⁴².

Sinodul de la Niceea a mai stabilit că data Paștelui din fiecare an va fi calculată din vreme de către Patriarhia din Alexandria⁴³, iar aceasta o va comunica la timp și celorlalte Biserici creștine.

Obligativitatea Postului Mare (Paresimilor) este indicată de Canonul 69 al Sfinților Apostoli pentru toți creștinii: „Dacă vreun episcop sau presbiter sau diacon sau ipodiacon sau citeț sau cântăreț nu postește Sfântul și Marele Post al Paștelor, sau miercuria și vinerea, să se caterisească, fără numai dacă va fi împiedicat de slăbiciunea trupului; iar dacă va fi laic, să se afurisească”⁴⁴.

Aceste prevederi generale devin mai aspre pentru monahi, căci lor nu le este permis decât să mănânce o dată pe zi, după vecernie, iar meniul este redus la legume fără untdelemn: „Post postim carele au postit Domnul Hristos, Sfântul și Marele, care se chiamă și iaste Pareasimile, cu curăție și pentru a noastră iertare; și mâncăm o dată în zi, sec, după vecernie, și legumi fără untdelemn, iar peaste nicicum, fără numai în ziua Blagovesteniilor, de-acia nicicum”⁴⁵.

⁴² Arhid. Ioan Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Note și comentarii*, 1992, p. 12.

⁴³ A fost aleasă Patriarhia din Alexandria pentru că în Alexandria, știința astronomiei era în plină dezvoltare.

⁴⁴ N. Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. N. Popovici, Arad, 1930-1931, p. 210.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 354-355.

Prevederile acestea sunt atât de stricte, încât se citează după ele cuvintele Sfântului Atanasie cel Mare, care zice: „Cine va dăzlega miercurea și vinerea, acela răstignește pe Hristos, ca și ovreații, pentru că miercurea S-au vândut, iar vineri S-au răstignit”⁴⁶.

Dezlegările pentru aceste două zile sunt permise doar în cazul praznicelor împărătești și ale Maicii Domnului⁴⁷.

Excepții de la păzirea integrală a Postului Mare, în care era dezlegată doar mâncarea de legume simple, iar cu ulei și vin sâmbăta și duminica, se făceau doar pentru femeile care nașteau și pentru oamenii bolnavi. Carnea nu se admitea niciodată. „Muiarea care va naște în Postul Mare sau în Săptămâna cea Mare, aceea să nu ție de poruncitul post a se posti de untdelemn și de vin, ce fără de păcat să mănânce și să bea, pentru că postul pentru smerenia trupului se-au făcut, iară ea, aflându-se bolnavă și slabă, ceare și priimește hrana ca să ia putere și sănătate. Și altcineva carele va fi slab și bolnav, nu se oprește da zilele carele sunt poruncite a le posti, ce să mănânce untdelemn și vin; iar carne să nu mănânce măcar de s-ar afla și la moarte, cum grăiește Balsamon la povestea Canonului 68 apostolic⁴⁸.

Aceste reglementări, mai vechi, de post din săptămâna Patimilor sunt reluate și de Canonul 89 al Sinodului quinisext: „Creștinii, petrecând zilele mântuitoarei Patimi în post și rugăciune și întru umilința inimii, trebuie ca în ceasurile de la miezul nopții din sâmbăta mare să se încheie postul, fiindcă dumnezeieștii evangheliști Matei și Luca, cel dintâi prin cuvintele: „Iar după ce a trecut sâmbăta, când se lumina de ziua cea dintâi a săptămânii” (Mt. 28,1), iar celălalt prin cuvintele „foarte de dimineață” (Lc. 24,1) ne-au semnalat adâncul nopții”⁴⁹.

În bucuria Învierii trăiau creștinii și în Săptămâna luminată, când se săvârșea Sfânta Liturghie și se împărtășeau credincioșii zilnic, iar catehumenii botezați în noaptea de Paști, deveniți neofiți, umblau în haine albe. Distracțiile prin participarea creștinilor la spectacole, jocuri și petreceri păgâne erau interzise. Toate acestea sunt reflectate în canonul 66 al Sinodului quinisext: „De la sfânta zi a Învierii lui Hristos, Dumnezeuul nostru, până la Duminica noua, toată săptămâna se cuvine ca credincioșii să o petreacă negreșit în sfintele biserici, cu psalmi, laude și

⁴⁶ *Ibidem*, p. 355.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 355.

⁴⁹ N. Milaș, *op. cit.*, p. 471.

cântări duhovnicești, veselindu-se și serbând întru Hristos și luând aminte la citirea dumnezeieștilor Scripturi și desfătându-se cu Sfintele Taine. Căci așa în veci vom fi împreună înălțați. Deci, arătatele zile nicidecum să nu se facă alergări de cai sau alt spectacol poporal”⁵⁰.

Cât de multă cinstire trebuie dată acestei săptămâni reiese și din aceea că Sfântul Nichifor Mărturisitorul, mare cărturar și patriarh al Constantinopolului (806-815) a hotărât printr-un canon⁵¹ să nu se lucreze în toate aceste zile.

Am prezentat până aici câteva norme canonice și îndrumări atribuite Sfinților Apostoli și Sfinților Părinți, după care creștinii primelor veacuri trebuiau să cinstească sărbătoarea Sfințelor Paști. Aceste norme au intrat în viața creștinilor și s-au generalizat cu timpul în toate părțile vastului Imperiu Roman și apoi Bizantin. Există, desigur, și aspecte locale, dar în lumea răsăriteană ortodoxă ele sunt mai rare. Această uniformitate își are rădăcinile în faptul că, pentru toți creștinii ortodocși Paștele reprezintă cea mai mare sărbătoare, iar normele canonice și îndrumările Părinților, amintite parțial mai sus, au fost privite ca legi sfinte.

Secolele IV-VI

Tradiția bizantină, constituită în cadrul imperiului fondat de Constantin cel Mare, în al III-lea deceniu al secolului al IV-lea, - prin zidirea unei noi capitale a Imperiului Roman pe locul vechiului oraș Byzantion, între anii 324-330, numită Constantinopol și apoi deplasarea centrului de greutate al lumii vechi de la Roma aici - a preluat vechile datini pascale apostolice și patristice cristalizate în secolele I-III, pe care le-a dus mai departe și le-a desăvârșit în sensul uniformizării datei de sărbătorire a Paștelui la Sinodul I ecumenic de la Nicea (325), a adâncirii semnificației ei teologice și a măreției în manifestare, deoarece avea loc acum într-un stat creștin.

Marii predicatori din secolele al IV-lea și al V-lea ne-au lăsat o mulțime de panegirice în cinstea acestor sărbători. Până către sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, Cincizecimea era o dublă sărbătoare: a Înălțării Domnului și a Pogorârii Duhului Sfânt, așa cum o descrie, de altfel, încă din prima jumătate a secolului al IV-lea, Eusebiu de Cezareea. Dar

⁵⁰ *Ibidem*, p. 441.

⁵¹ *Ibidem*, p. 212.

sărbătoarea Înălțării Domnului a fost fixată pe la anul 400, în ziua a patruzecă după Paști, cum este până astăzi, Cincizecimea rămânând numai ca sărbătoarea Pogorării Duhului Sfânt⁵².

În veacul al IV-lea, Sfântul Vasile cel Mare a compus rugăciunile care se citeau de către preoți, la vecernia ce urmează îndată după Liturghia acestei zile. Prin acestea se mijlocește trimiterea harului sfânt asupra noastră. Citirea lor în genunchi nu este stabilită de Sfinții Părinți pentru ceasul al treilea (ora 9) de dimineață când se oficia Sfânta Liturghie, ci de la vecernie când îngenuncherea era îngăduită⁵³. Dar pentru a menține evlavia creștinilor și pentru o mai mare solemnitate, vecernia s-a așezat îndată după Liturghie.

Sfântul Grigorie de Nazianz, în prima sa cuvântare de după hirotonirea în preot⁵⁴, rostită cu prilejul Sfintelor Paști din anul 362, care a căzut atunci în 31 martie, vede în Învierea Domnului o sărbătoare plină de strălucire, a cărei lumină îmbrăcată de fiecare om, aduce dragostea între toți oamenii, la acea intensitate încât să se cheme între ei frați, să-și dea îmbrățișarea iubirii, chiar și cu cei care le-au fost până atunci dușmani. Se pare că aceste cuvinte ale Sfântului Grigorie au stat la baza frumoasei cântări (Slava, glas V) din noaptea de Paști: „Ziua Învierii să ne luminăm cu prăznuirea și unul pe altul să ne îmbrățișăm; să zicem: fraților și celor ce ne urăsc pe noi, să uităm toate pentru Înviere și așa să strigăm: Hristos a înviat din morți...”⁵⁵. Cea mai prețioasă ofrandă, pe care Sfântul Grigorie recomandă s-o aducem lui Dumnezeu de Paști este însăși persoana noastră, ea constituind bunul cel mai de preț în fața lui Dumnezeu: „sa redăm chipului, ceea ce este după chip”⁵⁶, să fim conștienți de demnitatea noastră, să cinstim modelul (arhetipul) nostru și să cunoaștem puterea tainei pentru care a murit Hristos.

Sfântul Ioan Gură de Aur în „Cuvântul său de învățătură la Învierea Domnului”, inclus, pentru frumusețea lui, în slujba Utreniei de Paști și citit cu acest prilej, vede în Paști un praznic frumos și luminat, plin de bucurie, care ne-a izbăvit de teama de moarte prin Învierea

⁵² Pr. Prof. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, p. 182.

⁵³ Badea Cireșeanu, *op. cit.*, p. 264.

⁵⁴ Nestor Vornicescu, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul al XVII-lea*, teză de doctorat, Craiova, 1983, p. 52.

⁵⁵ *Utrenia Învierii, stihira de la Slavă... Și acum... de la Laude*, în *Penticostar*, *op. cit.*, p. 25.

⁵⁶ Prof. Dr. Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 70.

Mântuitorului Hristos: „Unde-ți este, moarte, boldul? Unde-ți este, iadule, biruința?” (I Cor. 15,55)⁵⁷.

Multe dintre normele de postire se regăsesc și în *Constitutiile apostolice*, o operă compilată, în Antiohia Siriei, în jurul anului 380, din lucrări mai vechi: *Didascalia Apostolilor*, *Didascalia* sau *Doctrina Apostolilor* și *Diataxa Sfinților Apostoli* (Tradiția apostolică) care îndeamnă să ținem postul de 40 de zile pentru că se face pomenire de ceea ce a făcut Hristos și de învățăturile Lui. În Săptămâna Mare (a Patimilor) postul fiind și mai aspru suntem sfătuiți ca toți să postim cu frică și cutremur și să ne rugăm pentru toți care au murit.

Mântuitorul ne-a poruncit să postim aceste șase zile din cauza nelegiurii și nedreptății iudeilor. El ne-a prescris să-i plângem și să tânguim ruina lor; căci El Însuși i-a plâns, pentru că nu l-a luat în seamă atunci când a fost printre ei. El ne recomandă să postim miercurea și vinerea din cauza Patimilor⁵⁸.

Pentru Locurile sfinte avem relatări amănunțite și foarte valoroase de la o pelerină spaniolă care, către sfârșitul secolului al IV-lea (între anii 381-384 sau 383-385), vizitează mai multe regiuni din Orientul apropiat, devenite celebre pentru trecutul lor religios. Ea ajunge și la Ierusalim, unde rămâne trei ani și de acolo ne dă informații amănunțite și în același timp competente. Este vorba de Egeria sau Aetheria, o doamnă din înalta societate spaniolă, din provincia Galicia, și prin aceasta compatriotă și poate chiar rudă a împăratului Teodosie I cel Mare (379-395). Egeria pare să fi fost călugăriță, fiindcă din relatările ei reiese că este o bună cunoscătoare a cultului creștin, iar ceea ce vede la Ierusalim este comunicat colegelor din Spania, cunoscătoare ale tipicului bisericesc⁵⁹.

Pelerinajul Egeriei la Locurile sfinte se înscrie într-un șir mai lung de călătorii întreprinse încă din perioada apostolică, când Biserica nu era încă liberă. După pacea Bisericii (313) și mai cu seamă după descoperirea de către Sfânta Elena a crucii Mântuitorului Hristos, aceste călătorii s-au intensificat. Sfânta Cruce și bisericile construite de Constantin cel Mare atrăgeau în chip deosebit pe pelerini. Dintre toți, Egeria a dat cele mai multe informații privind topografia

⁵⁷ Penticostar, *op.cit.*, p. 26.

⁵⁸ Prof. Dr. Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁹ Pr. Marin Braniște, *Însemnările de călătorie ale pelerinei Egeria* (Teză de doctorat), în „Mitropolia Olteniei”, XXXIV (1982), nr. 4-6, pp. 132-133.

locașurilor de cult și slujbele care aveau loc în cursul anului liturgic, deci și în perioada de pregătire apoi de sărbătorire a Paștilor. Relatările Egeriei sunt cuprinse în capitolele XXVII-XXXIX ale lucrării sale.

Iată ce spune despre Postul Mare (cap. XXVII, 1): „Când sosesc zilele Paștilor, se sărbătoresc astfel: După cum la noi se postesc 40 de zile înainte de Paști, tot așa aici se postesc opt săptămâni, din pricină că în duminici și în sâmbete nu se postește, cu excepția unei singure sâmbete, în care este ajunul Paștilor și trebuie să se postească; în afară de sâmbăta aceasta, absolut niciodată nu se postește aici sâmbăta în tot cursul anului. Dacă, deci, din opt săptămâni se scad opt duminici și șapte sâmbete, - pentru că într-o sâmbătă trebuie să se postească, așa precum am mai spus înainte -rămân patruzeci și una de zile de post, care se numesc sărbători adică Paresimi”⁶⁰.

De remarcat este observația Egeriei că Postul Mare ține 40 de zile ca și la noi, deci la data aceea Postul Paștilor era de aceeași durată la fel în toată lumea creștină, din răsărit până în vestul imperiului. Egeria nu ne dă precizări asupra conținutului alimentar permis în timpul postului, dar este de presupus că se respectau reglementările canoanelor la care ne-am referit mai sus. Ceea ce autoarea noastră spune în plus se referă la o grupare mai mică de postitori, numiți *hebdomaderi* (săptămânali), care nu mâncau nimic toată săptămâna, de luni până sâmbătă dimineata, când, după primirea Sfintei Împărtășanii la sfârșitul Liturghiei, întrerupeau ajunatul. La fel procedau și duminica, tot după ce primeau Sfânta Împărtășanie, iar de luni re intrau în program de post total. Mâncarea lor este, de altfel, extrem de săracă, ea reducându-se la apă și la un fel de terci din făină. Acești postitori proveneau dintre asceți trăitori în lume, bărbați și femei, numiți *aputactitae*, care nici în restul anului nu mâncau decât o dată în zi. Existau însă, printre ei, unii care în timpul Paresimilor nu puteau posti toată săptămâna, și atunci cinau joi, la mijlocul săptămânii; cei care nu puteau nici atât, mâncau din seară în seară⁶¹. Există, după relatările Egeriei, o libertate a fiecăruia în asprimea postului, după putința fiecăruia: „Nimeni nu impune cât trebuie postit, ci fiecare atâta cât poate și nici cel care postește mai mult nu este lăudat, nici cel care postește mai puțin nu este disprețuit. Așa este aici obiceiul”⁶². Cuvintele de mai sus ale

⁶⁰ *Ibidem*, p. 134.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 136-137.

⁶² *Ibidem*, p. 137.

Egeriei ne amintesc de ce spune Sfântul Apostol Pavel în Epistola către Romani 14,6: „Și cel ce mănâncă, pentru Domnul mănâncă, fiindcă-I mulțumește lui Dumnezeu, și cel ce nu mănâncă, pentru Domnul nu mănâncă și-I mulțumește lui Dumnezeu”.

Tertulian consideră timpul pascal, de la Paști la Cincizecime, ca pe o singură perioadă liturgică. El vorbește în *De Baptismo* despre această perioadă ca fiind o zi prelungită a Paștelui.

Eusebiu de Cezareea în *De Sollemnitare Paschali*, lucrare scrisă pe la 332, dezvoltă ideea lui Tertulian, considerând perioada pascală ca o singură sărbătoare prelungită. El ne vorbește de zilele Cincizecimii în timpul cărora creștinii sărbătoresc trei mari sărbători: Paștele, Înălțarea și Cincizecimea.

Sfintele Paști sau perioada Penticostarului

În calendarul evreiesc putem observa deja faptul că este nevoie de o perioadă mai mare de timp pentru a marca evenimentele majore din istoria mântuirii. Acest lucru este confirmat mai apoi de practica timpurie creștină de a sărbători Învierea Domnului cu recunoștință și bucurie nu doar pe durata celor trei zile de rugăciune, ci și în următoarele șapte săptămâni sau 50 de zile. Avem privitor la acest lucru o mărturie scrisă încă din prima jumătate a secolului al II-lea, în scrierea apocrifă, „Epistola Apostolilor”⁶³. Câteva decenii mai târziu regăsim mult mai multe mărturii de acest fel. Sinodul din Elvira respinge tentativele de a transforma perioada celor 50 de zile (Pentekostē în greacă, Quinquagesima în latină) într-o perioadă de 40 de zile (Quadragesima în latină).

Regăsim un exemplu pentru o astfel de sărbătoare de 50 de zile în calendarul Evreiesc, în care „Sărbătoarea Săptămânilor” (=Cincizecimea) era celebrată timp de 50 zile după Sărbătoarea Azimelor.

În ziua Cincizecimii a avut loc pogorârea vizibilă a Sfântului Duh, fapt ce trebuie a fi considerat adevărata roadă a Sfintelor Paști.

Din punct de vedere liturgic, acestei cincizecimi îi corespundea bucuria recunoștinței și care se regăsea, printre altele, în frecventul *Aleluia* și o interdicere a postului și a îngenuncherii pentru rugăciune. Rânduiala Anului Liturgic își are originea în tradiția foarte veche, atunci când se preciza că „cele 50 de zile din Duminica Paștelui și până la Cincizecime sunt sărbătorite ca o zi de sărbătoare, uneori numită Duminica mare”⁶⁴. Candela de Paști, ca simbol al Învierii Domnului, ar trebui să rămână în altar în timpul celor 50 de zile și ar trebui să rămână aprinsă în timpul liturghiei chiar și în timpul zilelor săptămânii.

⁶³ Adolf Adam, *The Liturgical Year, its history and meaning after the reform of the liturgy*, Pueblo Publishing Company. New York, 1993, p. 84.

⁶⁴ Sfântul Atanasie, *Epist. Fest.* 1: PG 26,1366, *apud* <https://books.google.ro/books?hl=es&id=f3XYAAAAMAAJ&q=1366#v=snippet&q=1366&f=false>

-accesat la data 13.05.15, ora 12.40.

Într-o perioadă anterioară, era un lucru obișnuit să fie stinsă candela și să fie pusă deoparte după evanghelia din Joia Înălțării; acest fapt ar putea fi cu ușurință interpretat greșit, ca și cum după înălțare Hristos nu mai este prezent în comunitatea lui. Liturgia revizuită prevede ca, odată ce perioada Paștilor s-a încheiat, candela de Paști să fie pusă într-un loc de onoare în baptisteriu sau lângă cristelniță. La botez lumânările noii persoane botezate ar trebui să fie aprinse de la candela de Paști. La slujbele de înmormântare candela de Paști ar trebui să fie așezată aprinsă într-un loc important și vizibil, poate chiar lângă sicriu.

Primele opt zile ale perioadei Paștilor constituie octava Paștilor. În comparație cu „marea octavă” a celor șapte săptămâni, aceasta ar putea fi numită mica octavă, dar fără vreo intenție de a-i diminua importanța. Începuturile ei ca o perioadă, marcate prin slujbe liturgice speciale, ne trimit înapoi cel puțin în prima parte a secolului al IV-lea, poate chiar în a doua parte a secolului al III-lea, după cum poate fi dedus din omiliile la psalmi ale Sofistului Asterius recent descoperite. Într-o anumită situație, Asterius de Amasea, contemporan cu cei trei mari părinți capadocieni, a denumit octava ca fiind „a doua a opta zi”.⁶⁵

Liturgia acestei octave și-a dezvoltat specificul nu doar din Taina Paștilor, ci și ca urmare a atenției acordate noii persoane botezate. La slujba euharistică zilnică acești neofiti intrau și mai mult în contact cu tainele credinței și în mod special cu tainele de inițiere pe care le-au primit în timpul Privegherii Paștilor. Omiliile Pascale ale lui Asterius sunt probabil cele mai timpurii exemple descoperite ale unor asemeni „cateheze mistice”, deși cele mai cunoscute exemple sunt cu siguranță cele cinci cateheze mistice ale Episcopului Chiril al Ierusalimului din a doua jumătate a secolului al IV-lea și scrierile ambroziene *De misteriis* și *De sacramentis*. Potrivit Fericitului Augustin, octava Paștelui reprezintă un *ecclesiae consensus*, o practică unanimă a Bisericii la fel de veche precum postul. Credincioșii trebuiau să lase lucrul pentru a participa la liturgia zilnică.

Într-un anumit moment istoric această săptămână a mai fost numită și „săptămâna albă”, sau „săptămâna veșmintelor albe”.

În Est a fost, de asemenea, numită „săptămâna renașterii”. La origine se încheia Duminica, de aceea a fost numită „Duminica veșmintelor albe” (*dominica in albis*). Din secolul

⁶⁵ Asterius of Amasea, Sermons (1904), *apud* Adolf Adam, *op. cit.*, p. 85.

al VII-lea încoace neofiții depun veșmintele albe sâmbăta; acest lucru se datorează faptului că slujba privegherii fusese între timp mutată din nou în Sâmbăta Mare.

Antifoanele de început ale octavei de Paști, au fost alese mai apoi pentru proprietățile lor: pentru a proclama mântuirea de care cel nou botezat avea acum parte.

În secolul al VII-lea s-a format obiceiul numit *Pascha annotinum* (literar: „Paști-vechi-de-un-an”, de la *annus*; „an”) sau o comemorare aniversară a botezului. „Părinții și nașii îl aduc la Biserică pe copilul botezat la Paștile din anul trecut, astfel încât să aniverseze botezul, în semn de recunoștință față de Dumnezeu. Li se alătură toată comunitatea care are ocazia de a-și sărbători încă odată ceremonia anuală de comemorare a propriului botez”⁶⁶. Întrucât ziua aniversării de drept ar putea cădea mai devreme decât Paștele, ca urmare a schimbării anuale a datei în care se sărbătorește Paștele, Lunea de după Duminica Albă a fost în cele din urmă aleasă drept zi memorială. Oricum, după ce s-a generalizat practica ca nou-născutul să fie botezat la scurt timp după naștere (la începutul celui de-al doilea mileniu), obiceiul *Pascha annotinum* a dispărut treptat.

Obiceiul încă răspândit de a-i împărtăși pe copii pentru prima dată în Duminica Albă a apărut abia în timpul secolului al XVIII-lea. Desigur, prima împărtășanie poate fi luată în oricare altă zi. Este, însă, logică legătura dintre euharistie, ca și simbol al inițierii, cu Paștele, și sărbătorirea ei nu doar într-un cadru privat, ci într-un fel în care să fie implicată toată comunitatea.

Pentru a putea sublinia mai bine unitatea Sfintelor Paști, „Duminicile perioadei Paștilor vor fi numite Duminicile Paștilor și nu Duminicile de după Paști. Așadar, Duminica Albă devine a doua Duminică a Paștelui”⁶⁷. Cincizecimea este acum în a opta Duminică a perioadei Paștilor și semnifică încheierea octavei mari a Paștilor sau a celor 50 de zile. Liturghia acestor Duminici nu poate fi înlocuită nici măcar de cea a unei sărbători; același lucru este valabil și pentru Duminicile din Postul Paștelui și din Postul Crăciunului.

Liturghia acestor Duminici lasă o impresie puternică a tainei Paștilor ca a unei taine unitare care cuprinde suferința, moartea și Învierea lui Hristos precum și Înălțarea și Pogorârea

⁶⁶ B. Fischer, *Formen gemeinschaftlicher Taufferinnerung im Abendland*, LJ 9, 1959, p. 91.

⁶⁷ Adolf Adam, *op. cit.*, p. 88.

Sfântului Duh. Primele lecturi sunt întotdeauna din Faptelele Apostolilor și cuprind relatările lor privitoare la viața, creșterea și mărturiile Bisericii primare. Următoarele lecturi, sunt de la Petru 1, Ioan 1 și din Apocalipsă pentru că aceste texte par a fi cele mai potrivite în concordanță cu spiritul perioadei Paștelui, un duh al credinței, bucuriei și nădejdi. Evangheliile din a doua și a treia Duminică a Paștilor relatează apariții ale lui Hristos înălțat.

Lectura se face întotdeauna din Fapte; Evanghelia (exceptând octava Paștelui în care toți evangheliștii sunt reprezentați) este citită cu preponderență de la Ioan, mai ales din capitolele 3, 6, 10 și 14-17. Apolisul perioadei Paștelui poate fi rostit în fiecare zi.

S-a observat deja că Biserica primară privea întreaga perioadă de 50 de zile ca o singură sărbătoare care se concentra pe trecerea lui Hristos prin moarte spre slavă. O separare a perioadei în funcție de anumite aspecte și o întrerupere a viziunii unitare au avut loc abia mai târziu. Schimbarea poate fi acceptată ca fiind în raport cu sărbătoarea Înălțării Domnului. Potrivit relatării pelerinei Egeria, la sfârșitul secolului al IV-lea creștinii din Ierusalim încă mai sărbătoreau Înălțarea și pogorârea Sfântului Duh împreună, de Cincizecime, ca o încheiere a lucrării mântuitoare a lui Hristos. Între timp, totuși, celelalte Biserici sărbătoreau Înălțarea separat deja, în timpul celui de-al patrulea secol, în cea de-a 40-zi după Paști. În completarea unei prețuiri fundamentale a „sacrului” număr 40, influența majoră aici este ilustrată de însemnarea din Fapte 1.3: „apărându-le lor în timpul celor 40 de zile și vorbindu-le despre Împărăția Cerurilor”, și de istorisirea ulterioară a Înălțării în versetele 9 – 11. Fericitul Augustin, din ale cărui predici s-au mai păstrat unele și până astăzi, remarcă, de asemenea, că acest praznic este sărbătorit în întreaga lume.

În zilele noastre, sărbătoarea Înălțării Domnului este considerată a fi extrem de importantă. Liturgia sărbătorii accentuează atât cea de-a doua venire a Domnului cât și prezența Lui veșnică în comunitatea eclesială, iar prin ea și dincolo de ea. Suntem chemați să ne „înălțăm cu El în bucuria Împărăției Cerurilor.

Zilele de lucru de după Înălțare și până la Sâmbăta de dinaintea Cincizecimii inclusiv reprezintă o pregătire pentru Pogorârea Sfântului Duh. Slujbele din aceste zile au propriile ritualuri liturgice care ne amintesc promisiunea Domnului Iisus Hristos referitoare la venirea Duhului Sfânt.

În timpul lui Hristos, această sărbătoare este una de mulțumire pentru primele roade ale semănatului, sărbătorită la cincizeci de zile după *Pascha* și care reprezintă cea mai mare sărbătoare din an. În afară de acest înțeles, se mai poate merge pe o altă linie simbolică potrivit căreia aceasta rememorează Legământul de pe Muntele Sinai. Așa se întâmplă în cercurile reduse ale esenienilor și ale vindecătorilor din Egipt.⁶⁸

Ambele motive ale celebrării, atât acțiune de mulțumire dar și de comemorare a Legământului, precum și simbolistica numărului 50, vor apărea mult mai târziu în ideile creștine despre Înălțare și despre Cincizecime: Hristos, prin moartea și Învierea Sa, obține primele roade ale unei recolte spirituale, omenirea salvată, și împreună cu primele roade ale Jertfei Sale Se înalță la Tatăl pentru a răspândi de aici darurile Sale cele bogate peste oameni. Așa realizează primul Legământ, perfect și veșnic, numărul 50 fiind simbolul perfecțiunii și al plenitudinii.

⁶⁸ R. Cabie, *La Pentecote: la evolution de la cinquantaine pascale au cours des cinq premiers siecle*, Tournai, Belgique, 1965, pp. 21-25.

Istoricul Cincizecimii după diferiți autori hispanici

Semnificația termenului *cincizecime* în Noul Testament

Cuvântul *pentecostes* apare de trei ori în Noul Testament: Fapte 20, 16 ,I Cor 16, 8 și Fapte 2,1. În primele doua texte se vorbește despre o sărbătoare iudaică și se întrebuințează ca element de datare iar în al treilea text se vorbește despre Pogorârea Duhului Sfânt: *Cum compleretur dies Pentecostes, erant omnes in eodem loco*. Această datare însă a Darului Duhului Sfânt trebuie observată cu ceva rezerve mai ales pentru că Sfântul Ioan, de exemplu, consideră că Duhul Sfânt a fost dat imediat după Înviere după cum se poate deduce din arătările de după Învierea Mântuitorului.⁶⁹

Pentecostes, sărbătoarea creștină de cincizeci de zile

Primele dovezi ale acestei sărbători ca fiind creștină, aparțin Sf Irineu, Faptelor Sf. apostoli, lui Tertulian și lui Origen. De la aceștia se poate deduce existența acestei sărbători în întreg bazinul Mării Mediterane, mai ales pentru că martorii provin din cele mai variate puncte ale acestei zone.

Mai mult încă, putem evidenția din aceste texte, trăsăturile fundamentale ale Cincizecimii: ea e *laetissimum spatium*(timpul bucuriei) a celor 50 de zile, conceput ca ceva unitar, fără diviziuni, și în care se celebrează glorificarea Domnului, timp asimilat Duminicii precum și zilei căreia i se dă numele de Pentecostes.

Boeckh⁷⁰ ajunge la următoarele rezultate: Cincizecimea este un timp de bucurie, nu se îngenunchiază duminicile și nici măcar timpul cuprins între Paști și Cincizecime, fiecare din

⁶⁹Boeckh opinează despre această datare a coborârii Duhului Sfânt că este o modificare ulterioară, deoarece tradiții mai vechi care s-au lucrat pe baza Faptelor Apostolilor, nu cunosc o revărsare a Duhului la 50 de zile după Paști și dacă ar fi așa ar fi vorba despre unica venire a Duhului. În J. Boeckh, *Die Entwicklung der altkirchlichen Pentecoste, Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 5, 1960, p.1-45. Cabie consideră că folosirea la plural a termenului *Pentecostes* întâlnit în ediția Vulgatei și care nu se regăsește în textul grecesc, reprezintă o evoluție a Cincizecimii: acest cuvânt ar fi indicat la început o singură zi iar mai târziu va desemna o perioadă.

⁷⁰*Ibidem*, p.44.

aceste zile este asimilată duminicii, aceste 50 de zile aparțin creației restaurate de Hristos pentru a contrapune sărbătorilor iudaice.

Tertulian subliniază fundamentele acestei bucurii: în acest interval de timp se repetă frecvent arătările Domnului după Înviere, Hristos merge la Tatăl, se înalță la ceruri și apare ucenicilor de mai multe ori, în acest timp Pogoară Duhul Sfânt; alt motiv ar fi așteptarea Parusiei, însă acest ultim fundament este unul secundar. În sfârșit, trebuie să admitem faptul că Tertulian nu cunoaște o diviziune a Cincizecimii după diferitele fapte mântuitoare.⁷¹

Casel⁷² se oprește la mărturia lui Origen. Pentru el Cincizecimea este *pneumatica* înălțare cu Hristos, permanența în Împărăția cerurilor și participarea în Duhul la bogăția nesfârșită de viață și lumină a Sfintei Treimi. Acest lucru se va întâmpla la sfârșitul veacurilor, în ceruri. Prin aceasta însă nu se devalorizează celebrarea liturgică mai ales pentru că Împărăția Cerurilor este deja realitate divină în Duhul, întrucât sărbătoarea veșnică începe aici și acum.

Mentalitatea creștină liturgică a primelor trei secole se conturează destul de clar: centrul vieții liturgice îl constituie Paștile în înțelesul său ritualistic, celebrat la privegherea nocturnă care se începe în seara zilei din Sâmbăta Mare. În timpul acestei privegheri se întrerupe postirea și care era oarecum prevăzută de Euharistie. Se trece de la post la sărbătoare. Simbolic vorbind este o trecere de la moarte la viață. În realitate Euharistia, care *rupe* ajunarea și face *trecerea*(pascha), aparține deja *timpului sacru de bucurie* (laetissimum spatium). Din această cauză Euharistia este vârful și concluzia nopții pascale și în același timp este punctul de plecare al Cincizecimii al cărei obiectiv este glorificarea Domnului.⁷³ Așadar conținutul Cincizecimii reprezintă întreaga taină a Noului Legământ. Înălțarea și trimiterea Duhului Sfânt sunt o Epifanie a lui Hristos cel Înviat care poartă pe Sine semnele pătimirii. Noaptea pascală sărbătorește trecerea, prin intermediul crucii, de la moarte la această glorificare. Mai mult însă, chiar moartea Sa este începutul glorificării după cum apare la Sf. Ioan. De asemenea și perioada de penitență care precedă moartea și Învierea Sa, perioadă care mai târziu se va numi Postul cel Mare, este un

⁷¹ Tertuliano, *De Baptismo* XIX,2, ed. E Dekkers, 1954, p. 293-294.

⁷² O. Casel, *Art und Sinn der ältesten christlichen Osterfeier*, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 14, 1938, p. 1-78, *apud* Pablo Martinez Saiz, *El tiempo pascual en la liturgia hispanica*, Instituto Superior de Pastoral, Madrid, 1969, p. 11.

⁷³ *Ibidem*, p. 44.

interval de timp de pregătire spirituală, prin post și penitență spre imensa bucurie a Cincizecimii.⁷⁴

⁷⁴ *Ibidem.*

Duminica și Cincizecimea

Relația duminică-cincizecime, în primele trei secole, era scoasă foarte mult în evidență mai mult sub aspectul său de *a opta zi*. Biserica celebrează în mod special duminica, ziua Domnului, ziua Învierii, ziua în care creștinul sărbătorește participarea sa activă la taina lui Hristos.

Fiind prima zi a săptămânii, este de asemenea și ziua a opta, ceea ce include ideea de perfecțiune, de plinătate. Este începutul creației înnoite, fruct al pătimirii Domnului și care aduce primele roade ale acestei creații⁷⁵.

Slujbele cultului Bisericii Ortodoxe se încadrează în ceea ce unii liturgiști numesc „Liturghia timpului” („the Liturgy of Time”⁷⁶ — o altă traducere posibilă este „slujbele vremii”), adică ele sunt organizate urmând ansamblul *ciclurilor calendaristice* ce măsoară timpul: ciclul zilei, al săptămânii, lunii și anului. Prin prezența slujbelor Bisericii aceste cicluri devin *cicluri liturgice*.

Existente și la evrei, ca și în religiile pre- sau post-creștine ale altor popoare, ciclurile cultice calendaristice — ordonate în funcție de evenimentele astronomice (mișcarea astrelor, a soarelui și a lunii) capătă o semnificație sacramentală cu totul deosebită în cultul creștin, ce constituie o parte importantă a „noului” adus de creștinism în lume. Repetarea ciclică a slujbelor și sărbătorilor creștine nu mai înseamnă cercul vicios al imanenței fără ieșire, ci este simbolul liturgic „transparent” al veșniciei, care în mod văzut se actualizează prin repetarea periodică (ciclică) a comuniunii sacramentale cu ceea ce este veșnic.⁷⁷

În cadrul ciclului liturgic săptămânal *duminica* are o semnificație eshatologică după cum și *Cincizecimea* are o semnificație eshatologică în cadrul ciclului liturgic anual. *Duminica* are aceleași prevederi tipiconale ca și *Cincizecimea*: absența postului și rugăciunea în picioare. Cele 50 de zile reprezintă plinătatea precum și transcendența radicală a misterului pascal. Așa se explică de ce cele 50 de zile se prezintă ca o singură și unică zi. Acest lucru nu înseamnă că toate

⁷⁵Casel, *op. cit.*, p.44.

⁷⁶Alexander Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*, ed. Ill, New York, 1996, p. 68 ș.u.

⁷⁷Pr. conf. dr. Vasile Grăjdian, *Semnificația ciclului liturgic la Sfântul Vasile cel Mare*, Revista Teologică, Serie nouă, anX (82), nr. 2, aprilie-iunie. 2000. Sibiu, pp. 65-73.

zilele cincizecimii ar fi ca duminicile, ci că Cincizecimea în sine este *Magna dominica*, așa cum este denumită de Sfântul Atanasie.⁷⁸

Evoluția Cincizecimii după diferiți scriitori latini

Fără a pretinde urmarea strictă cronologică a evoluției, se pot semna etapele diferite ale acestei transformări, în mod schematic.

Laetissimum spatium

În secolele II și III, Cincizecimea nu era decât ceea ce am văzut până acum: pe parcursul celor cincizeci de zile, *Magna dominica* se celebra zilnic în mod unitar prin proslăvirea lui Hristos.

Accentuarea ultimei zile

Primul pas al transformării constă în caracterul special care se dă ultimei zile din cele cincizeci, lucru ce se petrece începând cu secolul IV. Nu este vorba ca această zi să fie o sărbătoare în sensul strict al cuvântului, ci este coroana Cincizecimii. În Constantinopol, Roma, Milan și Spania, această „încheiere a Paștilor” este strâns legată de Pogorârea Duhului Sfânt pentru că această sărbătoare reprezintă etapa finală a operei de Răscumpărare precum și începutul timpului Bisericii,⁷⁹ iar la Eusebiu de Cezarea, în literatura siriacă și poate la Ierusalim, ultima zi de sărbătorire a Paștilor este legată de Înălțare întrucât aceasta constituie stadiul apoteotic al proslăvirii Domnului.

Grigorie de Elvira, episcop în acest oraș în cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea, în ultimul capitol al lucrării *Tractatus XX*, comentează capitolul al doilea din cartea Faptele Apostolilor: „Lectura făcută ne învață că darul Duhului Sfânt, pe care Dumnezeu îl promisese odinioară credincioșilor prin profeții Săi, s-a revărsat asupra apostolilor în ziua Rusaliilor...Fraților preaiubiți, pentru a-L primi pe Duhul Sfânt trebuie așadar să ne pregătim

⁷⁸Sfântul Atanasie, *Carta festal*, PG 26, 1366, *apud* Pablo Martinez Sainz, *op.cit*, p. 13.

⁷⁹Așa opinează Cabie care studiază toate aceste puncte din primele trei capitole a celei de-a doua părți a cărții sale (117-152). Trebuie observat că de cele mai multe ori el oferă concluziile ca ipoteze mai mult sau mai puțin probabile, *apud* Pablo Martinez Saiz, *op.cit*, p.14.

inimile și sufletele în sfințenie și dreptate. Acest Duh, vă zic, în această zi, adică în ziua Rusaliilor, a fost trimis de Dumnezeu Bisericii Sale.”⁸⁰

Primele trei secole

Date sigure cu privire la celebrarea Cincizecimii apar spre sfârșitul secolului al II-lea. Sfântul Irineu de Lyon, în cartea sa *Despre Paști*, menționează și Cincizecimea ca perioadă în care nu se îngenunchează⁸¹, rezultând de aici că „Cincizecimea reprezintă în mod verosimil toate cele cincizeci de zile; este o sărbătoare care celebrează, ca zi a Domnului, Învierea lui Hristos și eliberarea din păcat, de unde și caracterul său de bucurie, incompatibil cu întreaga atitudine de penitență, nu ne rugăm deci în genunchi ci în picioare.”⁸²

De asemenea Sfântul Isidor de Sevilla, în lucrarea *De ecclesiasticis officiis* face mențiunea că: „Așadar, în aceste zile, nu îngenunchem atunci când ne rugăm, pentru că, așa cum a spus cineva cu multă înțelepciune, *îngenunchierea este semn de penitență și de tristețe*. Deci, așa cum ni s-a transmis, în timpul acestei solemnități trebuie să facem totul așa cum s-a făcut în Ziua Domnului, atunci când predecesorii noștri nici nu posteau și nici nu îngenuncheau din respect pentru Învierea Domnului.”⁸³

Altă scriere ce vorbește despre Cincizecime sunt *Faptele lui Pavel* care sunt datate începând cu secolul al II-lea. Tertulian se pare că avea cunoștință despre această operă ca aparținând unui preot din Asia. După ce se spune că apostolul a fost aruncat la fiare, textul continuă astfel: „cam acestea erau Rusaliile, frații nu plângeau, ci se rugau în stare de bucurie.”⁸⁴

Probabil că autorul acestei cărți se inspiră din compararea textului de la I Corinteni XV, 32, în care Sfântul Apostol Pavel vorbește despre lupta sa ca om cu fiarele din Efes, cu textul de

⁸⁰ Gregorii Eliberritani, *Tractatus XX de libris SS Scripturarum*, apud A. Vega, *S Gregorii Eliberritani Episcopi Opera omnia primum collecta*, I, Escorial 1944, p. 200-205.

⁸¹S. Ireneo, *De Pascha*, apud Fernand Cabrol et Leclercq, *Monumenta Ecclesiae Liturgica*, I, Paris, Didot, 1900-1902, p. 27.

⁸²Fernand Cabrol, *op.cit.*, p. 30.

⁸³ San Isidoro, *Los Oficios Ecclesiasticos*, Cuadernos Phase 200, Centre de pastoral liturgica Barcelona, 2011, p.50.

⁸⁴W. Schubert et C. Schmidt, *Praxeis Paulon*, Hamburg, 1936-1937, pp. 30-32.

la I Corinteni XVI, 8, unde se vorbește despre faptul că Apostolul va rămâne la Efes până la praznicul Cincizecimii.⁸⁵

În lucrarea intitulată *Despre rugăciune*, Tertulian spune: „Noi însă, precum am învățat, în ziua Învierii Domnului, trebuie să ne ferim nu doar de neînțelegeri, ci de orice neliniște și activitate, amânându-ne chiar propriile interese, ca să nu lăsăm vreun loc diavolului. La fel și în timpul Cincizecimii care se sărbătoresc cu aceeași solemnitate și voie bună.”⁸⁶

În o altă lucrare a sa, *Despre botez*, Tertulian arată ceea ce reprezintă pentru creștinii din acea vreme, Cincizecimea: „Rusaliile sunt în al doilea rând, timpul cel mai fericit pentru conferirea băii sacre. Este timpul când Domnul Înviat a venit frecvent în mijlocul Apostolilor Săi, timpul în care a fost comunicat Norul Sfântului Duh și care a făcut să se întrevadă speranța reîntoarcerii Domnului. Este, în acest moment, după Înălțarea Sa, ceea ce îngerii spun apostolilor că El va reveni așa cum s-a Înălțat la cer, în mod precis de Rusalii. Și Ieremia spune: „Eu voi reuni marginile pământului într-o zi de sărbătoare.” El arată prin aceasta, ziua Paștelor și cea a Rusaliilor, zi care este la propriu vorbind, zi de sărbătoare.”⁸⁷

O altă mărturie despre perioada pascală o găsim în tratatul *De rebaptismate* atribuită lui Ciprian al Cartaginei în care, printre altele, se spune că: „Duhul Sfânt a venit peste apostolii Domnului nostru, în ultima zi a Rusaliilor.”⁸⁸

În *Tradiția Apostolică* – atribuită lui Ipolit, întâlnim aceeași mențiune referitoare la perioada Cincizecimii: „Dacă cineva, găsindu-se pe mare sau în caz de necesitate, a ignorat ziua de Paști, când va afla acest lucru, el se va achita de această obligație a Postului după cele cincizeci de zile după Paști.”⁸⁹

⁸⁵*Ibidem*, p. 33.

⁸⁶Tertulian, *Despre rugăciune*, XXIII, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 3, *Apologeți de limbă latină*, traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, E.I.B.M.B.O.R, București 1981, p. 243.

⁸⁷Tertulian, *De Baptismo*, XIX, 2, ed. E. Dekkers 1954, I, pp. 293-294.

⁸⁸Sfântul Ciprian al Cartaginei, *De rebaptismate*, apud, R. Cabie, *op. cit.*, p. 39.

⁸⁹Ipolit Romanul, *Tradiția Apostolică*, traducere de Pr. Petru Buburuz, Chișinău, 2002, p. 40.

Și acest text este în concordanță cu celelalte, deoarece vorbește despre o perioadă post pascală de cincizeci de zile și de interdicția de a posti în această perioadă. Mențiunea aceasta de la Ipolit, arată că aceleași rânduieli liturgice existau și la Roma.

Marele scriitor creștin Origen, în lucrarea Omilii la Levitic, vorbind despre Cincizecime, pune accent pe semnificațiile mistice și eshatologice privind sărbătoarea Cincizecimii din Vechiul Testament ca imagine a Cincizecimii din Noul Testament: „Este prescrisă aducerea unei jertfe din primele roade, adică a unei părți din primele fructe. După cerința Legii, aceasta se face, dacă vă aduceți aminte bine, în ziua Cincizecimii, când *umbra* a fost dată evreilor în plenitudine, în timp ce noi adevărul Îl primim în totalitate.”⁹⁰

Aceste mărturii dovedesc că perioada Cincizecimii era fixată și conturată în viața creștinilor din secolul al II-lea și prima jumătate a celui de-al III-lea. Ele atestă, în mod de nezdruncinat, că încă din acea vreme, sărbătoarea Învierii Domnului inaugura o perioadă solemnă de bucurie cu o durată de șapte săptămâni, numită Cincizecime. Prin cuvântul Cincizecime se desemna perioada în care se celebra Învieria Domnului și izbăvirea omului din păcat și din moarte.⁹¹

Sărbătoarea Înălțării la 40 de zile

La începutul secolului IV integritatea Cincizecimii este ruptă de apariția unei fracțiuni în interiorul ei, căreia i se dă numele de *Quadragesima*. Așa s-ar deduce din canoanele sinodului de la Niceea și ale celui de la Elvira.

„Înălțarea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt sunt ca o *epifanie* a Învierii, iar însăși Pătimirea, ale cărei cicatrici apar încă pe Trupul Său proslăvit în timpul arătării către ucenici în prima zi a săptămânii, nu este altceva decât lupta din care El a ieșit învingător.”⁹²

Scriitorul bisericesc Lactanțiu, în lucrarea *Dumnezeieștile instituții*, scrisă între anii 304-313, menționează evenimentul Înălțării Domnului astfel: „După ce le-a poruncit apostolilor să

⁹⁰Origen, *Hom. In Leviticum*, 2,2, ed. W.A. Baehrens (GCS. Origenes, t. 6), 1920, pp. 291-230.

⁹¹Pr. Lect. Dr. Dumitru Moca, *Sărbătoarea Pogorării Duhului Sfânt, a Cincizecimii sau a Rusaliilor. Studiu istoric și liturgic*, în *Altarul Banatului*, anul XI (2000), nr.7-8, p.26.

⁹²R. Cabie, *La Pentecote*, op.cit., p. 54.

predice Evanghelia în numele Său, un nor L-a învăluit deodată și L-a înălțat la cer, a patruzecia zi după patimile Sale.”⁹³

Un alt scriitor din Italia, Sfântul Maxim de Torino, în una din predicile sale la Cincizecime, zice: „ Domnul, biruitor după izbânda asupra diavolului, așezat de-a dreapta Tatălui, și-a revărsat astăzi darurile asupra discipolilor Săi. Acestea nu erau nici talanți de aur, nici monede de argint, ci binefacerile cerești ale Duhului Sfânt, astfel încât pe lângă alte daruri, apostolii l-au primit și pe acela de a vorbi în diferite limbi.”⁹⁴

Prin această predică, precum și prin altele două rostite tot la Cincizecime, Sfântul Maxim de Torino se situează pe linia vechii tradiții a Rusaliilor în cadrul căreia Înălțarea Domnului era comemorată în ultima zi a perioadei pascale.

Într-o scrisoare adresată împăratului Constantin, Sfântul Chiril al Ierusalimului vorbește despre arătarea pe cer a unei cruci luminoase, context în care menționează și zilele Rusaliilor: „ În aceste zile sfinte ale Rusaliilor, în a șaptea zi a lunii mai, către ora a treia, o foarte mare cruce luminoasă apărui pe cer deasupra sfintei coline Golgota, ajungând până la Muntele sfânt al Măslinilor.”⁹⁵

Datorită faptului că Sfântul Părinte precizează data exactă de 7 mai, putem concluziona că la Ierusalim, la mijlocul secolului al IV-lea, Rusaliile formau încă perioada pascală de cincizeci de zile. Știm că Paștile nu poate cădea mai devreme de 22 martie, deci ultima duminică a Cincizecimii cade cel mai devreme pe 10 mai. Așadar ziua de 7 mai se încadrează în zilele perioadei pascale. Cu toate acestea, din această relatare nu ne putem da seama dacă la sfârșitul *laetissimum spatium*, exista și o comemorare a Înălțării Domnului la cer.

Așadar, spre sfârșitul secolului al IV-lea, în Bisericiile din Palestina, evenimentul Înălțării Domnului la cer era comemorat în cea de-a cincizeca zi după Paști, fără să fie exclusă prin aceasta și comemorarea Pogorârii Duhului Sfânt. Această stare de lucruri ne este confirmată mai precis de Eusebiu al Cezareii și mai puțin clar de celelalte mărturii care, deși nu o confirmă precis, totuși nu o contrazic.

⁹³Lactance, *Divinarum institutionum*, 1. IV, 21; ed. S. Brandt (CSEL 19), 1890, p. 367.

⁹⁴Sancti Maximi, Episcopi Taurinensis, *Homilia LVI*, 3, Opera Omnia, Parisiis, Venit *apud* Editorem, 1847, p.370.

⁹⁵Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze* 14, 24, EIBMBOR, București 2003, traducere de pr. Dr. Dumitru Fecioru, p. 192.

Evoluția în timp a Tradiției Hispanice

Cele două tradiții

Procesul gestațional, de dezvoltare și structurare al unui rit liturgic, precum și compunerea de texte, este lent, și pe lângă faptul că este influențat de factori culturali și istorici, intervin și diferite persoane ce pot fi grupate împrejurul școlilor liturgice și evhologice. Școlile care au colaborat în mod efectiv la formarea și dezvoltarea liturghiei hispano-mozarabe sunt: școala tarraconensă, hispalensă și toledană, fiecare din aceste școli luând naștere în jurul marilor centre, sedii metropolitane: Tarragona, Sevilla și Toledo.

Existența diferitelor școli a dat naștere la două tradiții liturgice în interiorul ritului hispanic, cunoscute ca **tradiția A** și **tradiția B**, care, pornind de la un trunchi comun, cele două tradiții s-au format în mod autonom chiar dacă între ele a existat un schimb și influențe de texte liturgice.

Tradiția A se găsește adunată în manuscrise și aparține nordului peninsulei Iberice: Tarragona, Carcasona, San Juan de Peña, San Millan de la Cogolla, Silon și Leon.

Tradiția B s-a păstrat până în zilele noastre în Toledo, unde acest venerabil rit nu a dispărut, deoarece regele Alfonso VI, eliberând acest oraș de sub ocupația arabă (1085), le permite creștinilor ce locuiau în această zonă (mozarabilor), privilegiul de a continua să celebreze credința prin ritul pe care-l cunoșteau. Nu există dubii în ceea ce privește faptul că deși acest rit este specific orașului Toledo, originea sa este în Sevilla de unde au fugit creștinii cu ocazia războaielor civile din anul 891, refugiindu-se în Toledo și luând cu sine cărțile pentru celebrările liturgice. Misalul editat de Cardinalul Cisneros în anul 1500 precum și reeditarea revizuită făcută de Lorenzana în anul 1804, urmează această tradiție⁹⁶.

⁹⁶ Jose Antonio Goñi Beausoain de Paulorena, *Compendio de la misa en el rito Hispano Mozarabe*, Cuadernos Phase 195, Centre de Pastoral Liturgica, Barcelona, 2010, pp. 31-33.

Diferențe între cele două tradiții

Diferențele existente între cele două tradiții ale acestui rit sunt numeroase. Chiar dacă elemente ale misei, ale sacramentelor sau ale oficiului variază ca număr sau conținut, aceste diferențe nu afectează structura fundamentală a ritului.

Pinell crede că acest fenomen corespunde diferitelor practici liturgice ale aceluiași rit și care apar între bisericile din nordul și din sudul peninsulei și sunt numite tradiția „A” și tradiția „B”. Tradiția A corespunde nordului peninsulei și este reprezentată de tradiția manuscrisă, în timp ce tradiția B corespunde sudului peninsulei și este reprezentată de tradiția imprimată deoarece editarea cărților liturgice s-a făcut cu manuscrise provenite din sudul Peninsulei Iberice.⁹⁷

După Pinell, diferențele dintre cele două tradiții ar fi:

Tradiția A are cinci duminici de advent iar B șase.

Cele două tradiții prezintă o mare diversitate în selectarea lecturilor biblice ale *vigiliei* pascale și în general a pericopelor misei, chiar și în timpul celei mai mari rigori de structură, cum ar fi Postul și Adventul.

În timpul Postului Mare, tradiția B are misă doar duminică, miercuri și vineri pe când tradiția A are misă duminică, luna, miercuri și vinerea iar începând cu duminică *De mediante* are misă marțea și joia.

În postul mare tradiția A suplinește profeția care se citește la misă cu o lectură istorică din Vechiul Testament iar tradiția B, pe lângă lectura istorică mai conține și una din cărțile sapențiale.

Oficiul Joii Sfinte are structură **ferială** în tradiția B și structură festivă în tradiția A.

⁹⁷ J. Pinell, *El problema de las dos tradiciones del antiguo rito hispanico. Valoración documental de la tradición B en vistas a una eventual revisión del Ordinario de la Misa*, în AA.VV., *Liturgia y música mozárabes*, IEVM (Toledo 1978), pp. 3-44.

Oficiul *De Indulgentia* din Vinerea Sfântă este mult mai extins în tradiția B.

De asemenea este diferită **structura orelor minore catedrale** în ambele tradiții, fiind mult mai arhaică în tradiția B.

Cele două tradiții sunt diferite între ele și în ceea ce privește textul și ordinea dipticelor.

Este de asemenea diferit *Liber Canticorum* în ambele tradiții; tradiția A conține 76 pe când tradiția B, 47.

Colecția de antifoane ale psalmilor, ale rugăciunilor psalmografice, ale antifoanelor *vespertine* și *matutine*, în tradiția B este mai mică ca număr și are caracter mai simplu și mai arhaic.

Cererile pentru pace în ambele tradiții sunt distincte, distinct este și antifonul invariabil de după comuniune, distincte sunt și unele doxologii care fac legătura între rugăciunile din *Manuale*.

Hostia este împărțită în șapte părți după tradiția A și în nouă după tradiția B.

Tradiția B conservă *matutinarium* în duminicile din Postul Mare iar tradiția A îl înlocuiește cu *sono* sau *benedictiones* la fel ca în timpul celorlalte duminici.

Apartin exclusiv de tradiția B rugăciunile variabile de după *vespertinum*, la solemnități și după cântarea zilnică; *supplicatio* și *petitio* se găsesc în mod expres în codicii tradiției B precum și în oficiul monastic.

Menținând teza lui Pinell despre cele două tradiții, nu putem să nu constatăm marea varietate de utilizări care ne duc cu gândul la o multitudine de tradiții în afară de cele menționate și anume A și B, făcându-ne să înțelegem că în interiorul acestui rit nu exista o unitate monolitică

ci o diversitate care și menținea unitatea ritului. Păstrarea unității, în ciuda diversității, ne împiedică să vorbim despre diferite liturghii sau rituri hispanice⁹⁸.

⁹⁸J. Pinell, *Liturgia hispánica*, în Q. Aldea Vaquero – T. marín Martínez – J. Vives Gatell (Eds.) *Diccionario de Historia Eclesiástica de España II*, CSIC (Madrid 1972), p. 1305.

Cele două tradiții și ultima renovare a Misal-ului Hispano-Mozarab

Pentru pregătirea ultimei ediții ale Misal-ului s-a ținut seama de cele două tradiții liturgice ceea ce a permis ca în multe dintre celebrări să fie propuse două posibilități de folosire a textelor biblice ale *liturghiei cuvântului* precum și a rugăciunilor variabile ale misei, urmând astfel un ciclu bienal: Anul I și Anul II. Pentru tipicul misei se urmează formularul tradiției B, deoarece aceasta s-a menținut vie,, fiind însă îmbogățită cu elemente din tradiția A.⁹⁹

Ciclul liturgic. Anul liturgic

Ciclul anual, în ritul hispanic, nu a avut niciodată un caracter ermetic. Tuturor duminicilor din timpul anului li se recunoaște demnitatea pascală de Ziua Domnului. Oficiul duminical catedralic avea structură proprie, caracterizată în mod special de psalmii canonici. Misa duminicii îmbrăca de asemenea o solemnități particulară, în cadrul căreia se cânta *Gloria in excelsis* precum și *Benedictiones* și care pe urmă au fost împrăștiate sărbătorilor închinare sfinților martiri.

În preajma sărbătorii primordiale, Paștile, s-a format, ca mai în toate părțile, ciclul pascal ce cuprinde Postul Mare și timpul pascal și care se finaliza în ziua Cincizecimii. Doar sărbătoarea pascală era singura ce avea octavă.

Vigilia pascală începea cu un amplu rit lucernar în care se binecuvântau luminile și lumânarea pascală. Se presupune că ritul de binecuvântare a lumânării pascale, rugăciune compusă de Sf. Isidor de Sevilla, a fost împărțit în două părți: în primul se sfințea lumânarea tradițională a oficiului vespertin iar în al doilea se sfințea lumânarea ce avea să fie folosită în noaptea de Paști și care, în acele timpuri, părea a fi ceva nou în Spania.

După binecuvântarea lumânării pascale urma o *oratio fidelium*, asemănătoare celei galicane din Missale Gothicum. Se citeau în continuare clasicele lecturi vechitamentare ale

⁹⁹Jose Antonio Goñi Beausoin de Paulorena, *op.cit.*, p. 33.

vigiliei, în număr de 12 după tradiția A și 11 după tradiția B, însoțită de cântări și care se finalizau cu *sicut cervus*.

În timpul Vigiliei pascale, cât se citea a treia lectură, episcopul însoțit de preoți și diaconi, merge cu catehumenii și cu nașii către baptisteriu, unde încep riturile baptismale.

Binecuvântează colimvitra și o exorcizează suflând asupra ei, face semnul sfintei Cruci deasupra colimvitrei cu uleiul sfințit, urmând o altă binecuvântare.

Urmează a fi adus catehumenul dezbrăcat și se fac lepădările, încredințându-se catehumenul, lui Dumnezeu Celui în Treime Sfânt, pentru ca păstrând forța dragostei să rămână mereu cu el în laude, în vecii vecilor.¹⁰⁰

Deja începînd cu secolul VII cererile și rugăciunile care formau *oratio fidelium* erau intercalate lecturilor din Vechiul Testament, imitând oarecum tradiția romană, și care fusese introdusă în Roma spre sfârșitul sec.V și prima jumătate a secolului VI.

La fel ca și la celalte slujbe oficiate, vigilia pascală se încheia cu misa. Epistola ce se citea în cadrul misei, făcea referire în mod expres la Taina Botezului: Rm 6, 1-11(tradiția B) și 1Cor 5, 7-8 (tradiția A). Textele evhologice ce formau marea rugăciune euharistică și care conservau formule foarte arhaice, s-au dezvoltat în a doua jumătate a sec.VII, iar tema principală era victoria lui Hristos asupra morții și al păcatului.

Părinții **toledani** ai ultimei perioade vizigote și care au fost cei care au lăsat în mod definitiv structurat cartea *liber manuale*, au avut mare interes în a compune, fiecare din ei, propria *misă de Paști*. Cu siguranță exista deja o misă pentru sărbătoarea Paștilor compusă cel puțin în prima jumătate a sec.VII. Este foarte posibil ca această misă să fie cea care s-a păstrat până astăzi, cu oarecare adăugiri posterioare.

Sfântul Eugen a compus o misă nouă pe care Sf. Ildefons a mutat-o în joia octavei, compunând la rându-i mise pentru sărbătoarea Paștilor și pentru restul octavei.

¹⁰⁰ Juan Miguel Ferrer Grenesche, *Curso de liturgia hispano-mozarabe*, estudio Teologico de San Ildefonso, Seminario Conciliar, Toledo, 1995, p.69.

Un autor posterior, probabil Sf. Iulian, a compus misa care acum se găsește în cartea *manuale* pentru sărbătorile importante, împrumutând unele elemente de la Sf. Ildefons, mutând cea mai mare parte a textelor în miercurea octavei. S-a păstrat până astăzi, ca dovadă a formării *manualului* pentru duminica Paștilor dinaintea Sf. Iulian, manuscrisul palimpsest din Milano.

Aproape toate textele Sf. Ildefons vorbesc foarte poetic și cu mare elocvență despre misterul învierii Domnului Iisus.

Pentru perioada timpului pascal cuprinsă între octava pascală și sărbătoarea Înălțării, s-au compus slujbe cu o tematică exuberantă.

Între cântări abundă texte scoase din cartea Apocalipsă, unele sunt luate din epistolele sfinților Petru și Pavel în care cei doi apostoli își expun doctrina misterului pascal.¹⁰¹

Păstrând demnitatea duminicii, nu există dubiu că organizarea anului liturgic are ca pivot, în jurul căruia se și organizează, celebrarea anuală a Paștilor. Aceasta se prelungește și în timpul pascal, adică în timpul celor cincizeci de zile de la Paști la Cincizecime. Pe lângă această prelungire, Paștile au timpul lor de pregătire care conține postul cel mare și săptămâna sfântă.¹⁰²

¹⁰¹ Jordi Pinell, *Liturgia hispánica*, Biblioteca Liturgica 1998, pp. 279-281.

¹⁰² San Isidoro de Sevilla, *Etymologiarum*, VI, 18, 19-20, editado por J. Oroz, vol. I, Madrid 1982, p.608.

Postul Mare în tradiția hispanică

Postul începe cu prima duminică a acestui timp și care se numește duminica *in carnes tolendas*. La început această duminică nu avea caracter penitențial deoarece în cadrul slujbei se cânta ultima dată *alleluia*. Postul în sine începea de luni, iar în timpul postului mare nu se celebrau sărbătorile sfinților.

Postul Mare este structurat pe cinci duminici în care se face amintirea celor mai importante teme catehetice pentru catehumeni: în prima duminică se amintește ispitirea Domnului; cea de-a doua duminică este a Samaritencei; duminica a treia este duminica intitulată *De mediante* pentru că marchează înjumătățirea postului; în duminica a patra este amintită minunea vindecării orbului din naștere; a cincea duminică este duminica învierii lui Lazăr. Tradiția B are altă structură a lectionarului duminical: în prima duminică se citește evanghelia samaritencei iar apoi, succesiv, evanghelia orbului din naștere, învierea lui Lazăr, intrarea în Ierusalim și evanghelia lui Iisus, poarta oilor.

A doua parte a postului, cea care urmează duminicii *De mediante*, se numește *De traditione*, deoarece, mai ales în cântări și în evhologia oficiului, accentul cade pe Pătimirea Domnului.

Săptămâna sfântă

Cu toate că începând cu duminica Floriilor începe săptămâna sfântă și se amintește intrarea Domnului în Ierusalim, această duminică are totuși un caracter profund baptismal. În timpul oficiului matinal este binecuvântat uleiul catehumenilor și are loc ritualul *effetatio*. Sfântul Ildefonso de Toledo, în tratatul despre botez, descrie detaliat riturile ce se realizau cu catehumenii când ajungeau la stadiul de *competentes*. Nu era desemnată o anumită zi în care avea loc această acțiune. Ceea ce e precizat este faptul că *competentes* trebuiau să știe din memorie Simbolul credinței, iar Joia dinaintea Paștilor trebuiau să-i și mărturisească. Așadar se presupune că actul ritualic al *traditio* ar fi avut loc cu câteva zile înainte. Toate izvoarele indică, de comun

acord, că ultima Duminică din post era data stabilită din vechime pentru *traditio symboli* și se presupune că această zi s-a convertit în Duminica Floriilor.¹⁰³

Înainte de a începe misa se binecuvântează frunzele de palmier și se face procesiunea. Omilia acestei mise constă din *traditio symboli* iar în timpul misei este consacrată crișma care se prezintă împreună cu pâinea și vinul care se depozitează pe altar.

Așa numitul *triduo pascal* începe cu joia sfântă și se încheie cu vigilia pascală. Misa joi sfinte este celebrată după-amiaza, *ad nonam*. În orice caz exista o altă misă ce se celebra dimineața, intitulată *per titulos*, pentru acei care nu puteau asista la misa de la amiază. Același lucru se întâmpla și la vigilia pascală.

Vinerea sfântă conține două celebrări: prima săvârșită la ora terței¹⁰⁴, în cadrul căreia se celebrează adorarea Crucii, apoi la ora ceasului al nouălea avea loc serviciul *De indulgentia*. Este vorba despre un serviciu penitențial, de purificare a întregii biserici, săvârșită la aceeași oră la care a murit Iisus. Tot la acest serviciu are loc împăcarea penitenților. Participarea la această celebrare este o condiție necesară pentru a se putea bucura de comuniunea pascală.

Sâmbătă noaptea se celebrează vigilia pascală care începe cu serviciul *lucernario*, care după dispozițiile conciliului IV de la Toledo (633) era însoțit de binecuvântarea lumânării, urmat de lecturarea a douăsprezece lecturi care, intercalate, formau *prex fidelium*, asemănătoare celei galicane din Missale Gothicum.¹⁰⁵ După a patra lectură avea loc celebrarea inițierii creștine. Catehumenii împreună cu nașii lor, cu episcopul și cu diaconii, mergeau spre baptisteriu pentru a li se administra botezul dar și confirmarea și apoi se întorceau în biserică iar episcopul proclama evanghelia și continua cu celebrarea euharistică, în cadrul căreia, pentru prima oară neofiții se împărtășeau. Cu celebrarea vigilei pascale se încheia *triduo*-ul sfânt.

Atât Postul Mare, mai ales începând cu duminica *De mediante*, cât și Săptămâna Sfântă, sunt condiționate de ritualurile catehumenatului și ale inițierii creștine, iar acestea sunt cele care

¹⁰³Jordi Pinell, *Liturgia hispánica*, Biblioteca litúrgica 9, CPL Barcelona, 1998, p. 292.

¹⁰⁴Idem, *Las horas vigiliaria del oficio monacal hispanico*: Liturgia 3, Scripta et Documenta, 17, 1966, p. 56.

¹⁰⁵Idem, *Liturgia hispánica*, Biblioteca liturgica 9, CPL Barcelona, 1998, p.279.

marchează ritmul acestei părți a anului liturgic. Pe de altă parte, această configurare a postului și a săptămânii sfinte în jurul inițierii creștine, este normală în toate liturgiile.

Săptămâna *In Albis*¹⁰⁶

„Unde este trofeul victoriei? Eu stau pe tron și Crucea Domnului îngropată în țărână? Eu sunt înconjurată de aur iar victoria lui Hristos între ruine? Văd, diavole, că ai făcut tot posibilul ca să fie îngropată spada care te-a redus la nimic”(Sfânta Elena)¹⁰⁷.

La origini, timpul pascal era sărbătorit ca o sărbătoare neîntreruptă de cincizeci de zile și cuprindea întreaga taină a mântuirii. Întreaga cincizecime pascală constituie „ o singură și unică zi festivă, marea Duminică.”¹⁰⁸

Începând cu secolul IV această sărbătoare s-a fragmentat, în momentul în care au început să se celebreze în manieră istorică toate faptele mântuitoare divine. Octava pascală începe a fi celebrată în primele opt zile ale cizecimii. Această săptămână *in albis*, așa cum este denumită în ritul roman, apare în secolul IV din dorința de a le asigura neofiților o cateheză despre dumnezeieștile taine de care se împărtășiseră.¹⁰⁹ Duminica cu care se termină această săptămână, denumită *duminica octavei Pascale*, are o relevanță semnificativă, deoarece „ se încheie Octava Pascală, ca unică zi plămădită de Domnul, și este marcată de Învierea Domnului și de bucuria ucenicilor care L-au văzut pe Hristos. Din vechime această duminică se numește *in albis*, și provine de la latinescul *alba*, dat veșmintelor albe pe care le purtau neofiții în timpul Botezului pe care-l primeau în noaptea de Paști și pe care-l dezbrăcau după trei zile”¹¹⁰. Aceste tunici albe erau dezbrăcate marțea următoare numită de asemenea *in albis deponendis* în aceeași Bazilică unde neofiții primiseră botezul în noaptea Paștilor.

¹⁰⁶Flicoteaux E., *Espiritualidad del año litúrgico* Edic. Sígueme. Burgos-1965, pp. 301-321.

¹⁰⁷ N.B. McLynn, *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley-Los Angeles-London, 1994, p. 357.

¹⁰⁸San Atanasio, *Epist. Fest.*, nr. 1, Apud N.B McLynn, *op.cit.* p. 377.

¹⁰⁹Cei nou botezați în timpul vigliei Pascale

¹¹⁰Benedicto XVI, *Homilia II Domingo de Pascua*, 11.IV.2010.

Prelungirea sărbătorii Paștilor cu o săptămână însemna urmarea exemplului evreilor pentru care solemnitatea pascală dura cel puțin șapte zile (Levitic 23, 4-5).

Nu doar neofiii sărbătoreau cu intensitate această săptămână ci și cei care erau deja botezați, renăscuți pentru viața în Hristos cel Înviat. Era o săptămână de bucurie totală și de odihnă de orice fel de muncă. Toate negoțurile erau închise, de asemenea și tribunalele și erau interzise schimburile comerciale.¹¹¹ Sfântul Augustin comentează că zilele de sărbătoare s-au terminat odată cu duminica octavei și că se pot reîncepe toate activitățile.¹¹² Abia în secolul XII zilele libere vor fi reduse doar la primele două ale săptămânii.

Timpul pascal hispano-mozarab a fost studiat înaintea renovării misal-ului și este cuprins în trei studii importante: *Festum Resurrectionis* scris de J. Gibert¹¹³, *Victoria de Cristo sobre la muerte en los textos eucarísticos de la octava pascual hispanica*, lucrare ce aparține lui E. Aliaga¹¹⁴, și *El tiempo pascual en la Liturgia Hispanica*, studiu scris de P. Martínez¹¹⁵. Pentru misal-ul recent renovat nu există deocamdată studii specifice.

Începând cu sărbătoarea Paștilor iese la iveală o nouă caracteristică a acestui venerabil rit și anume lecturarea cărții Apocalipsa ca și lectură profetică. Cartea Apocalipsa a fost primită în același fel de către toate comunitățile creștine iar unele dintre ele considerau că nu este inspirată. În acest fel, ceea ce apare ca profeție a viitorului, Îl arată pe Hristos ca împlinire deplină.

Evangeliiile Octavei au în centru Învierea lui Hristos și arătarea Sa Mariei Magdalena și ucenicilor. De asemenea se pot evidenția alte întâmplări post- pascale.

Duminicile vorbesc despre vindecări și învierea fiicei lui Iair (duminica a V-a, anul I).

¹¹¹HEFFELE-LECLERCQ, Histoire des Conciles, 3, p. 571, can. 66. Teodosie în 389 interzice toate sesiunile judiciare din timpul săptămânii ce precede sărbătoarea Paștilor precum și în timpul săptămânii următoare.

¹¹²San Augustin, *Sermones* 259: PL 38, 518 Apud http://www.mercaba.org/LITURGIA/T-Pascual/la_semana_in_albis.htm, accesat în 20.1. 2015, h: 3:56.

¹¹³J. Gilbert, *Festum Resurrectionis. Estudio de las lecturas bíblicas y de los cantos de la liturgia de la Palabra de la Misa hispánica durante la cincuentena pascual*. Roma, 1977, pp. 1-69.

¹¹⁴ E. Aliaga, *Victoria de Cristo sobre la muerte en los textos eucarísticos de la octava pascual hispanica*, Roma: Iglesia Nacional Española 1973, pp. 23-99.

¹¹⁵ P. Martínez, *El tiempo pascual en la Liturgia Hispanica: desarrollo, estructura y contenido teológico*, Madrid: Instituto Superior de Pastoral 1969, pp. 110-178.

Toate aceste întâmplări trebuie citite prin prisma Învierii: cu aceste mărturii Hristos face prezentă Împărăția care se consolidează pe Învierea Sa. Alte evanghelii prezintă teme de importanță deosebită pentru comunitatea creștină, așa cum este cea care vorbește despre *noul legământ* (duminicile IV și V, anul II), dimensiunea trinitară a lui Dumnezeu (duminica IV, anul II), importanța credinței în fața absenței fizice a Lui Hristos (duminica VI, anul II)¹¹⁶. În duminica a VI-a, anul I, se citește despre vocația lui Matei după Sfântul Marcu, ca mod de implicare personală a credinciosului în urmarea lui Hristos. De aceea nu doar se recitește *vita Christi* ce s-a citit la Paști și sunt evidențiate elementele principale ale credinței creștine, ci, de asemenea, noii sunt invitați a-L urma pe Hristos așa cum au făcut-o și ucenicii Săi.

În duminica a VII-a este prezentat episodul arătării Domnului celor unsprezece precum și Înălțarea, arătând totodată cum această duminică a avut legătură mereu cu această sărbătoare. La feriile dinaintea Pogorării nu se mai citește cartea Apocalipsa de unde se poate deduce că această sărbătoare ar fi un început solemn al Timpului Cotidian.

Acest lucru este demonstrat vineri când se citește despre a doua înmulțire a pâinilor și sâmbătă (anul I) și atunci când se vorbește despre arătarea către Nicodim, temă care s-ar putea citi în perspectivă pascală dar care se aseamănă mai mult temelor ce se întâlnesc în *de cotidiene*. La sărbătoarea *Pentecostes* se citește din nou din Apocalipsă, alegând ultimul capitol, dând astfel înțeles eshatologic finalului acestui timp. În acest filon trebuie reamintit obiceiul de a se ruga pentru cei decedați a doua zi după *Pentecostes*¹¹⁷.

¹¹⁶ J. Gilbert, *El sistema de lecturas de la cincuentena pascual de la liturgia hispánica, según la tradición B*, en AA.VV., *Liturgia y música mozárabe*, Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio 1978, p. 123.

¹¹⁷J. Lopez, *El año litúrgico*, Madrid, 1984, p. 259.



Influențe orientale în Liturghia Hispanică

Contextul istoric

La începutul secolului VI se formează în Peninsula Iberică și Galia Narbonense un rit nou, autohton, numit Liturghia Hispanică. Acest rit nou are ca principiu de dezvoltare un substrat provenit din Africa Latină precum și din centrele liturgice din Roma și Milano, cu un aport ce exprima viața înfloritoare a bisericilor din peninsule¹¹⁸.

Momentele de dezvoltare și înflorire ale liturghiei hispanice s-au petrecut în secolele VI și VII, în epoca dominației vizigote în Spania romană și din acest motiv mai poartă și numele de *liturghia vizigotă*. După anul 711, sub dominație musulmană, creștinii continuă să-și exprime credința folosind liturghia proprie, la fel făcând și noile state care s-au format în nordul peninsulei în efortul de a salva tradiția creștină a Spaniei Romano-Vizigote de invazia islamului.

În anul 1080, la insistențele Papei Grigorie VII, Conciliul de la Burgos suprimă liturghia autohtonă și este adoptată cea romană în statele din centrul și vestul peninsulei. În estul peninsulei deja se adoptase liturghia romană, datorită recuceririi începute cu ajutorul regatului carolingian.

În anul 1085 este cucerit orașul Toledo iar creștinilor locali li se permite conservarea propriei liturghii, care între timp primise numele de *mozarabă*. În secolul XV cardinalul Cisneros, Arhiepiscop de Toledo, ordonă editarea cărților liturgice proprii în baza manuscriselor care se foloseau în parohiile toledane și sub această formă s-au păstrat până în zilele noastre în parohiile și în capela proprie a Catedralei din Toledo.

Voi încerca în acest capitol să identific elementele ce pot proveni din familiile liturgice orientale și care au fost integrate în propria tradiție, pe alocuri fiind transformate și devenind caracteristice liturghiei hispanice.

¹¹⁸J. Pinell, *Liturgia Hispanica*, în Q. ALDEA-T. Marin-J. Vives (ed), *Diccionario de Historia Ecclesiastica de España*, II, Madrid 1972-1975, pp. 1303-1320.

Contribuția istoriei

Pentru a putea înțelege cum a fost posibil ca această liturghie din extremul occident al Europei să primească influențe de la liturghiile orientale, trebuie amintite anumite întâmplări istorice care pot explica acest fenomen.

Vizigoții au ocupat Peninsula Iberică în anul 470 și după căderea orașului Tolosa din sudul Galiei, Toledo devine capitala regatului vizigot până la invazia musulmană din anul 711. În anul 550, împăratul Iustinian, profitând de luptele interne ale vizigoților, invadează sudul peninsulei și ocupă orașele Cartagena, Malaga și Cordoba împreună cu teritoriile lor. Dominația bizantină durează aproximativ 70 de ani și din acea perioadă au rămas fragmente de artă bizantină, prezente în diverse monumente.¹¹⁹

Privind mai departe de ocupația bizantină, istoria ne oferă siguranța relațiilor dintre Hispania și Orient. Așa aflăm despre călătoriile întreprinse în orient de pelerina Egeria, Vigilantiu, Pavel de Orosio iar mai târziu a Sfinților Leandru de Sevilla, Juan de Biclara și Liciano de Cartagena.¹²⁰

Despre prezența acestor orientali în Hispania se știe din conținutul a două scrisori scrise de Papa Ormisda (514-523), născut în Frosinone dintr-o familie originară din orient¹²¹. Prima scrisoare este adresată episcopului Juan de Illici în care se poate citi:

„Salutantes igitur caritate qua iungimur, per Cassianum diaconum tuum significamus nos direxisse generalia constituta, quibus vel ea, quae iuxta canones servari debeant, competenter ediximus, vel circa eos qui *ex clero graecorum* veniunt, quem haberi oporteat cautionem sufficienter instruxim”¹²².

¹¹⁹A. A. Vasilev, *Historia del imperio bizantino*, I, Barcelona, 1946, pp. 170-171.

¹²⁰Etheria, *Journal de voyage*, ed. H. Petre, Paris, 1971.

¹²¹A. Fliche- V. MARTIN, *Storia della Chiesa dalle origini ai nostri giorni*, IV, *Dalla morte di Teodosio alla avvento di S. Gregorio Magno*, Torino, 1941, p. 552.

¹²²*Epistola Hormisdas Papae ad eosdem Hispaniae Episcopos*, PL 84, p. 823.

Sediul episcopal de Illici, actualul Elche, făcea parte din teritoriile dominate de bizantini între anii 550-620, dar care în timpul lui Ormisda aparținea regatului vizigot.

A doua scrisoare era adresată tuturor episcopilor din Hispania și trata despre aceeași problema:

„Nos autem libellum misimus, sub quo si quis communionem vestram de orientalibus clericis poposcerit, ad eam possit admitti, secundum quam et de Thracia et de Scythia, Illyricisque partibus, vel Epiri veteris, sed et secundum quam Syrie multos iam constat esse susceptos, gaudentes as recta confluere et de via declinasse.”¹²³

Aceste documente se referă la integrarea clericilor orientali care cereau comuniunea cu bisericile hispanice. Este logic să ne gândim că acești clerici aveau condițiile necesare pentru a face cunoscută uzanța riturilor liturgice proprii precum și faptul că aveau cu ei și propriile cărți liturgice.

Pe lângă prezența clericilor orientali, știm că exista și un grup de cetățeni ce proveneau din Siria și Grecia care locuiau în provincia norbonensă. Conciliul de la Narbona din 589 care a reunit episcopii provinciei Narbonense, provincia ce făcea parte din regatul vizigot, în canonul IV spune:

„Ut omnis homo, tam ingenuus quam servus, ghotus, romanus, syrus, graecus vel iudaeus, die dominico nullam operam faciant, nec boves iungantur, excepto si immutandi necessitas incubuerit”.¹²⁴

Din textele citate mai sus nu rezultă nimic în mod concret însă ne lasă să înțelegem că existau relații între Orient și Hispania.

¹²³Fliche-Martin, *op. cit.*, p. 423, ș.u. Dacă observăm cronologia papei Ormisda (514-523), motivul exodului clericilor orientali poate fi datorat măsurilor reacției ortodoxe a imperiului bizantin împotriva anticalcedonienilor.

¹²⁴J. Vives- T. Marin- G. Martinez, *Concilios Visigoticos e Hispano-romanos*, Barcelona- Madrid, 1963, p. 147.

Urme ale influențelor liturgice orientale

Prin acest studiu nu pretind să dau o listă exhaustivă a elementelor prezente în liturgia hispanică și care ar putea fi mărturii ale influenței familiilor liturgice orientale, de aceea mi-am propus să studiez trei câmpuri semnificative: Ordinariul Misei (liturgia), Lecționarul misei (apostolul) și Calendarul.

Aplicând metoda liturgiilor comparate, voi încerca individualizarea elementelor și compararea în propriul context, căutând elementele paralele, comune din liturgiile orientale.¹²⁵

Ordinariul Misei

Ordinariul misei, așa cum a ajuns până în zilele noastre, ne permite individualizarea elementelor care ne interesează¹²⁶:

- I. Imnul Trisaghion pentru zile festive;**
- II. Dipticele;**
- III. Ritul păcii;**
- IV. Imnul Sanctus;**
- V. Formulele consacrării pâinii și a vinului.**

¹²⁵A. Baumstark, *Liturgie comparee. Principes et Methodes pour le etude historique des liturgies chretiennes*, Chevetogne, 1953, pp.14-88.

¹²⁶*Ibidem* , pp. 173-180.

1) Imnul Trisaghion pentru zile festive

În riturile de introducere ale Missei pentru anumite zile festive, se cântă imnul *trisaghion* care este un element doxologic de clară proveniență orientală. În anul 1947 Dom Luis Brou a publicat un studiu despre această temă.¹²⁷

Documentele liturgice hispanice oferă 16 exemple de Trisaghion care apar în formularele a 9 sărbători mai importante: in die Sanctae Marie, in die Nativitatis Domini, in die Circumcisionis Domini, in die Paschae, in feria II Paschae, in Octava Paschae, in die Ascensionis Domini, in die Pentecostes.

Formularele enumerate nu au un text uniform de aceea ele pot fi clasificate în două grupuri fundamentale, cu diverse variațiuni.

Forma simplă

Forma simplă prezintă textul clasic al imnului Trisaghion¹²⁸, completat de doxologia în limba greacă și latină, sau doar în latină, însoțită de versete din psalmi¹²⁹. Iată și diversele variațiuni:

a) Textul grec-latin, cu doxologia finală în greacă:

Agios o Theos, Agios ischiros, Agios athanatos, eleison imas,

Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, miserere nobis.

Doxa patri, ke Yu, ke Agio Pneumati, Ke nyn, ke ai ke is tus eonas ton eonon. Amin.

Acest text se folosește în ziua Sfintei Maria (18 decembrie).

¹²⁷L. Brou, *Le Trisagion de la Messe de apres les sources manuscrites. Etudes sur la liturgie Mozarabe*, EL, 61 (1947), pp. 309-334.

¹²⁸J. Gibert i Tarruell, *Il significato cristologico del Trisagio nella Messa ispanica*, în *Paschale Mysterium: studi in memoria dell Abate Prof. Salvatore Marsili (1910-1983)*, Roma, 1986, pp. 33-35.

¹²⁹J. M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus* III, Roma, 1932, pp. 108-151.

b) Textul grec-latin însoțit de un verset și doxologie în latină:

Agios o Theos, Agios hisquiros, Agios athanathos, eleison imas.

Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, miserere nobis.

v. Quoniam confirmata est super... (Ps 116,1). Gloria.

Acest text apare doar în Duminca octavei Pascale.

c) Textul latin cu două versete și doxologie:

Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, miserere nobis.

v. Laudate Dominum omnes gentes, et collaudate eum omnes populi (Ps. 116,1)

v. Quoniam confirmata est super nos misericorsia eius, et veritas Domini manet in aeternum (Ps. 116, 2).

Gloria et honor Patri et Filio, et Spiritui Sancto in saecula saeculorum. Amen.

Doar cartea *Misticus* a conservat această formă a imnului folosit în *Lunea Paștilor*. După fiecare verset, după cum indică manuscrisul, se intona o parte a imnului în următoarea ordine: *Sanctus fortis, Sanctus immortales, miserere nobis*.

Examinând aceste modele, putem individualiza trei elemente:

1) textul propriu-zis al imnului Trisaghion

2) doxologia

3) versetele psalmice.

1) Textul imnului Trisaghion

Din textul imnului rezultă o coincidență totală între textul grecesc și cel latin ceea ce ne permite să afirmăm că liturgiștii hispanici au adoptat *trisaghion*-ul bizantino-constantinopolitan¹³⁰. În ceea ce privește numărul repetărilor, cărțile au puține indicații. Se observă că s-a respectat repetarea imnului de trei ori, iar în anumite ocazii de mai multe ori¹³¹.

2) Doxologia

Manuscrisele hispanice care au conservat modelul a) al trisaghionului, au doxologia în limba greacă iar modelele b) și c) prezintă textul doxologiei în latină.

3) Versetele psalmice

Modelele b) și c) prezintă caracteristicile proprii liturghiei hispanice. Este vorba de versete din Ps. 116, care apare întreg, împărțit în două versete în modelul c), pe când în modelul b) este folosită doar partea a doua a psalmului.

Forma parafrazată

Această formă apare în cărțile liturgice hispanice doar o singură dată în greacă și de șase ori în latină.

Transcrierea imnului în caractere latine a textului grec care se găsește în manuscrisul AL¹³² nu este perfectă de aceea L. Brou a încercat să o corecteze aducându-o la forma optimă¹³³:

*Agios o Theos,
ho enpy ton cherubin catezomenos i monos acatalimos;
Agios (h) ischiros,*

¹³⁰ V.S. Janeras, *Les Byzantins et le Trisagion Christologique*, în *Miscellanea Liturgica in onore del cardinale G. Lercaro*, Roma, 1967, p.469.

¹³¹ L. Brou, *Le Trisagion de la Messe de apres les sources manuscrites. Etudes sur la liturgie Mozarabe*, EL, 61 (1947), pp. 317-318.

¹³² *Antiphonarium de Leon*, Biblioteca Capitular de Leon, Cod. 8

¹³³ L. Brou, *op. cit*, p. 320.

ho en impersistis doxamenos fonis angelis;

Agios athana(h)os,

o monos henea spalagnia soter;

eleyson ymas, alleluia, alleluia.

I. Axi(h)os i Chirrie o Theos doxaste doxan che timin. Amin.

II. Hosti pan(t)a ta beni (i)xusim che p(r)o(s)chinoisim enopion sub Chirrie.

Eleyson.

*III. Doxa che tih(mi to Patri) che Iu che Agio(n) Pneumatim che y che ayn che is
tus*

(eonas) ton eonon. Amin.

Această formă a Trisaghion-ului apare doar în AL 209v.-210, folosită fiind la sărbătoarea Cincizecimii.

Textul latin cu trei versete.

Acest model nu are *doxologie* decât dacă se consideră doxologie, ultimul verset:

Sanctus Deus,

qui sedes super cherubim, solus invisibilis.

Sanctus fortis,

qui in excelsis glorificaris vocibus angelicis.

Sanctus immortalis,

qui solus es immaculatus Salvator.

Miserere nobis, alleluia, alleluia.

I. Dignus es, domine, Deus noster,

accipere gloriam et honorem et virtutem (Ap 4, 11).

II. Quoniam omnes gentes venient,

et adorabunt in conspectu tuo, Domine, et dicent (Ap 15 4);

Sanctus immortalis.

III. Benedictio et honor et gloria,

virtus et potestas tibi Deo nostro,

in saecula saeculorum. Amen (Ap 4, 13). Miserere.

Această formă este considerată de L. Brou¹³⁴ ca fiind o traducere a textului grecesc.

Textul parafrizat în limba latină este folosit la sărbătoarea Nașterii Domnului în manuscrisul AL 71v.-72, T 7¹³⁵ 67, L 4 68; la sărbătoarea Epifaniei în manuscrisul L 4¹³⁶ 129, având doar un verset, și în ziua de Paști în manuscrisul T 5¹³⁷ 187-167V. și MM¹³⁸ 479.

Formele mai lungi sau parafrizate ale Trisaghionului hispanic oferă așadar următoarele caracteristici:

- 1) Frază complementară după fiecare din cele trei invocări;**
- 2) Versetele biblice;**
- 3) Doxologia finală.**

1) Frazele însoțitoare

Idea de a însoți invocările imnului Trisaghion cu o frază complementară sau parafrază, nu este un lucru neobișnuit în istoria dezvoltării imnului. Se cunosc texte ale Trisaghionului care se folosesc de către sirio-iacobiți, copti, etiopieni și armeni. Așadar particularitatea care se găsește în liturgia hispanică este însoțirea fiecărei invocări de câte o parafrază, așezată după fiecare din cele trei invocări, fără ca aceste parafraze să fie citate literale cu conținut biblic¹³⁹. Expresia *qui*

¹³⁴L. Brou, *Le Trisagion..op.cit.*, p. 316.

¹³⁵*Liber Misticus*, Toledo, Biblioteca Capitular, Cod. 35,7; J. Janini (ed.), *Liber Missarum de Toledo*, Toledo, 1982, *apud* M. Ferotin, LMS, pp. 754-766.

¹³⁶*Liber Misticus*, London, British Museum, ms, addit. 30.844 (Codex Silensis V); J. Janini (ed.), in *Hispania Sacra*, 29, 1976, pp. 325-381, *apud* M. Ferotin, *Le liber Mozarabicus Sacramentorum et les manuscrits mozarabes*(= LMS), MEL 6, Paris, 1912, pp. 804-820.

¹³⁷*Liber Misticus*, Toledo, Biblioteca Capitular, Cod. 35,5; J. Janini (ed.), *Liber Misticus de Cuaresma y Pascua*, Toledo, 1980, *apud* M. Ferotin, LMS, pp. 722-738.

¹³⁸*Missale Mixtum secundum regulam beati Isidori, dictum mozarabes*, A. Lesley A., Roma, 1775, PL 85, *apud* Jordi Pinell, *Liturgia Hispanica*, Centre de Pastora Liturgica, 1998, p. 213.

¹³⁹L. Brou, *Le Trisagion, op.cit.*, p.320.

sedes super Cherubim se întâlnește de 5 ori în Vechiul Testament¹⁴⁰, în timp ce *solus invisibilis* apare de 3 ori în Noul Testament¹⁴¹.

A doua frază poate fi considerată o parafrază după Lc. 2,13, liturgia îngerească ce însoțește Nașterea Lui Iisus.

A treia frază are o oarecare dificultate întrucât textul grec nu corespunde cu cel latin. L. Brou în lucrarea citată, propune corectarea textului grecesc pentru a-l face să concorde cu cel latin.

Mai mult decât originea acestor fraze, ceea ce interesează cu adevărat este conținutul lor pentru a interpreta imnul care are un caracter net hristologic și nu trinitar¹⁴².

2) Versetele biblice

Versetele care însoțesc trisaghionul larg sau parafrizat, au fost alese din cartea Apocalipsa.

Primul verset Ap. 4, 11, este începutul imnului cântat de cei 24 de bătrâni în timpul liturghiei cerești și care precedă intrarea triumfală a Mielului și care a fost precedată cu puțin înainte de cântarea imnului Trisaghion de către cele 4 animale. Lectura pasajului biblic corespunde conținutului imnului, prelungindu-se caracterul doxologic¹⁴³.

Al doilea verset Ap. 15, 4 aparține de *canticum novum* a celor mântuiți care au văzut *bestia*. Împreună cu contextul, face referire la chemarea poporului pentru a forma *unicul popor* al Lui Dumnezeu care aduce slavă Celui care ne-a mântuit.

¹⁴⁰2 Regi 19,13; Ps. 79(80), 2; Ps. 98(99), 1; Is 37, 16; Deut. 3, 55.

¹⁴¹Col. 1,15; 1Tim. 1, 17; Evr. 11, 27.

¹⁴²J. Gibert i Tarruell, *Il significato cristologico del Trisagio nella Messa ispanica*, op. cit., pp.43-53.

¹⁴³L. Brou, op. cit., p. 327.

A treilea verset ce apare doar în textul latin, s-a format din versetele de la Ap. 5, 13 și 9, 12 și este o continuare a aclamărilor întregii creații, alături de îngeri, animale și bătrâni.¹⁴⁴L. Brou interpretează textul ca și cum ar fi vorba de o doxologie:

Agios ischiros,

toi qui as bien voulu réposer dans les bras de Marie.

Agios athanatos,

toi qui es venu retirer Adam de l'enfer.

O Christ, notre Seigneur, ayez pitié de nous.

3) Doxologia finală

Textul grecesc al Trisaghionului hispanic are o doxologie care este tipic bizantină, cu multe erori de transcriere, care uită să facă referire la Tatăl, cuvântul *eonas* și care adaugă *timi* după *doxa*.

Concluzie

Descrierea formelor Trisaghionului permite constatarea unor influențe pur orientale în Liturghia Hispană și care au ajutat la sublinierea divinității lui Hristos într-un context istoric local dominat de erezia ariană.

¹⁴⁴*Ibidem*, p. 328.

II. Dipticele¹⁴⁵

Dacă privim schema Misei hispanice, putem observa că după *liturgia cuvântului* apare o serie de rituri și rugăciuni care constituie una din caracteristicile liturghiei hispanice.

Odată cu strigarea sacerdotală *Oremus* și a exclamării adunării atât în greacă cât și în latină, *Agios, Agios, Agios, Domine Deus, Rex aeternae, tibi laudes et gratias*, se intră în ritualul citirii dipticelor.

La Misa hispanică, invitația *Oremus* este rezervată acestui moment de mare rugăciune eclesiastică precum și proclamării rugăciunii *Tatăl nostru*.

Pornind de la un element universal și antic al celebrării euharistice și anume rugăciunea de cerere pentru necesitățile Bisericii precum și ale omenirii, s-au format dipticele. Apariția dipticelor coincide, din punct de vedere istoric, compunerii scrise a primelor anaforale, în secolul III.

În diptice, cererea se convertește în expresie a comuniunii de credință și de binefacere cu toată Biserica, cu ierarhia bisericească, cu poporul lui Dumnezeu, cu Sfinții: comuniunea cu cei adormiți. Unele anaforale orientale includ dipticele de comuniune cu Părinții care au intervenit în sinoadele ecumenice¹⁴⁶.

În anaforalele antiohiene, dipticele se găsesc la finalul rugăciunii euharistice. Cele de tip alexandrin, în general, așază cererile între *prefatio* și restul rugăciunii euharistice. Liturghiile galicane și hispanice se caracterizează prin așezarea dipticelor între *ofertoriu* și *simbolul păcii*, ca în aproape toate liturghiile, și precedă *praefatio*.

Una din versiunile mai arhaice ale dipticelor care s-au conservat este în mod precis cea de la tradiția **B** a ritului hispanic. Folosirea cuvintelor și ale expresiilor tipice ale limbii latine

¹⁴⁵OF. n 23.-(OF = *Oferencio, Ordinario de la Misa del rito Hispano-Mozarabe.*, Arzobispado de Toledo, n. 8, 16, 21, 23,33, 35, 37, 38, 40, 47-rubrica finală, 1991).

¹⁴⁶Gabriel Ramis Miquel, *Los misterios de Pasion, como objeto de la Anamnesis en los textos de la Misa del rito Hispanico, estudio biblico-teologico*, Dissertatio ad Doctoratum in Liturgia assequendum in Pontificio Instituto Liturgico, Roma, Iglesia Nacional Española, 1978, p.225.

creștine a unei perioade foarte bine determinate precum și rezonanțe ale cuvintelor în scrisorile Sfântului Ciprian de Cartagina și în Martiriul Sfântului Fructuoso de Tarragona, ar indica proveniența sa de la bisericile Africii latine, și ar acredita folosirea lor în Spania secolului III.

În primele două diptice, al Bisericii universale și al ierarhiei bisericești, se poate recunoaște o compoziție literară foarte rudimentară: fiecare diptic ar proveni din fuziunea a două cereri a vechii litanii.

Când în secolul VI se ajunge la structurarea definitivă a Misei hispanice, se păstrează conștiința antichității și venerabilității acestei serie de diptice. Textele noii invenții vor servi pentru a însoți și păstra la loc de frunte acest vestigiu sfânt al tradiției.

Se remarcă, în primul rând, dipticele comuniunii cu Biserica universală. Între acesta și celelalte, se introduce o rugăciune proprie, variabilă, adresată lui Dumnezeu, denumită cu numele generic de *Alia*, în ritul hispanic, și de *Collectio* în ritul galican.

În timp ce corul cântă *Sacrificium*, compoziție cu caracter biblic, destinată emfaticizării acțiunii ce o însoțește, preoții aduc sfintele daruri și le așază pe altar.

Urmează *Oratio admonitionis*, formulă euhologică cu caracter omiletic, ce are ca scop evidențierea legăturii între cele două mari părți ale celebrării, și care face să conveargă în liturgia *sfintei cine* un rezumat al *liturghiei cuvântului*.¹⁴⁷

Oratio admonitionis introduce proclamarea primei părți a *Dipticelor*, anume cea pentru Biserica Universală: urmează apoi o rugăciune numită *Alia* și care aduce înaintea Domnului cererile credincioșilor; a doua parte a *Dipticelor* cuprinde cereri pentru preoții Bisericii, pentru cei care aduc daruri, și sunt pomeniți totodată sfinții și cei adormiți. Rugăciunea *Post nomina* concluzionează ritul dipticelor după care urmează ritul păcii.

Pentru a evidenția mai bine acest element al liturghiei hispanice, voi prezenta ritualul dipticelor așa cum apare în noul Misal:

¹⁴⁷J. Pinell, *Le Liturgie Occidentali: Corso di introduzione*, Roma, 1977, p. 65.

Oratio admonitionis (formulă mereu variabilă)

Conclusion celebrantis:

Pentru mila Dumnezeului nostru, vrednic de toată lauda, care este binecuvântat și trăiește și toate le guvernează în vecii vecilor.

R. Amen.

Preotul îndeamnă poporul la rugăciune, zicând:

Să ne rugăm.

Corul răspunde:

Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Dumnezeu, Împărat veșnic, Ție se cuvine lauda;

Ție recunoștința.

Diaconul recită Dipticele pentru Biserică:

Să ne amintim în rugăciunile noastre de Biserica Sfântă și Catolică

Domnul să o facă să crească în credință, speranță și caritate.

R. Îngăduie Dumnezeule etern și Atotputernic.

Să ne amintim de păcătoși, de cei captivi, de cei bolnavi și de cei imigranți. Domnul să-i privească cu bunătate, să-i elibereze, să-i vindece și să-i confirme.

R. Îngăduie Dumnezeule etern și Atotputernic.

Preotul rostește rugăciunea dintre Diptice:

Alia¹⁴⁸-(Semper variabilis)

Iisuse Hristoase, Domnul nostru:

În Tine Cuvântul s-a făcut trup

Fiind conceput în sânul Fecioarei

¹⁴⁸ Misa de Santa Maria en rito Hispano-Mozarabe, Iglesia de San Salvador de Valdedios, Villaviciosa-Asturias.

Prin efectul puterii invizibile a Celui din înălțime;
și apoi Te-ai născut fără să trebuiască să deschizi poarta intangibilă a corpului matern.
Acceptă cu bunătate darurile ce îți oferim prin această solemnitate,
În același timp pătrunde în inimile noastre,
Deschise Ție de către noi,
Pregătiți pentru a Te primi.
Purifică mintea noastră;
Înfrumusețează-o așa cum îți place;
și odată realizată în ea opera grației Tale,
păzește-o și locuiește în ea pentru totdeauna.

R. Amen

Preotul adaugă această concluzie invariabilă:

Pentru mila Ta, Dumnezeu nostru,
În a cărei prezență recităm numele Sfinților Apostoli,
Martiri, Mărturisitori și Fecioare.

R. Amen.

Diaconul continuă:

Oferă acest sacrificiu Domnului Dumnezeu, preoții noștri:
(N.) Papa Romei și toți ceilalți Episcopi, pentru ei înșiși și pentru tot clerul,
Pentru Bisericile aflate în grijă și pentru Biserica universală.

R. Îl oferă pentru ei înșiși și pentru toată Biserica universală.

Încă îl oferă toți preoții, diaconii și clericii, credincioșii prezenți, în cinstea sfinților, pentru ei înșiși și pentru familiile lor.

R. Îl oferă pentru ei înșiși și pentru Biserica universală.

În memoria sfinților apostoli și martiri, a slăvitei Fecioare Maria, lui Zaharia, Ioan, Ștefan, Petru, Pavel, Ioan, Simeon, Andrei, Acisclo, Torcuato, Fructuoso, Felix, Vicente, Eulogio, Justo și Pastor, Justa și Rufina, Eulalia, cealalta Eulalia, Leocadia.

R. Și pentru toți Martirii.

Se pot adauga și alte nume de Martiri.

De asemenea în memoria Mărturisitorilor: Hilario, Atanasio, Martin,

Ambrosio, Agustin, Fulgencio, Leandro, Isidoro, Braulio, Eugenio, Ildefonso, Julian.

R. Și pentru toți Mărturisitorii.

Se pot adăuga alte nume de Sfinți.

Îl oferă Biserica lui Dumnezeu, sfântă și catolică, pentru sufletele credincioșilor adormiți: ca Dumnezeu prin bunătatea Sa să-i primească în corul celor aleși.

R. Primește-l Dumnezeu etern și Atotputernic.

Oratio post-nomina- variabilă

Preotul adaugă această concluzie invariabilă:

Pentru că Tu ești viața celor vii, sănătatea celor bolnavi, și odihna tuturor credincioșilor difuncți în toți vecii.

R.Amen.

Traducerea textului îmi aparține, iar textul original latin a fost pregătit de comisia ce a revizuit întregul rit al Misei hispanice după manuscrisele și edițiile oficiale precedente.¹⁴⁹

Dipticele și locul lor exact în interiorul misei hispanice erau bine cunoscute de Sf. Isidor de Sevilla și care vorbește despre ele în capitolul XV a primei părți a lucrării *De Ecclesiasticis Officiis*:¹⁵⁰

„Ordo autem missae vel orationum, quibus oblata Deo sacrificia consecratur, primo a sancto Petro est institutus; cuius celebrationem uno eodemque modo universus peragit orbis.

Prima earundem oratio ammonitionis est erga populum tu excitetur ad exorandum Deum.

Secunda invocationis ad Deum est tu clementer suscipiat preces fidelium oblationemque eorum.

Tertia autem effunditur pro offerentibus sirve pro defunctis fidelibus tu per eundem sacrificium veniam consequantur”

În cercetările sale despre Misa hispanică, J. Pinell, vorbind despre *diptice*, afirma că: „fără îndoială că dipticele reprezintă o formă evoluată a vechii cereri de mijlocire. Mai mult chiar,

¹⁴⁹La data de 17 iulie 1988, Congregația pentru Cultul Divin a aprobat textul revizuit al *Ordo Missae* și *Proprium de Tempore* al **Missal-ului hispanic**, comisia avându-l ca președinte pe Cardinalul Marcelo Gonzalez Martin, Arhiepiscop de Toledo.

¹⁵⁰Sancti Isidori episcopi Hispalensis, *De Ecclesiasticis Officiis*, C.M. Lawson (ed.), CCL 113, Turnholti, 1989, pp. 16-17.

această formă evoluată a rugăciunii de cerere trebuie să fie foarte veche însă nu posteriore secolului IV. Important este că dipticele exprimă o nouă formă de rugăciune: o cerere care este în primul rând comuniune. Dipticele conțin cereri pentru Biserica Universală, pentru ierarhia ecleziastică a bisericii locale dar și a celorlalte biserici; apar cereri de unire în rugăciune a tuturor celor prezenți; sunt pomeniți sfinții din dorința de a reafirma deplinătatea comuniunii cu Biserica triumfătoare; de asemenea sunt pomeniți cei adormiți, rugăciune *sufragiu*, adică în ea se cere Lui Dumnezeu primirea lor întru fericirea cea veșnică”.¹⁵¹

Aceiași autor este de părere că acest tip de rugăciune a fost conceput exclusiv pentru celebrarea euharistică și s-a dezvoltat originar de la epicleza rugăciunii euharistice. În aproape toate liturghiile occidentale și orientale dipticele apar în interiorul rugăciunii euharistice¹⁵².

Mai mult decât simbolismul dipticelor, care este comun tuturor liturghiilor, pe noi ne interesează locul pe care acestea îl ocupă în liturgia hispanică. Caracteristică liturghiei hispanice este așezarea dipticelor după pregătirea ofrandei, între liturgia cuvântului și rugăciunea euharistică, însă un se poate spune că aparține în exclusivitate ei. Proclamarea dipticelor în același loc al misei îl găsim și în liturgia galicană¹⁵³ și mai înainte în liturgia nord-africană¹⁵⁴. Celelalte liturghii occidentale au așezat dipticele în interiorul rugăciunii euharistice așa cum apar și în liturghiile orientale.¹⁵⁵

I.M. Hanssens, în studiul său despre liturghiile orientale, indică o excepție de la această regulă: „în liturgia siro-orientală locul dipticelor este înaintea ritului păcii și al rugăciunii euharistice. Această observație trebuie cercetată cu multă conștiinciozitate.”¹⁵⁶

Concluzionând, putem afirma că există puncte comune precum și anumite aspecte paralele care, chiar dacă nu ne permit stabilirea unor influente concrete, cel puțin putem afirma

¹⁵¹J. Pinell, *Le Liturgie Occidentali...*, op. cit., pp.35- 36.

¹⁵²*Ibidem*, p. 36.

¹⁵³*Ibidem*, p. 36.

¹⁵⁴*Ibidem*, pp.62-68.

¹⁵⁵*Ibidem*, p. 80

¹⁵⁶J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, op. cit., pp. 464-480.

că ele provin dintr-o veche tradiție comună. J. Pinell, într-unul din studiile¹⁵⁷ sale despre diptice, afirmă existența unei dependențe de liturghiile orientale și mai concret, o dependență de vechea liturghie egipteană.¹⁵⁸

III. Ritul păcii

Așa cum am menționat mai sus, în schema Missei hispanice, după proclamarea *Dipticelor* urma ritul păcii, care introduce, într-o formă sau alta, *Anaforaua* sau *Rugăciunea euharistică*.

Ritul păcii urmează următoarea schemă:

Oratio ad pacem- formulă variabilă

Conclusio celebrantis:

Pentru că Tu ești pacea noastră și
adevărata caritate neîntreruptă;

Tu care trăiești cu Tine Însuși și împărățești cu Fiul Tău și cu Duhul Sfânt, un singur Dumnezeu, în vecii vecilor.

R. Amen.

Salutatio celebrantis

Preotul întinde mâinile spre popor și zice:

Grația lui Dumnezeu Tatăl, Atotțiitorul, pacea și dragostea Lui Iisus Hristos Domnul nostru și comuniunea cu Spiritul Sfânt să fie cu voi cu toți.

R. Și cu oamenii de bună voie.

¹⁵⁷J. Pinell, *Liturgia Hispanica*, op. cit., p. 1303.

¹⁵⁸J. Pinell citează în mod concret anaforaua lui Serapion, a Sf. Chiril precum și liturghia etiopeană, în care ritul dipticelor se găsește după epicleză.

Diaconul se întoarce spre popor și zice:

Dați-vă pacea unul altuia.

În timp ce preotul împreună cu slujitorii precum și credincioșii între ei își dau salutul păcii, corul cântă cântarea păcii:

Cantus Ad Pacem

Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. Nu vă dau pacea așa cum o dă lumea.

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. O poruncă nouă vă dau, să vă iubiți unul pe altul.

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. Slavă și cinste Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt,

În vecii vecilor. **Amen.**

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

Examinând elementele ritului putem concluziona că:

Oratio ad pacem se găsește în toate formularele Missei. Motivele doctrinare ale zilei liturgice se repetă pentru a deriva din ele formulele evhologice prin care se cere lui Dumnezeu darul păcii adevărate: mila lui Hristos ce capătă expresie prin sărutarea păcii, semnul unității credinței, a speranței și a dragostei, fundamentele adevăratei unități ecleziale¹⁵⁹.

Conclusion celebrantis provine de la Ef. 2, 14 și unește pacea cu dragostea lui Hristos.

¹⁵⁹J. Pinell, *Le Liturgie Occidentali...*, op. cit., p. 67.

Salutatio sau binecuvântarea celebranților, este o formulă elaborată a textului de la 2 Cor. 13,13: grația este atribuită lui Dumnezeu Tatăl Atotțiitorul care împreună cu *caritas* servește drept început rugăciunii euharistice în aproape toate anaforalele orientale¹⁶⁰.

Schema ritului hispanic al păcii și locul său în interiorul misei, se găsește în ritul galican¹⁶¹. Se pare că în vechiul rit nordafrican, înainte de Augustin, ritul păcii se găsea exact în același loc¹⁶².

Ritul ambrozian are de asemenea ritul păcii înainte de rugăciunea euharistică, imediat după *Cuvânt* și înainte de riturile ofertoriale¹⁶³.

J.M. Hanssens, în studiul său despre Misa diferitelor rituri orientale, arată că locul *sărutului păcii* apare în toate riturile (bizantin, armean, sirian, maronit, caldeu, copt și etiopian) chiar la finalul ofertoriului și înainte de rugăciunea euharistică¹⁶⁴.

Examinarea particularităților ritului arătate de Hanssens nu ne permite să stabilim vreo relație specială de dependență cu ritul hispanic care este mult mai dezvoltat și construit mult mai armonios. Este de ajuns să menționăm că ritul păcii apare în *Constituțiile apostolice*, pentru a nu cita și alte izvoare, și care ar putea fi izvorul din care s-au adăpat toate liturghiile¹⁶⁵.

IV. *Sanctus*

După prima parte a anaforalei hispanice numită *inlatio* urmează, la fel ca în majoritatea liturghiilor orientale și occidentale, cântarea imnului *Sanctus*. Iată textul din Ordo Missae hispanic:

Sanctus, Sanctus, Sanctus,
Dominus Deus Sabaoth,
Pleni sunt caeli et terrae.
Gloria maiestatis tuae.

¹⁶⁰J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, op. cit., pp. 370-379.

¹⁶¹J. Pinell, *idem*, pp. 67-68.

¹⁶²*Ibidem*, p. 80.

¹⁶³*Messale Ambrosiano*, Milano, 1976, p. 332.

¹⁶⁴J.M. Hanssens, op. cit., pp. 317-330.

¹⁶⁵ Diacon Ioan I. Ică jr., Canonul Ortodoxiei I, *Canonul Apostolic al primelor secole*, Editura Deisis/Stavropoleos, 2008, p. 745.

Hasanna Filio David.

Benedictus qui venit in nomine Domini.

Hosanna in excelsis.

Hagios, Hagios, Kyrie, o Theos.

După cum se poate vedea, imnul este de la profetul Isaia 6,3. Textul hispanic completează textul isaitic adăugând *Dominus* la *Deus Sabaoth*, cu siguranță inspirat din Ap. 4, 8¹⁶⁶. Mai este adăugat și *maiestas* pe lângă *gloria*, inspirat probabil din Is. 2, 10, 19. De asemenea este înlocuită persoana a treia cu persoana a doua: *maiestatis gloriae tuae*.

Această adăugare hispanică la *gloria* se poate compara cu faptul că în toate anaforalele ritului copt și în anafora etiopeană a Sfinților Apostoli, *gloria* Domnului este numită mereu *sfântă: sanctitate gloriae tuae*¹⁶⁷.

Trebuie examinată ultima frază a imnului, proprie liturghiei hispanice: *Hagios, Hagios, Hagios, Kyrie o Theos*. Aclamarea în greacă ar putea fi considerată doar o simplă repetare a primei fraze a imnului *Sanctus*. În acest punct trebuie amintit un uz propriu al liturghiei hispanice pentru anumite zile liturgice solemne. Este vorba despre o formulă ce introduce imnul *Sanctus*¹⁶⁸:

Te caeli caelorum,

Te potestates,

Te throni et virtutem laudant;

Tibi coetus angelorum in excelsis concinunt hymnum;

Tibi cherubim ac seraphim incessabili voce proclamant, dicentes:

Agios, Agios, Agios, Kyrie o Theos.

Sanctus, Sanctus, Sanctus,

Dominus Deus Sabaoth,

pleni sunt caeli et terra

gloria maiestatis tue.

Hosanna Filio David!

Benedictus qui venit in nomine Domini.

¹⁶⁶J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, op. cit., p.393.

¹⁶⁷*Ibidem*, p.394.

¹⁶⁸AL 61V., 73, 82, 177, 210V; L4 165; MM, pp. 484-485.

Hosanna in excelsis.

Agios, Agios, Agios, Kyrie o Theos.

Textul *Ad Sanctus* hispanic după ediția Missal-ului Mixtum ar avea o a doua parte care însă nu apare în niciun manuscris cunoscut¹⁶⁹.

Examinând textul care este plin de reminiscențe biblice, observăm că este un cântec ce urmează după *Inlatio* și se intersectează cu *Sanctus*. Se poate spune că este o evocare a liturghiei cerești în strânsă legătură cu liturghia Bisericii. Textul nominalizează diferiții *actori?* ai liturghiei cerești, toți cu origine biblică.

Expresia *caeli caelorum* (1 Regi 8, 27), chiar dacă are o conotație locală, în interiorul textului obține acel punct de personalitate ce permite să fie parte activă în doxologia Domnului, în liturgia cerească, împreună cu *potestates* (Col. 1,16; Efes. 1, 21; 1 Ptr 3, 22), *throni* (Col. 1, 16) și *virtutes* (Rom. 8, 38; Efes. 1, 21, 1 Ptr. 3 22). În enumerare urmează *coetus angelorum* care cântă imne în ceruri (Lc. 2, 13, Ap. 5, 11) și în sfârșit, pentru a introduce imnul Trisaghion, sunt amintiți *cherubimii* (Regi 19, 13, Is. 37, 16) și *seraphimii* (Is. 6, 2-3).

De fapt înainte de *Sanctus* în text apare în grecește *Agios, Agios, Agios, Kyrios o Theos*, aclamare care se repetă după *Sanctus*. Trebuie accentuat faptul că în cărțile liturgice hispanice, atunci când este reprodus textul *Sanctus*, este păstrată mereu aclamarea în limba greacă¹⁷⁰.

În liturghiile orientale nu există un text asemănător, însă în partea de anafora care concluzionează cu *Sanctus* se poate identifica lista protagoniștilor liturghiei cerești care sunt bine delimitați în liturgia hispanică¹⁷¹.

V. Formulele de consacrare ale pâinii și ale vinului

În *Ordo Missae* hispanic epicleza o reprezintă textul de la 1 Cor 11, 23-26 în care s-au introdus anumite modificări despre care vom vorbi în continuare:

¹⁶⁹După MM, pp. 484-485 textul este acesta: „Te Domine, laudat omnis virtus caelorum et exercitus angelorum. Tibi hymnum depromunt melliflua carmina sanctorum. Tibi psallant chorae virginum et coetus confessorum. Tibi genua curvant caelestia, terrestria et inferna. Laudant te Regem omnium saeculorum”. Ultimele doua versete aparțin de Filipeni 2, 10.

¹⁷⁰MM, p. 549.

¹⁷¹J.M. Hanssens, *op. cit.*, pp. 390-392.

A fost refăcută o frază inițială care transforma *in qua nocte tradebatur* în *qui pridie qua pateretur*¹⁷², pentru a putea face posibilă legătura dintre formulele conclusive ale imnului *post Sanctus* și descrierea gestului de instituire a epiclezei. Așa se explică de ce rugăciunea variabilă care urmează poartă numele de *oratio post Pridie*¹⁷³.

După fraza *in meo sanguine* este adăugat textul de la Mt 26, 28: *qui pro multis effundur in remissionem peccatorum* cu adăugarea *pro vobis*.

La finalul textului de consacrare a pâinii și a vinului, textul liturgic hispanic îndeamnă pe cei adunați să răspundă cu *Amin*.

Îndemnul Mântuitorului de a face acestea spre pomenirea Lui a primit amplificarea *in caritate de caelis* cu răspunsul celor adunați și care este o profesare a credinței cu care se termină această parte a Misei.

Acesta este textul ce este folosit în *Ordo Missae* hispanic¹⁷⁴:

Aproape de final rostește:

Care, în ajunul patimii Sale, a luat pâine

Preotul ia discul cu pâinea și, coborând privirea, continuă:

A mulțumit, a binecuvântat, a frânt și a dat discipolilor Săi zicând:

Luați și mâncați:

¹⁷²J.M. Hassens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, op. cit., pp.390-392.

¹⁷³J. Pinell, *Liturgia Hispanica*, op. cit., p.498.

¹⁷⁴MM, op. cit., pp.44-45.

Acesta este Trupul Meu care se va aduce pentru voi.

De fiecare dată când Îl mâncați, faceți-o în amintirea Mea.

Toți răspund: **Amen.**

Preotul lasă patena pe altar apoi ia potirul și continuă:

Acesta este potirul noii alianțe în Sângele Meu, care se va vărsa pentru voi și pentru toți oamenii spre iertarea păcatelor. De fiecare dată când îl veți bea, faceți-o în memoria Mea.

Toți răspund: **Amen.**

Preotul lasă potirul pe altar și cu mâinile întinse zice:

De fiecare dată când mâncați această pâine și beți acest potir, veți anunța moartea Domnului până la venirea glorioasă din ceruri.

Toți răspund: Așa credem Doamne Iisuse.

Structura instituirii ritului hispanic prezintă trei caracteristici care trebuie subliniate:

- formulele consacrării pâinii și a vinului sunt confirmate de cei adunați cu răspunsul *Amen*.
- fiecare formulă de consacrare este însoțită de porunca de a repeta gestul într-o amintire a ceea ce a făcut Hristos.
- întregul rit de instituire concluzionează cu anamneza gestului sacramental (*mortem Domini annuntiabitis*) și cu perspectiva eshatologică (*donec veniat*).

Obiceiul de enfatizare a formulelor de consacrare cu *Amen*-ul adunării se întâlnește în toate liturgiile orientale¹⁷⁵, exceptând anaforalele ritului siro-oriental care au un singur *Amen* la finalul ritului¹⁷⁶. Anaforalele grupului alexandrin repetă *Amen* după fiecare cuvânt al celebrantului¹⁷⁷.

În general, anaforalele grupului siro-antiohian¹⁷⁸ în ceea ce privește ritualul de consacrare au următoarea schemă:

Consacrarea pâinii: *Amen*

Consacrarea vinului: *Amen*

Porunca de a repeta: aclamarea adunării.

Chiar dacă această schemă se aseamănă cu cea din liturgia hispanică, nu putem spune că este la fel cu ea.

Examinând anaforalele grupului alexandrin observăm multe asemănări. *Rugăciunea euharistică* a Sf. Chiril de Alexandria¹⁷⁹ și anafora Sf. Vasile care se folosesc în biserica

¹⁷⁵J.M. Hanssens, *op. cit.*, 420-421.

¹⁷⁶*Ibidem*, p. 421.

¹⁷⁷*Ibidem*, p.422.

¹⁷⁸În acest grup intră rugăciunile ritului bizantin și ale celui armean.

¹⁷⁹Irmgard Pahl and A. Hanggi, *Præ Eucharistica textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Ed. Universitaires Fribourg, 1968, pp. 136.137.

coptă¹⁸⁰, prezintă, la fel ca în liturghia hispanică, acel *hoc facite in meam commemorationem* după consacrarea pâinii și a vinului, concluzionând cu elementul anamnetic însoțit de aclamarea întregii adunări.

Anafora lui Iacob, fratele Domnului, care se folosește în grupul siro-antiohian, limitată însă în bisericile de rit bizantin, are spre sfârșitul anamnezei o aclamație rostită de diaconi, asemănătoare celei hispanice: *Credimus et confitemur*¹⁸¹.

Putem observa încă o dată coincidențele ce apar între Liturgia Hispanică și câteva liturghii orientale. Nu este ușor să spunem că este vorba despre influențe reale și de aceea ne limităm la sublinierea părților asemănătoare din cadrul grupurilor liturgice amintite.

¹⁸⁰*Ibidem*, pp.351-352.

¹⁸¹*Ibidem*, p. 249:., *Hoc facite in meam commemorationem, quotiescumque enim manducabitis panem hunc et calicem hunc bibetis, mortem Filii hominis annuntiat et resurrectionem eius confitemini, donec veniat*”.

VI. Lecționarul Missei

Liturghia cuvântului în ritul hispanic are o singură structură de o bogăție superioară celei din ritul roman dinaintea de Conciliul Vatican II¹⁸².

În mod normal lecționarul (apostolul) cuprinde trei lecturi pentru toate celebrările misei: una din Vechiul Testament, una din Noul Testament și Evanghelia. Tradiția **B** a liturghiei hispanice¹⁸³, în perioada Postului Mare, adaugă o lectură din cărțile sapențiale.

Lecționarul hispanic a fost studiat¹⁸⁴ însă mai rămâne un câmp destul de vast de căutări mai ales din punctul de vedere al tradiției actuale.

Vom da câteva exemple cuprinse în *timpul pascal*.

VI.1. Lecționarul Timpului Pascal

Lecționarul hispanic al timpului pascal oferă două sisteme de lecturi, independente între ele și care corespund celor două tradiții și care dezvoltă într-o manieră originală temele biblice.

În ceea ce privește tradiția **A**, în afară de *Liber Comicus* trebuie luate în considerare variantele oferite de câteva manuscrise de *Liber Misticus*¹⁸⁵, care în anumite ocazii sugerează sisteme de lecturi independente între ele. De exemplu trebuie avut în vedere *Misticus* de Toledo 35, 4¹⁸⁶, *Misticus* 35, 6 și cele două *Misticus* provenite de la mănăstirea Silos și care acum se găsesc în British Museum din Londra.

¹⁸²Pentru tradiția A: *Liber Commicus*, J. Perez de Urbel- J. Gonzalez y Ruiz- Zorrilla (edd.), Monumenta Hispaniae Sacrae, ser. Lit. 2-3, Madrid, 1950-1955. Pentru tradiția B: *Missale Mixtum*, op.cit.

¹⁸³J. Pinell, *Liturgia ispanica*, op. cit., pp. 1304-1306.

¹⁸⁴J. A. Abad Ibañez, *Il leccionario hispano de cotidiano*: Burgense 11 (1970), pp. 173-230.; J. Gibert, *Festum Resurrectionis. Estudi de les lectures bibliques i dels cants de la Liturgia de la Paraula de la Missa hispanica, durant la cinquentena Pasqual*, tesi Dott. I Theol. Lit. P.I.L. (1975); vezi și Martin Pindado, *Los sistemas de lecturas de la Cuaresma hispanica. Investigacion desde la perspectiva de una comparacion de liturgias*; Estratto: Salmanticensis 23 (1975), pp. 217-269.

¹⁸⁵J. Pinell, *Libri liturgici ispanici*, in *Anamnesis 2, La Liturgia: Panorama storico generale*, Casale, 1978, p. 198.

¹⁸⁶*Liber Misticus*, Toledo, Biblioteca Capitular Cod 35,4. J. Janini (ed), *Liber Missarum de Toledo*, vol. II, Toledo, 1982, apud M. Ferotin, LMS, pp. 691-707.

Pentru tradiția **B** lecturile se găsesc în *Missale Mixtum* și în *Misticus de Toledo* 35.

Prima lectură

Una din caracteristicile proprii liturghiei hispanice este înlocuirea, cu puține excepții, a lecturii Vechiului Testament cu pericope din Apocalipsă.

Importanța pe care liturghia hispanică o dă cărții Apocalipsa în perioada pascală nu este întâmplătoare. Conciliul IV din Toledo din anul 633, prezidat de mitropolitul Sevillei, Sf. Isidor, în canonul 17 stabilește următoarele lucruri:

„Apocalypsum librum multorum conciliorum autoritas et synodica sanctorum praesulum decreta Ioannis evangelistae esse praescribunt, et inter divinos libros recipiendum constituerunt: et quia plurimi sunt qui eius auctoritatem non recipiunt atque in ecclesiam Dei praedicare contemnunt, si quis eum deinceps aut non receperit aut *a Pascha usque ad Pentecostem missarum tempore in ecclesia non praedicaverit*, excommunicationis sententiam habebit”¹⁸⁷.

Acest conciliu a avut o influență notabilă în viața Hispaniei vizigote și subliniază un moment important în creativitatea liturgică a Bisericii Hispane. Canonul citat informează că *plurimi* nu admit autoritatea Apocalipsei și prin urmare refuză să predice despre această carte. Se poate deduce din acest canon că unii preoți și episcopi nu acceptă folosirea cărții Apocalipsa chiar dacă uzul ei era deja decretat de acest conciliu. Rămâne să ne întrebăm dacă acest conciliu nu se referă și la dificultatea pe care orientul creștin a avut-o în acceptarea cărții între cărțile canonice.

Dubiile referitoare la canonicitatea și autenticitatea cărții au durat în orient aproape un secol. Înainte de sinodul de la Trullo din 692, grecii și sirienii recunosc autenticitatea și canonicitatea cărții Apocalipsa însă cu anumite reticențe care s-au manifestat și în faptul că Liturghia Bizantină nu folosește această carte niciodată în Sfânta Liturghie.

Folosirea Apocalipsei de către liturghia hispană în perioada pascală este o caracteristică proprie. Schema din *Missale Mixtum* oferă o lectură continuă a Apocalipsei după cerințele tematicii pascale. Doar lecturile din duminica a doua, de la Înălțare și cele din duminica de după

¹⁸⁷J. Vives- T. Marin-G, *Concilios visigoticos e hispano-romanos*, op. cit, p. 198.

Înălțare nu urmează ordinea capitolelor cărții. Schema oferită de *Liber Comicus* din contră apare ca un sistem de lectură semicontinuă și tematică.

Folosirea de către liturghia hispană a cărții Apocalipsa în perioada descrisă are un paralelism cu sinaxarul din Mosul al siro-occidentalilor precum și cu cel al copto-alexandrinilor.

Lecturile din Apocalipsă în *Sinaxarul* din Mosul

Acest sinaxar a fost publicat de mitropolitul siro-catolic de Mosul Mons. C. Behnam Benni¹⁸⁸ și adună uzanțe vechi de origine iacobită din regiunea Curdistan. Așa cum s-a arătat, lectura din Apocalipsă începe vinerea săptămânii pascale, continuă sâmbătă și apoi în toate duminicile timpului pascal, excepție făcând ziua de Rusalii. Este vorba despre o lectură continuă în sensul strict al cuvântului, deoarece se citesc integral primele trei capitole din Apocalipsă. Doar vineri este citită o pericopă scoasă din capitolul 7.

Lectura de vineri de la Ap. 7, 9-17 descrie sărbătoarea corturilor. După aceea se citește primul capitol al cărții, împărțit între sâmbăta și duminica a opta a Paștilor. În celelalte duminici se citesc cele 7 scrisori ce fac referire la cele 7 biserici.

Așadar nu se poate vorbi despre o lectură sistematică a Apocalipsei, așa cum face liturghia hispană, ci de un început de lectură. Nu se cunoaște vechimea lecționarului chiar dacă este compus pe baza unor manuscrise vechi.

Lectura Apocalipsei în liturghia pascălă coptă.

Merită o atenție specială **sinaxa** care se întrunește în Sâmbăta Sfântă la ora ceasului VI. Clerul și poporul se reunește în biserică și începe citirea continuă și integrală a Apocalipsei. Lectura este însoțită de cântări intercalate. De fiecare dată când se vorbește despre liturghia

¹⁸⁸ C. Behnam Benni, *Synaxaire de Mossul*, Mossul, 1876, *apud* Jordi Gibert i Tarruel, *Influssi dell'Oriente nella Liturgia Ispanica*, in *Liturgie dell'Oriente Cristiano a Roma nell'Anno Mariano 1987-1988. Testi e Studi*, Città del Vaticano, 1990, pp.843-880.

cerească a celor 24 de bătrâni, are loc o cădere solemnă. La ceasul IX se termină lectura cu ceasul canonic și prima euharistie pascală, așteptând Vigilia Pascală¹⁸⁹.

Se poate observa o asemănare cu liturghia hispanică, pe de o parte, și cu liturghia siriacă și coptă¹⁹⁰, pe de altă parte, prin citirea Apocalipsei în timpul pascal.

Pasaje din Vechiul Testament care se păstrează în Lecționarul Pascal.

Așa cum am arătat mai sus, în lecționarul hispanic pentru perioada pascală s-au păstrat câteva pericope din Vechiul Testament. Tradiția **A** are trei pericope iar tradiția **B** are doar o pericopă:

	Trad. A	Trad. B
Înălțare	2 Regi 2, 1-15	
Vigilia Rusaliilor	Is. 61, 1-5	Numeri 11, 16-17, 24-29
Duminica Rusaliilor	Ioil 2, 21-32	

Trebuie subliniat faptul că pericopele din Vechiul Testament se găsesc în celebrarea Înălțării ca și cum Timpul Pascal s-ar termina chiar după Înălțare și s-ar începe timpul ordinar în care prima lectură este mereu din Vechiul Testament.

Dacă se compară această lista de pericope cu lecționarele celorlalte biserici orientale, coincidențele sunt notabile.

Fragmentul de la 2 Regi, 2, 1-15 ce se citește la Înălțare, se găsește pentru aceeași zi și în lecționarul siro-orientalilor precum și într-un vechi lecționar siriac, foarte apropiat de cel pe care-

¹⁸⁹ E. Lanne, *Textes et rites de la liturgie pascalle dans le ancienne Eglise Copte*, Le Orient Syrien 6, (1961), pp. 279-300.

¹⁹⁰ O.H. Burmester, *Le Lectionnaire de la Semaine Sainte. Texte copte edite avec traduction francaise de apres le manuscrit add. 5997 du British Museum*, PO 24, i, Paris, 1933, p. 417.

l folosește biserica caldeană. Pentru sărbătoarea Rusaliilor se găsește același fragment în lectionarul iacobiților din sudul Indiei¹⁹¹.

Pericopa aleasă de tradiția B pentru vigilia Rusaliilor, cea de la Numeri 11, 16-17, 24-29, se citește în ziua Rusaliilor după sinaxarul din Mosul al siro-occidentalilor¹⁹² precum și în lectionarul iacobiților din sudul Indiei¹⁹³.

¹⁹¹ C. Mousses, *Les livres liturgiques de l'Eglise Chaldeenne*, Beyrouth, 1955, p. 36.

¹⁹² C. Behnan Benni, *Synaxaire de Mossul*, Mossul, 1876, *op.cit.*, p.850.

¹⁹³ P. Vermeulen, *Pericopes bibliques des Eglises de langue syriaque*, OrSyr 12 (1947), pp. 525-548.

A doua lectură

A doua lectură din Misa Hispanică pentru timpul pascal prezintă o caracteristică a unei lecturi aproape sistematice din Faptele Apostolilor, cu câteva excepții.

Tradiția B citește exclusiv Faptele Apostolilor în timpul pascal și face o selecție a pericopelor care respectă ordinea capitolelor cărții, cu puține excepții¹⁹⁴.

Tradiția A nu oferă nici exclusivitatea lecturii Faptelor Apostolilor, având doar 3 texte pauline, nici nu respectă ordinea capitolelor așa cum o face tradiția B.

O comparație a lectionarelor hispanice cu cele ale bisericilor orientale în ceea ce privește folosirea cărții Faptele Apostolilor în timpul pascal, permite stabilirea unor concluzii:

– unele familii liturgice orientale citesc sistematic din Faptele Apostolilor în fiecare duminică și ferie din timpul pascal, începând cu ziua de Paști până la Rusalii. Este vorba despre liturgia bizantină¹⁹⁵, de cea georgiană¹⁹⁶, armeană¹⁹⁷ și coptă¹⁹⁸.

– alt grup al familiilor orientale citește din Faptele Apostolilor, așa cum se întâmplă în liturgia hispanică, în toate duminicile, incluzând Paștile și Rusaliile, săptămâna pascală și Înălțarea Domnului. Este vorba despre lectionarele în uzul siro-orientalilor nestorieni¹⁹⁹, caldeilor catolici și siro-malabariților din India²⁰⁰ și a coptilor din Etiopia.

¹⁹⁴ Este vorba despre lecturile proprii Înălțării și Rusaliilor precum și pericopele tematice pentru ziua Paștilor, sâmbăta săptămânii pascale și duminica octavei pascale.

¹⁹⁵ J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise- Ms. Sainte Croix, n. 40, X siecle, Introduction, texte critique, traduction et notes. II, Le cycle des fetes mobiles*, OCA 166, Roma, 1963, p. 244.

¹⁹⁶ M. Tarchnishvili, *Le grand Lectionnaire de Le Eglise de Jerusalem (V-VIII siecle)*, CSCO, Scriptorum iberici 9-10, Louvain, 1959, pp. 188-189.

¹⁹⁷ A. Renoux, *Un manuscrit du Lectionnaire armenien de Jerusalem (Cod. Jerosol. 121)*, Le Museon 74 (1961), pp. 361-385.

¹⁹⁸ Kitab Katameros, *Liber Lectionum Sacrae Scripturae per diversa anni tempora in Liturgia Coptica Orthodoxa*, Le Caire, 1913.

¹⁹⁹ A. J. Maclean, *East Syrian Daily Offices*, London, 1894, pp. 273-274.

²⁰⁰ C. Mousses, *Les livres liturgiques de le Eglise Chaldeenne*, Beyrouth, 1955, pp. 35-36.

– al treilea grup al familiilor orientale citește din Faptele Apostolilor doar câte odată, după o alegere tematică. Este vorba despre un vechi lectionar din regiunea Edesa al sirio-antiohienilor²⁰¹, al iacobiților din India și al siro-malankarilor tot din sudul Indiei²⁰².

Din cele prezentate se poate concluziona că lectura din Faptele Apostolilor din timpul pascal apare în familiile liturgice care au avut o influență notabilă din partea liturghiei agiopolite. Se poate așadar afirma că lectura din Fapte în celebrările pascale a început în Palestina și Egipt, trecând mai apoi și în alte regiuni.

Sistemul de lectură hispanic urmează de aproape uzanța liturgică a diferitelor biserici orientale însă acest fapt nu minimalizează propria personalitate care se manifestă în alegerea pericopelor după criteriile pastorale ale propriilor comunități.

VI.2. Lectionarul evanghelic pentru Timpul Pascal

Alegerea lecturilor evanghelice pentru Timpul Pascal în Liturgia Hispanică s-a făcut din capitolele celor patru evanghelii care fac referire directă la experiențele pascale, așa cum au făcut-o toate familiile liturgice. Punctele comune pot fi multe însă nu putem ști și modul în care liturghiile orientale au influențat lectionarul evanghelic al liturghiei hispanice.

Pentru Timpul Pascal, Liturgia Hispanică a ales pericope pascale din Evanghelii cu scop catehetic și care vorbesc despre misterul pascal al lui Hristos precum și despre consecințele acestui mister asupra vieții credincioșilor. Între aceste pericope, patru merită o atenție specială întrucât aceleași pericope se găsesc și în lectionarele orientale.

a) *Mt 14, 22-26*: Iisus merge pe marea Galileii și îl salvează pe Petru care începe a se scufunda din lipsa credinței²⁰³. Acest fragment se citește în duminica a IV-a și se găsește în *Misticus L6*. Pericopa prezintă elemente care prin asemănare cu arătările de după Înviere, pot justifica folosirea ei în Timpul Pascal: apariția Lui Hristos în mod misterios (quia phantasma

²⁰¹ F. Burkitt, *The early syriac Lectionary System*, London, 1923, p. 21.

²⁰² P. Vermeulen, *Pericopes bibliques des Eglises de langue syriaque*, Le Orient Syrien 12 (1967), p. 365.

²⁰³ P. Bonnard, *Le Evangile selon San Matthieu*, Neuchatel, 1970, p. 222.

est!)), teama ucenicilor, îndemnul la încredere, lipsa de credință a lui Petru care ne învață care este atitudinea necesară pentru a fi părtași la taina pascală.

Această pericopă se găsește pe o listă de lecturi evanghelice pe care o folosesc siro-catolicii în duminica a II-a după Paști, listă publicată într-o ediție arabă a Noului Testament din anul 1876²⁰⁴.

b) *Mc.2, 13-22*: vocația lui Levi, mila Lui Hristos față de păcătoși și problema postului ucenicilor, pericopă ce se citește în duminica a V-a după Paști și care se găsește în *Missale Mixtum* și în *Misticus T6*. Această pericopă este plină de sugestii care se pot adapta Paștilor: banchetul la care participă Hristos și păcătoșii, problema postului discipolilor care nu trebuie să existe atâta timp cât Mirele este cu ei, noutatea noii economii inaugurate de Hristos. Această pericopă se citește în duminica a III-a după Paști în tradiția siro-catolicilor²⁰⁵ și a maroniților²⁰⁶.

c) *Lc.8, 40-56*: vindecarea femeii cu scurgere de sânge și învierea fiicei lui Iair. Această pericopă corespunde duminicii a III-a și se găsește în *Missale Mixtum* și în *Misticus L6*. Înțelesurile ce se desprind din această pericopă se adaptează perfect perspectivei misterului pascal. Pericopa se citește miercuria săptămânii pascale în vechiul lectionar siriac ce se găsește acum în British Museum din Londra²⁰⁷.

d) *In.5, 1-18*: vindecarea paralticului de la Betesda. Se citește în duminica a II-a și se găsește în cartea *Liber Comicus*, în *Missale Mixtum* și în *Misticus T6*. Vindecarea fizică și sufletească a paralticului este pusă în relație cu apa și care este un indiciu clar al Tainei Sf. Botez. Lectionarul care se folosește în bisericile de rit bizantin oferă o lectură continuă a Evangheliei după Ioan și care începe a fi citită în prima zi de Paști cu lectura Prologului. În tradiția bizantină, această pericopă este citită în duminica a III-a după Paști²⁰⁸.

²⁰⁴ *Codex Arabe du Nouveau Testament*, Beyrouth 1876 citat de P. Vermeulen, *op cit.*, pp. 525-548.

²⁰⁵ I. Rahmani, *Livre des lecons separees du Saint Evangile pour le cycle annuel*, ed. Charfet, 1912, p.57.

²⁰⁶ M. Hayek, *Liturgie Maronite, Histoire et textes eucharistiques*, Paris, 1964, p. 129.

²⁰⁷ F. Burkitt, *Te early Syriac Lectionary System*, London, 1923, p.110.

²⁰⁸ J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise*, *op. cit.*, p. 260.

Aceste patru pericope ne permit să confirmăm coincidențele sau asemănările ce apar între lectionarul hispanic cu toate variantele sale și lectionarele familiilor orientale, în acest caz, în mod special, cu lectionarul bisericilor siro-antiohiene și maronite.

VII. Calendarul

O privire asupra calendarului Hispanic ne permite individualizarea punctelor de asemănare între tradițiile Bisericii Hispanice și Bisericele Orientale. Nici măcar în acest câmp nu se poate face un studiu exhaustiv însă este necesar să ne limităm la câteva exemple.

Sărbătoarea *In dies Sanctae Mariae*

Conciliul X de la Toledo din data de 1 decembrie 656, a promulgat un decret pentru a fixa ziua celebrării liturgice a Maicii Domnului, din care rezultă existența în bisericile hispanice a unei sărbători în cinstea Maicii Domnului ce are ca finalitate venerarea maternității divine a Sfintei Fecioare începând de la bunavestire a îngerului și până la Nașterea Lui Dumnezeu-Cuvântul care S-a făcut Om, apoi, din decretul acestui conciliu, reiese și dorința de a unifica data de sărbătorire cu ziua de 18 decembrie întrucât era imposibilă celebrarea ei la 25 martie deoarece această dată corespunde Postului Mare sau primelor zile de Paști, neputându-se aduce venerarea cuvenită Maicii Domnului, nefiind logică sărbătorirea împreună a Încorpării Cuvântului și a Învierii. Prin urmare se decretează celebrarea sărbătorii Buna-Vestire cu 8 zile înainte de Nașterea Domnului și să fie sărbătorită cu aceeași solemnitate.²⁰⁹

Biserica Hispanică nu este singura care o sărbătorește pe Maica Domnului și se poate spune că solemnitatea *Dies Sanctae Mariae* este o adaptare locală a unei tradiții care începe în Orient.

Se cunoaște despre o sărbătoare în cinstea Maicii Domnului în Antiohia secolului VI²¹⁰, fixată la 25 ianuarie, adică după sărbătorile Nașterii Domnului. Coptii din Alexandria o sărbătorească pe 21 ianuarie²¹¹.

O sărbătoare mariană o au bizantinii pe 26 decembrie, Soborul Maicii Domnului, iar nestorienii vineri după Nașterea Domnului²¹².

²⁰⁹Garcia Rodriguez, *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, Madrid: consejo superior de investigaciones científicas, 1966, pp.128-129.

²¹⁰A. Buamstark, *Liturgie comparee*, op. cit. p. 207.

²¹¹M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, vol. II, 3 ed., Milano, 1965, p. 89.

Între anii 550-570, sărbătoarea siriacă din data de 25 ianuarie trece la bisericile din Galia iar pe 18 ianuarie se sărbătorește o solemnitate în cinstea Sfintei Maria și care va fi unica sărbătoare mariană a bisericii galicane până la adoptarea cărților liturgice romane²¹³.

Deja în Roma secolului VII, 1 ianuarie era *Natale Sanctae Mariae*, o sărbătoare mariană în apropierea Nașterii Domnului²¹⁴.

Aceste indicații ne permit să constatăm un alt element liturgic în Liturghia Hispanică ale cărei rădăcini se pot găsi în praxis-ul liturgic al Orientului creștin.

Alte sărbători hispanice de origine orientală

Baumstark A. își dedică toată atenția calendarelor hispanice conservate și subliniază o serie de celebrări de sfinți ce aparțin calendarului bisericilor din Antiohia și Ierusalim și care îi permit să concluzioneze despre existența unor influențe directe a calendarului acestor biserici asupra calendarelor din peninsula²¹⁵:

28.XII Sancti Iacobi, fratis Domini.

29.XII. Sancti Ioannis evangelistae.

30.XII. Sancti Iacobi, apostoli, fratis Sancti Ioannis apostoli.

Sărbătoarea lui Iacob cel mic amintește de hirotonirea sa întru episcop, înțelegându-se originea ierusalimiteană a comemorării. Date despre acești trei apostoli se găsesc în vechiul calendar din Ierusalim care a lăsat urme și în calendarul armean.

Mai rămân multe lucruri de cercetat în ceea ce privește influența pe care a avut-o Biserica Orientală asupra riturilor Bisericii Hispanice însă ceea ce s-a arătat până acum ne permite să

²¹²A. Baumstark, *op. cit.*, p. 208.

²¹³P. Jounel, *Le culte de Marie*, in *Le Eglise en priere*, IV: La liturgie et le temps, A. G. Martimort (ed.), Tournai, 1983, pp. 152-153.

²¹⁴B. Botte, *Le premiere fete mariale de la liturgie romaine*, EphL 47 (1933), pp. 425-430.

²¹⁵A. Baumstark, *Orientaliches in altspanischer Liturgie*, in *Oriens Christianus*, s. 3, X (1935), pp. 1-37.

afirmăm că vechea biserică hispanică, în dezvoltarea propriei liturghii, a cunoscut Orientul și fără a fi o imitatoare, a știut să profite de bogăția bisericilor sale, transformând-o și adaptând-o propriilor exigente pastoral-liturgice.

Istoria ne permite să afirmăm că bisericile hispanice în contactele de diferite tipuri pe care le-a avut cu catolicitatea, au fost deschise în a ști să evalueze formele liturgice ale altor biserici și au fost capabile să profite de descoperirile fraților în așa fel încât au știut să-și exprime și să celebreze depozitul comun fără a se închide într-o activitate individualista ci fiind deschise comuniunii universale, fără însă a renunța la caracteristicile proprii și fără a se limita la a copia ceea ce primeau din alte părți.

Exemplele mai sus menționate demonstrează vivacitatea bisericii hispanice, exemplu ce trebuie valorificat în mod pozitiv și care poate fi considerat un model care nu trebuie uitat.

Octava Pascală Hispanică

Duminica bucuriei Paștilor, Anul I²¹⁶

Profeția: Ap 1, 1-8

Psallendum: Ps 117, 16.24

Apostol: Fapte 2, 29-39

Evangelhia: In 20, 1-18

Cu această primă duminică de Paști se începe lecturarea cărții Apocalipsa căci „Fericit este cel ce citește și cei ce ascultă cuvintele proorociei și păstrează cele scrise în aceasta! Căci vremea este aproape.” (Apocalipsă 1, 1-8). Așadar citirea ultimei cărți a Sfintei Scripturi poate fi folosită ca și lectură profetică ceea ce se și întâmplă în ritul hispanic. Începutul cărții Apocalipsa are, de asemenea, și un înțeles pascal întrucât vorbește despre Hristos, *primul născut între cei morți*, și prin care am fost răscumpărați prin sângele Său. În El se împlinesc profețiile vechi testamentare și prin El se împlinește Legământul de la Ieșire²¹⁷: „După aceea, luând Moise sângele, a stropit poporul, zicând: "Acesta este sângele legământului, pe care l-a încheiat Domnul cu voi, după toate cuvintele acestea"(Ieșire 24, 8). Această preoție comună este aclamată în această perioadă, în mod special în aceste trei zile în care catehumenii încă își poartă *alba*²¹⁸.

Importanța dată preoției comune a tuturor credincioșilor reiese de asemenea și din lectura evanghelică. Maria Magdalena este prima care merge la mormântul Mântuitorului și este prima care aduce vestea dispariției trupului Mântuitorului. De asemenea tot ea este cea care aduce și vestea Învierii. Doar două persoane au putut crede semnele Învierii, Petru și Ioan. Lipsa credinței

²¹⁶Adolfo V. Ivorra Robla, *Comentario a las lecturas de la Octava Pascual Mozarabe*, ed. Centre de Pastoral Liturgica, en: Liturgia y Espiritualidad, Barcelona, anyo 45, nr.1, 2014, pp.79-93.

²¹⁷ AA.VV., *Los relatos fundacionales de la eucaristía*, Navarra: Verbo Divino 2009, p.4.

²¹⁸Spre deosebire de ritul roman în care catehumenii purtau tunicile albe pe perioada întregii Octave, în ritul hispanic ei o poartă doar până marți, zi care și astăzi se numește *Quando et baptizatis infantibus albae tolluntur*.

pe care o aveau înaintea tuturor întâmplărilor se datora lipsei de înțelegere a Scripturilor: „până atunci nu înțeleseseră Scripturile: că El trebuia să Învieze din morți.” Cântarea Laudelor dă interpretare eclezială acestui pasaj evanghelic: „a trimis Răscumpărătorul poporului Său, validând pentru totdeauna legământul Său.”

Nu este vorba doar de împlinirea profețiilor și teologiei vechi iudaice. Iisus are acum o viață nouă cu un trup glorios. Cartea Apocalipsei face deja referire la noua Sa condiție și despre care vorbesc Scripturile: „el vine pe nori...Tot ochiul îl va vedea chiar și cei care L-au străpuns”. Această nouă natură a Lui Iisus era menționată în rădăcina lui David din care provine și Iisus prin Dreptul Iosif. Apostolul de astăzi spune: „Bărbați frați, cuvine-se a vorbi cu îndrăznire către voi despre strămoșul David, că a murit și s-a îngropat, iar mormântul lui este la noi, până în ziua aceasta. Deci el, fiind proroc și știind că Dumnezeu i S-a jurat cu jurământ să așeze pe tron din rodul coapselor lui. Mai înainte văzând, a vorbit despre învierea lui Hristos: că n-a fost lăsat în iad sufletul Lui și nici trupul Lui n-a văzut putreziciunea. Dumnezeu a înviat pe Acest Iisus, Căruia noi toți suntem martori. Deci, înălțându-Se prin dreapta lui Dumnezeu și primind de la Tatăl făgăduința Duhului Sfânt, L-a revărsat pe Acesta, cum vedeți și auziți voi.”(Fapte 2, 29-32).

Cum am putea înțelege faptul că Dumnezeu îi promite lui David nemurirea și totuși el moare? De fapt Dumnezeu făcea referire la Mesia. Pe lângă Învierea Sa trebuie să vorbim și despre Înălțare, taină care se celebrează tot în timpul pascal: David nu s-a înălțat la ceruri dar totuși zice: „Șezi de-a dreapta Mea până ce voi pune pe vrăjmașii tăi așternut picioarelor tale.”(Ps. 109.1) Înălțarea Lui Hristos la ceruri și șederea de-a dreapta Tatălui de asemenea era menționată în psalmi.

Recunoașterea lui Iisus ca Hristos Mântuitor implică de asemenea și alte semne de acceptare. Iudeii care îl ascultau pe Petru îl întreabă ce e de făcut iar răspunsul în această perioadă pascală, nu putea fi altul mai bun : convertiți-vă și botezați-vă în numele lui Iisus Hristos pentru ca să vi se ierte păcatele, și așa veți primi Duhul Sfânt. Ei s-au convertit și s-au botezat primind darul Duhului Sfânt.

Luni ²¹⁹

Profeția: Ap 2, 1-7

Psallendum: Ps 146, 1.5

Apostol: Fapte 1, 15-26

Evangelhia: Mc 16, 9-20

Profeția și apostolul care se citesc în această zi sunt în strânsă legătură. De fapt citirea pericopei din Apocalipsă se înțelege doar prin lumina cuvintelor Sfântului Petru. Odată cu moartea lui Iuda Iscarioteanul cei doisprezece au rămas doar unsprezece. Cu această ultimă titulatură sunt numiți în evanghelia Sf. Marcu. Petru recunoaște că Iuda era unul din discipolii lui Iisus și de aceea cuvintele din Apocalipsă sunt oportune: „...ai cercat pe cei ce se zic pe sine apostoli și nu sunt și i-ai aflat mincinoși;”- Ap. 2, 2.

Petru înțelege trădarea lui Iuda ca împlinirea a Scripturilor, „...Bărbați frați, trebuia să se îplinească Scriptura aceasta pe care Duhul Sfânt, prin gura lui David, a spus-o dinainte despre Iuda, care s-a făcut călăuză celor ce L-au prins pe Iisus.”-Fapte 1, 16.

Versiunea *petrină* a morții lui Iuda este diferită de ceea ce întâlnim în Sfintele Evanghelii. Aruncat de pe un munte în loc de spânzurare, figura lui Iuda era necesară, fără doar și poate, întrucât cei doisprezece apostoli reprezintă reînnoirea celor doisprezece triburi ale lui Israel din exil. Alegerea lui Matia se datorează Duhului Sfânt însă trebuia să îndeplinească un criteriu: să fi fost martor al Învierii lui Iisus, unul din cei care au locuit cu apostolii și cu Iisus în timpul propovăduirii de când a început Ioan să boteze până în ziua Înălțării Domnului. Așadar cel ce avea să fie propus să ia locul lui Iuda, trebuia să fi participat la misiunea publică a lui Iisus care începe odată cu botezul Său în Iordan și care se încheie cu Înălțarea Sa. Aluzia la acest ultim mister se încadrează perfect în acest timp pascal și marchează începutul misiunii apostolice așa cum îl transmite evanghelia ce se citește în această zi: „Deci Domnul Iisus, după ce a vorbit cu ei,

²¹⁹Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 79.

S-a înălțat la cer și a șezut de-a dreapta lui Dumnezeu. Iar ei, plecând, au propovăduit pretutindeni și Domnul lucra cu ei și întărea cuvântul, prin semnele care urmau.”(Mc. 16, 19-20).

Credința în cel Înviat nu constă doar în interpretarea scripturilor. Chiar înaintea semnelor Învierii, apostolii se arată șovăielnici. Maria Magdalena, despre care Sf. Ev. Marcu spunea că fusese posedată de șapte demoni, precum și cei doi însoțitori de pe drumul Emaus-ului, au văzut semnele și au descoperit ei înșiși că Cel ce murise a înviat. Din această cauză S-a arătat Iisus celor unsprezece pe când cinau și i-a certat pentru necredința lor pentru că nu crezuseră pe cei care Îl vazuseră Înviat.

Pe lângă faptul că erau martori ai Celui Înviat, i-au însoțit și alte semne: „Și s-au întors cei șaptezeci (și doi) cu bucurie, zicând: Doamne, și demonii ni se supun în numele Tău”(Lc. 10, 17).

De asemenea este scoasă în evidență importanța botezului ca mijloc de dobândire a mântuirii și ca semn extern inevitabil al convertirii.

Mărți²²⁰

Profeția: Ap 2, 8-11

Psallendum: Ps 3, 6

Apostol: Fapte 2, 42-47

Evangelhia: Lc 24, 13-35

În această zi catehumenii își lasă veșmintele albe cu care erau îmbrăcați la celebrările liturgice începând cu Vigilia Pascală. Asemenea primilor creștini, neofiii puteau experimenta pe pielea lor respingerea celor din jur pentru curajul mărturisirii lor. Primilor creștini li se spune: „...Acesta zice Cel dintâi și Cel de pe urmă, Cel care a murit și a înviat: Știu necazul tău și sărăcia ta, dar ești bogat, și hula din partea celor ce zic despre ei înșiși că sunt iudei și nu sunt, ci sinagogă a satanei. Nu te teme de cele ce ai să pătimești. Că iată diavolul va să arunce dintre voi în temniță, ca să fiți ispitiți, și veți avea necaz zece zile. Fii credincios până la moarte și îți voi da cununa vieții. Cine are urechi să audă ceea ce Duhul zice Bisericilor: Cel ce biruiește nu va fi vătămat de moartea cea de-a doua” (Ap. 2, 8-11).

În fața dificultăților mărturisirii Învierii lui Hristos și a trăirii creștine, citirea Apocalipsei îndeamnă la fidelitate până la sfârșit. Prima moarte, pedeapsă a neascultării lui Adam, este pentru creștin forma de a culmina ceea ce deja s-a întâmplat la botez: asemenea Lui Hristos, creștinul trebuie să participe la moartea Sa pentru a putea fi părtaș și Învierii Sale. Pentru creștini, moartea nu este un obstacol ci o poartă. De aceea tradiția liturgică concepe moartea ca pe un somn. De aceea în *psallendum* se spune că: „mă culc și dorm și mă trezesc pentru că Domnul mă sprijină” (Ps. 3,5).

De asemenea în această zi suntem invitați să fugim de risipire și să fim conștienți în mărturisirea credinței. Ucenicii de pe drumul spre Emaus mergeau fără a fi mângâiați. Întâlnirea cu Hristos îi face să-și dea seama că ei de fapt nu citiseră corect Scripturile de aceea Iisus le

²²⁰Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 80.

zice: „O, nepricepuților și zăbavnici cu inima ca să credeți toate câte au spus proorocii!” (Lc 24, 25).

La fel ca și în cadrul misei liturgice, exegezei Scripturii îi urmează frângerea pâinii și tocmai în această frângere a pâinii realizăm cum ne vorbește Scriptura despre Hristos: „Oare, nu ardea în noi inima noastră, când ne vorbea pe cale și când ne tâlcuia Scripturile?” (Lc 24, 32).

De aceea celebrarea liturgică va fi pentru noii creștini, punctul de întâlnire cu Hristos în această viață, iar prin moarte, consumarea botezului în misterul pascal al Lui Hristos.

Făcând aceasta, cei nou botezați imită pe noii creștini care stăruiau în învățătura apostolilor, în viața comună, în frângerea pâinii și în rugăciune, așa cum spune și Apostolul ce se citește în această zi: „, în fiecare zi, stăruiau într-un cuget în templu și, frângând pâinea în casă, luau împreună hrana întru bucurie și întru curăția inimii.” (Fapte 2, 46).

Miercurea Octavei Pascale²²¹

Profeție: Ap. 2,12-17.

Psallendum: Sal 113,1.11.

Apostol: Fapte 3,1-9.

Evangelhie: Lc 24,36-46.

Cuvântarea din Liturgia de azi aduce mai multe elemente diferite. Cântările *psallendum* și *laudes*, urmând într-un fel evanghelia, afirmă atotputernicia lui Dumnezeu. Fără îndoială Învierea lui Hristos este lucrarea atotputerniciei divine și așa trebuie să se manifeste în Octava de Paști. Totuși, proorocirea și apostolul desfășoară teme independente. Proorocirea cărții Apocalipsei urmează lectura continuă a acestei cărți, prezentându-ne cuvintele îngerului la Biserica din Pergam (nord-estul Turciei de azi), unde suntem martori ai idolatriei vremii. Așa cum vor face scrierile patristice posterioare, cultul zeilor falși se asociază cu îngerii căzuți („Știu unde locuiești, unde Satana își are tronul”). Nu este greșit să se discute după botez tema cultului Dumnezeului Celui viu și Celui adevărat. Dar în această lectură se face aluzie și la Euharistie: „Celui care va fi învingător îi voi da mană tainică”. Este ca o aluzie la împărtășanie sau, la viața veșnică ca invitație. Refuzul cultelor idolatre și speranța în Cina Mielului își au ecoul în psalmul 113, unde se interpretează acest text ca un exod („Când Israel a ieșit din Egipt, seminția lui Iacob a părăsit un popor străin”).

Apostolul care se citește în această zi, luat din Faptele Apostolilor- ca la orice Paști, mai puțin Duminica a VII-a și Sâmbătă înainte de Rusalii, prezintă continuitatea apostolilor la rugăciunea oficială a poporului iudeu. Chiar dacă vindecarea paralizicului ar putea prezenta o discrepanță cronologică logică cu evanghelia - misiunea de apostol și neîncrederea în evanghelie - de fapt se arată cum apostolii continuă să fie uniți de Sinagogă, fără să-și dea seama că este imposibilă continuarea. Chiar dacă ei nu o trăiesc ca pe o ruptură, Învierea lui Hristos și chiar mesajul său sunt în continuitate cu tradiția veterotestamentară. Cert este că respingerea lui

²²¹Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 81.

Hristos de către căpeteniile poporului a marcat drumul mântuirii viitoare. În acest sens, trăirea ca și când acest lucru nu s-a întâmplat - Petru și Ioan ce se urcă pe templul care puțin mai târziu va fi distrus de romani- este văzută prin cuvântarea din Liturghia de azi ca un fel de neîncredere: de aceea Evanghelia insistă din nou- în ziua de azi- pe interpretarea corectă a Scripturii față de Hristos cel Înviat. *Ruminatio (reflectând)* asupra legii și profeții vor face ca primii creștini nu doar să vadă proorocită prin ei Învierea lui Hristos, ci și despărțirea lui Israel de noul Popor al lui Dumnezeu, Biserica.

Joia Octavei Pascale²²²

Profeție: Ap. 2,18-29

Psallendum: Ps. 28,3.11

Apostol: Fapte 3,12-19

Evangelhia: Lc 24,46-53

Evangelhia citită în această zi prezintă partea finală a apariției Domnului înaintea ucenicilor în foișorul Cinei de Taină și Înălțarea Domnului în Betania. „Apoi i-a scos spre Betania și, a ridicat mâinile, i-a binecuvântat iar, în timp ce îi binecuvânta s-a despărțit de ei, înălțându-se la cer”. Chiar dacă aceste zile din Octavă sunt ca una singură, această zi de joi face aluzie la joia Înălțării, întrucât Înălțarea, în ritul hispanic, cade întotdeauna joi, niciodată duminică. Există discuții între exegeți cu privire la cronologia dintre Înviere și Înălțare. Totuși, este clar că ambele evenimente sunt strâns legate.

Cu privire la interpretarea corectă a Scripturii despre Iisus cel Înviat, de această dată este rândul apostolului Petru care zice: „Dumnezeu a împlinit astfel ceea ce au prezis proorocii, că Mesia al Său trebuia să pătimească”. Moartea lui Hristos nu este nici ea uitată. Împreună cu Învierea și Înălțarea, Răstignirea face parte din același eveniment, din taina Pascală. Și în această taină a Trupului și Sângelui Domnului pătrund catehumenii. De aici aluziile la botez din cântările din această zi „Glasul Domnului deasupra apelor...Domnul deasupra stihiiilor [*psallendum*]; din izvoare țâșnesc râuri ca să curgă printre munți [*laudes*]”. În afară de semnul apei, apostolul prin chemarea sa expune un efect al botezului, iertarea de păcate.

Continuarea Apocalipsei urmează linia zilei precedente, deși de această dată este vorba de biserica din Tiatira (orașul Akhisar de azi, în Turcia). Din nou se vorbește despre idolatrie, despre ospățuri idolatre. Ca și miercuri, aceste culte sunt considerate diabolice.

²²²Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 83.

Vinerea Octavei Pascale²²³

Profeție: Ap 3,1-6

Psallendum: Ps 113,20s

Apostol: Fapte 3,19-26

Evangelie: In 21,1-14

Evangelia prezintă o altă apariție a celui Înviat, pescuirea minunată, pentru a arăta că trăiește și mănâncă ca ucenicii săi. În afară de Ioan, este centrală figura lui Petru. Măine Evangelia va vorbi despre el. Aici este vorba despre importanța lui Petru în Biserica primară și în cea universală actuală. Acesta pescuiește după porunca Domnului și așa vor trebui să facă urmașii săi de-a lungul timpului. Ca și acei ucenici pescari, și noi vrem să-l avem aproape pe Domnul și din acest motiv cântăm în *laudes*: „vino la mine cu mântuirea ta”.

Hermeneutica corectă apare din nou și în ziua aceasta, în apostol: Avraam, Moise, Samuel și ceilalți profeți au mărturisit înainte pe Hristos cel Înviat și preamărit: „Chiar dacă trebuie să rămână în Ceruri până la reîntronarea universală pe care Dumnezeu a anunțat-o prin gura prorocilor”. Deși mănâncă cu ucenicii săi, Iisus Hristos are un nou statut la Dreapta Tatălui. Chiar dacă unii se refereau la El ca profet, locul său este în slava lui Dumnezeu. Întreaga istorisire a mântuirii are culminația în Hristos preamărit, adică, mijlocitor în fața Tatălui, adevăratul Pontif.

Totuși, încă găsim aluzii la botez, proprii acestor zile. De fapt, citirea Apocalipsei de vineri ar putea fi cea de marți fiind vorba de veșmintele albe: „Cel care va ieși învingător se va îmbrăca tot în alb și nu voi șterge numele său din cartea vieții că în fața Tatălui Meu și a îngerilor Săi îi voi recunoaște numele”(Ap. 3,5) Veșmintele albe ale catehumenilor sunt veșmintele celor mântuiți căci la botez au mântuirea de la Hristos. În cuvintele adresate Bisericii din Sardes găsim

²²³Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 86.

și o recomandare pentru neofiți: „Amintește-ți, prin urmare, cum ai primit și auzit cuvântul meu: păzește-l și pocăiește-te”²²⁴.

²²⁴Adolfo V. Ivorra Robla, *op.cit*, p. 87.

Sâmbăta Paștelui înainte de Octavă²²⁵

Profeție: Ap 3. 14-22

Psallendum: Ps 103,24

Apostol: Fapte 10,25-43

Evangelhie: In 21,15-19

Eroul principal de azi este apostolul Petru. Nu ne este necunoscută discuția între Petru și Pavel despre necesitatea practicilor iudaice pentru cei care nu sunt iudei și care îmbrățișează creștinismul. Totuși, aici ne este prezentat Petru care evanghelizează și pe păgâni. „Este clar că Dumnezeu nu face diferențe, îl acceptă pe cel care se teme de El și practică dreptatea, oricare ar fi nația. Mesajul lui Petru nu este altul decât taina pascală a lui Hristos, înțeleasă într-un sens mai amplu decât cel obișnuit: de la începutul misiunii publice până la Înălțarea sa. La fel ca și Stăpânul său, și Petru „a făcut binele vindecând pe cei asupriți de diavol pentru că Dumnezeu era cu el”. Și cum ucenicul nu este altceva decât stăpânul, și el trebuie să moară pentru Împărăție: sunt cuvintele pe care i le spune Hristos în Evanghelia lui Ioan de astăzi: „Te asigur: când erai tânăr, tu singur te încingeai și mergeai unde vroiai, dar când vei fi bătrân vei întinde mâinile, altcineva te va încinge și te va duce pe unde nu vrei . A spus asta făcând aluzie la moartea cu care va fi încununat. Proorocirea de azi prezintă cuvântul lui Iisus Hristos către îngerul Bisericii din Laodicea (aproape de Denizli, în Turcia de astăzi) unde de asemenea se dă o lecție noilor creștini: să nu fie calzi. „Îți cunosc modul în care lucrezi și nu ești nici rece, nici fierbinte. Bine ar fi să fii rece sau fierbinte, dar cum ești cald și nu ești nici rece, nici fierbinte, te voi scoate din gura mea”. O ispită constantă din vremurile noastre este că suntem politic corecți. Însuși Sfântul Petru a căzut în această ispită și i-a folosit bine replica Sfântului Pavel. După asta, s-a hotărât să nu mai acționeze după cuviință, după oameni, ci după Dumnezeu. Această citire pare a fi astfel destinată acelor creștini care au sau pot avea o activitate de conducere: „Pe învingători îi voi așeza pe tronul meu”. Doar Tronul lui Dumnezeu este adevăratul tron. Totuși, nu trebuie uitată o

²²⁵*Ibidem*, p.89.

posibilă aluzie euharistică sau pur și simplu de comuniune: „Sunt la ușă și bat: dacă cineva aude și îmi deschide, voi intra și vom mânca împreună”.

Duminica Octavei Pascale, Anul I²²⁶

Profeție: Ap 5,1-13

Psallendum: Sal 8,2s

Apostol: Fapte 13,26-39

Evangelhia: In 20,19-31

Ca și în alte zile, apostolul de azi prin graiul lui Pavel, mărturisește că Iisus Hristos este plinătatea Revelației care a avut loc în Vechiul Testament. Mântuirea lui Hristos este trimisă nu doar iudeilor ci și pentru restul oamenilor: „Urmași ai lui Avraam și toți cei care vă temeți de Dumnezeu; vouă v-a fost trimis acest mesaj de mântuire”. Acest mesaj l-am ascultat deja și în această săptămână prin graiul lui Petru. Aici pericopele selectate se centrează pe taina pascală ca obiect fundamental al Revelației. Asemeni lui Petru, Pavel interpretează și el Scriptura, descoperind cum propovăduia sub formă de priveghere Învierea Domnului: „Așa stă scris în psalmul al doilea: „Tu ești Fiul meu: Eu te-am zămislit azi”. Și nu L-a înviat din morți ca să nu se întoarcă la putreziciune, a spus astfel: Vă voi îndeplini promisiunea de care l-am asigurat pe David, de aceea spune în alt loc: „Nu îl vei lăsa pe credincios să cunoască putreziciunea, dar David, după îndeplinirea misiunii pe care Dumnezeu i-a dat-o pentru vremurile sale, a murit, l-au dus la părinții săi și a putrezit”. Evangelhia de azi este aceeași pentru Anul I și II. Dacă în duminica Paștelui găseam mormântul gol, acum ne este prezentată prima apariție a lui Iisus la ucenicii săi. Cântarea *laudes* luată din Evangelhia lui Luca sintetizează sub formă de *titlu*- așa cum face această sursă din Lecționarul roman- evangelhia lui Ioan care a fost indicată. Din această evanghelie sunt fundamentale două aspecte („Așa cum Tatăl m-a trimis, așa și Eu vă trimit”). Această trimitere a apostolilor și nouă ne este făcută astăzi care, după terminarea Octavei, trebuie să mergem să mărturisim pe Hristos cel Înviat tuturor neamurilor. Celălalt aspect este cunoscuta necredință a lui Toma. În fața necredinței, sunt irezistibile cuvintele lui Iisus: „, Fericiți cei ce vor crede fără să fi văzut”. Cu câteva excepții în istoria bisericii, suntem chemați

²²⁶Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 90.

să credem în Hristos fără să-L vedem. Acest mesaj a avut o importanță specială pentru cea de-a doua generație creștină post apostolică.

Profeția pregătește cu un ton doxologic să primim și noi pe Hristos cel Înviat, care ne este prezentat precum „un Miel în picioare, precum leul din tribul lui Iuda ”. Această sintagmă aplicată lui Hristos este cunoscută în ritul hispanic. În perioada pascală cântarea pentru frângerea pâinii este tocmai aceasta: *A învins leul din tribul lui Iuda, neamul lui David, aliluia.*

Duminica Octavei de Paști, Anul II²²⁷

Profeție: Ap 7,2-12

Psallendum: Ps 71, 18s; 105, 48

Apostol: Fapte 8,26-40

Evangelhia: In, 20,19-31

Evangelhia de azi este aceeași pentru Anul I și II

Atât în *profeție* precum și în *apostol* descoperim importanța misiunii îngerilor: „Am văzut apoi alt înger care urca dinspre Orient purtând pecetea lui Dumnezeu cel viu [Apocalipsă]; Îngerul Domnului i-a spus lui Filip...[Faptele Apostolilor]”. Lucrarea îngerilor la începuturile Bisericii, ca și în istoria mântuirii, nu este în dispută cu intervenția directă a lui Dumnezeu („Duhul Sfânt i-a spus lui Filip”). Episodul lui Filip revine asupra interpretării corecte a Scripturii, în special cartea lui Isaia. Și această interpretare corectă, legată de anunțarea lui Hristos, duce la convertirea prin botez. Acest pasaj al cărții Faptelor Apostolilor încheie intensă conotație mistagogică a botezului din această Octavă Pascală: „Ce piedică există în a mă boteza?...Cred că Iisus este Fiul lui Dumnezeu”. Citirea cărții Apocalipsei de azi, când spune că trebui însemnați pe „frunte robii Dumnezeului nostru”, oferă concluzia acestei conotații a botezului de care vorbim: „Semnul vieții veșnice pe care l-a dat Dumnezeu Tatăl atotputernic prin Iisus Hristos, Fiul Său, celor care cred în mântuire” este spus catehumenilor când sunt unși cu mir.

Așa cum era de așteptat, și astăzi se vorbește despre universalitatea mântuirii în citirea profetică: „În viziune a apărut o mulțime, nimeni nu o putea număra, din tot neamul, rase, popoare și limbi, în picioare în fața tronului și a Mielului, îmbrăcați cu veșminte albe și cu palmieri în mână”. La botez, și prin urmare la mântuire, sunt chemați toți bărbații și toate femeile din lume.

²²⁷Adolfo V. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 90.

Paștele, plenitudinea sărbătorilor

Sărbătoarea Paștelui circumscrie și conține toate celelalte sărbători ale timpului liturgic. Paștele reprezintă plenătatea sărbătorilor întrucât le recapitulează pe toate. Henry Grégoire spune: „Dacă ar vrea să pătrundă cineva în inima creștinismului răsăritean, ar fi obligat să fie de față în noaptea când se slujește Liturgia Sf. Paști: celelalte ritualuri sunt doar reflectări sau prefigurări ale acestei Liturghii”²²⁸. Ziua Învierii este „aleasă și sfântă zi, cea dintâi a săptămânii, împărăteasă și doamnă, praznic al praznicelor și sărbătoare a sărbătorilor”²²⁹. De aceea ea este sărbătorită săptămânal în fiecare duminică după cum afirmă și sinaxarul din Duminica Tomii: „Deci, deoarece Învieria Domnului întrece în măreție toate celelalte lucruri din viață, și este mai presus de toată cugetarea, o înnoim și o prăznuim nu numai în fiecare an, ci și pururi în fiecare a opta zi. Astfel, Duminica de azi este întâia înnoire a Învierii, care cu dreptate se poate numi și a opta și cea dintâi. A opta, ca una care se face la opt zile după Paști; iar întâia, ca una ce este începătoare a celorlalte. A opta, iarăși, fiindcă este rânduită ca icoană a acelei zile fără de sfârșit, a veacului viitor, care va fi desigur și cea dintâi și una singură, nemaifiind despărțită de vreo noapte”²³⁰. De altfel, fiecare laudă din ciclul liturgic zilnic este comemorează și actualizează parțial Învieria.

Data Paștilor („prima Duminică după lună plină ce urmează echinocțiului de primăvară”²³¹) simbolizează unitatea anului liturgic întrucât reprezintă articularea a trei dimensiuni temporale: ciclul solar anual (echinocțiul), ciclul lunar (luna plină) și ciclul

²²⁸Henry Grégoire, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, edd. N.H. Baynes and H. St. L. B. Moss (London: Oxford University Press, 1948) *apud* John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendențe istorice și teme doctrinare, traducere de Pr. Conf. Dr. Alexandru I. Stan*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996., p. 282.

²²⁹*Penticostar, Rânduiala slujbei din noaptea Sfințelor Paști, Utrenia Învierii, Canonul, cântarea 8, irmosul*, p. 22.

²³⁰Nichifor Calist Xanthopol, *Sinaxar în Duminica Tomii*, în *Penticostar*, p. 73.

²³¹Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325*, în „Istoria Bisericească Universală”, Manual pentru Institutele Teologice, vol. I, ediția a III-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 319.

săptămânal (duminica). Ciclul liturgic mobil care se desfășoară și se înfășoară în jurul Paștelui cuprinde și recapitulează prin depășire întreg ciclul liturgic fix. Toate sărbătorile sfinților sunt doar actualizări parțiale ale Paștelui. Ele își găsesc plenitudinea în *Sărbătoarea sărbătorilor*.

Prin Înviere timpul atât sub aspectul său cosmic cât și sub cel istoric a fost întemeiat din nou, restaurat, transfigurat și orientat spre veșnicie și această lucrare se prelungește de-a lungul veacurilor prin actualizarea ei continuă în interiorul timpului liturgic. Hristos a *înviat* și a zdrobit închiderea cantitativă a temporalității. Prin Înviere, Domnul Hristos a deschis timpul umplându-l cu energiile îndumnezeitoare ale veșniciei lui Dumnezeu. Timpul stricăciunii a devenit un timp al urcușului spre eternitate. Sf. Grigorie de Nyssa spune: „Succesiunea etapelor prin care am ieșit din rai, surghiuniți împreună cu protopărintele nostru, e cea pe care o putem acum refăce în sens invers pentru a ne întoarce la fericirea dintru început”²³².

Paștele ortodox este împlinirea Paștelui iudaic. Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „Paștele cel vechi era tipul Paștelui ce avea să fie; de aceea trebuia ca adevărul să urmeze tipului. Mai întâi a arătat umbra, apoi a introdus adevărul în timpul Cinei celei de Taină...”²³³.

Paștele comemorează întoarcerea în rai și trecerea de la timp la veșnicie. Sărbătorirea Paștelui primăvara nu este întâmplătoare. Primăvara este un anotimp de trecere spre vară simbolizând o mișcare nestatornică încă, o mișcare pascală (de trecere). Paștele este „primăvara sufletelor”²³⁴, trecerea lor de la moarte la viață și de pe pământ la cer.

Faptul că în primele veacuri ale Bisericii în noaptea de Paște se oficia Botezul catehumenilor arată că și Paștele și Botezul constă într-o participare tainică a omului întreg la moartea și Învierea lui Hristos: „Au nu știți că toți câți în Hristos Iisus ne-am botezat, întru moartea Lui ne-am botezat?/ Deci ne-am îngropat cu El, în moarte, prin botez, pentru ca, precum Hristos a înviat din morți, prin slava Tatălui, așa să umblăm și noi întru înnoirea vieții” (Rm. 6,3-4). Botezul reprezenta interiorizarea duhovnicească a realității tainice a Paștelui. Tertulian spune: „Paștele se înfățișează ca ziua solemnă a Botezului, atunci când Patima Domnului, întru care ne-

²³²Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre fericire* 12, apud Ieromonah Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere diac. Ioan I. Ică jr., ediția a II-a, Editura Deisis, Sibiu, 2003, p. 266.

²³³Sfântul Ioan Gură de Aur, *Către iudei*, III.4, în *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007, p. 280.

²³⁴*Penticostar, Duminica Tomii, Utrenia, Canonul, cântarea 1, troparul 2*, p. 70.

am botezat, e împlinită. Căci nu e nepotrivit să tâlcuim ca o preînchipuire ce spune Domnul când îi trimite pe ucenici să-i pregătească cina de pe urmă: «Veți afla un om ducând un urcior cu apă» (Mc. 14,13) arătând prin apă locul în care trebuie prăznuit Paștele”²³⁵.

Sărbătoarea Paștelui este o recapitulare tainică a nașterii și a morții Domnului. Sfântul Grigorie de Nazianz scrie: „Astfel de sărbătoare sărbătorești astăzi, cu un asemenea ospăț te ospătezi, cu ospățul de *naștere* al Aceluia care S-a născut din pricina ta și cu ospățul de *înmormântare* al Aceluia care a pățimit din pricina ta. Astfel este pentru tine taina Paștelui”²³⁶. La Paști Creștinul moare păcatului pentru a se naște la o nouă viață întru virtute.

Ca o icoană a sărbătorii Învierii Domnului este sărbătoarea liturgică ortodoxă a Adormirii Maicii Domnului care cuprinde moartea, înmormântarea, învierea și urcarea sa la cer. În timpul slujbei Biserica cântă: „Scoală-Te Doamne, întru odihna Ta, Tu și chivotul sfințirii Tale” (Ps. 131,8 - Stihul de la Apostol). Biserica sărbătorește acest praznic ca pe un al doilea Paște tainic și preaslăvește înainte de sfârșitul timpurilor slava primei făpturi îndumnezeite.

Sărbătoarea Învierii reprezintă *plinirea* virtuală a întregii creații în Hristos: „Strălucind la toată lumea cu învierea Sa Domnul Iisus Hristos, *acum toate le-a umplut* de lumină: și cerul și pământul și cele de dedesubt...”²³⁷. Cele trei zile ale Paștelui sunt o icoană a Paștelui veșniciei în sânul Sfintei Treimi și ne arată că învierea începe aici și acum: „Adevărat, adevărat zic vouă: Cel ce ascultă cuvântul Meu și crede în Cel ce M-a trimis *are* viață veșnică și la judecată nu va veni, ci s-a mutat de la moarte la viață/ Adevărat, adevărat zic vouă, că vine ceasul și *acum* este, când morții vor auzi glasul Fiului lui Dumnezeu și cei ce vor auzi vor învia” (In. 5,24-25). Evdokimov spune: „Paștele și Cincizecimea reprezintă un singur timp liturgic care se deschide spre Paștele parusiac al nunților Mielului”²³⁸.

²³⁵Tertulian, *Despre Botez* 19, apud Ieromonah Makarios Simonopetritul, *op. cit., trad. cit.*, p. 402, nota 2.

²³⁶Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuvântare la Sfintele Paști*, XXI, în *Taina m-a uns. Cuvântări*, traducere de Pr. Gheorghe Tilea, ediția a doua, Editura Herald, București, 2004, p. 250.

²³⁷*Acatistul Sfintei Învieri a Domnului, Icosul al 6-lea*, în *Acatistier*, tipărit cu binecuvântarea Prea Fericitului Teoctist, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, p. 49.

²³⁸Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, traducere de Dr. Irineu Ioan Popa, Arhiereu vicar, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, p. 214.

**Tabel comparativ al lecționarelor Bisericii Ortodoxe și Bisericii Hispanice pentru
Săptămâna Luminată**

PAȘTILE	Ritul	Hispanic	Ritul	Ortodox
ÎNVIEREA DOMNULUI	Fapte 2,29-39	In 20,1-18	Fapte 1.1-8	In 1.1-17
LUNEA LUMINATĂ	Fapte 1, 15-26	Mc 16, 9-20	Fapte 1.12-17, 21-26	In 1.18-28
MARȚEA LUMINATĂ	Fapte 2, 42-47	Lc 24, 13-35	Fapte 2.14-21	Lc 24.12-35
MIERCUREA LUMINATĂ	Fapte 3, 1-9	Lc 24, 36-46	Fapte 2.22-36	In 1.35-51
JOIA LUMINATĂ	Fapte 3, 12-19	Lc 24, 46-53	Fapte 2.38-43	In 3.1-15
VINEREA LUMINATĂ	Fapte 3, 19-26	In 21, 1-14	Fapte 3.1-8	In 2.12-22
SÂMBĂTA LUMINATĂ	Fapte 10, 25-43	In 21, 15-19	Fapte 3.11-16	In 3.22-33
DUMINICA TOMII	Fapte 13, 26-39(anul I) Fapte 8, 26-40(anul II)	In 20, 19-31(anu I) In 20, 19-31(anul II)	Fapte 5.12-20	In 20.19-31

Penticostarul și Săptămâna luminată în tradiția ortodoxă

Penticostarul cuprinde slujbele perioadei pascale, începând cu rânduiala primirii luminii, oficiată imediat înainte de utrenia Sfintelor Paști și terminându-se cu slujba primei duminici după Pogorârea Sfântului Duh.

Materialul liturgic din Penticostar este mai puțin original decât cel din Octoih și Triod, iar o parte însemnată a textelor a fost pur și simplu luată din Octoih. Tema centrală a Penticostarului este Învierea lui Hristos, și multe texte care sărbătoresc Învierea menționează și biruința lui Hristos asupra iadului.²³⁹

Alcătuirea cărții Penticostar

Pentru a înțelege bine cum este alcătuit Penticostarul și de ce este alcătuit astfel, trebuie să avem în vedere două lucruri. Mai întâi faptul că Penticostarul este una din cele trei cărți de cult ce se folosesc în Biserică în cursul unui an bisericesc (Octoih, Triod și Penticostar), având o structură asemănătoare cu celelalte două cărți, cuprinzând (în special) cântările pentru slujbele de la Vecernie și Utrenie. În al doilea rând, Penticostarul cuprinde cântări pentru o perioadă de timp bine determinată.

El începe cu cântările slujbei de la Sfintele Paști, ce se continuă în toată Săptămâna luminată, și se încheie cu cântările slujbelor din Duminica Tuturor Sfinților.

²³⁹ Episcopul Ilarion Alfeyev, *Hristos biruitorul iadului. Pogorârea la iad în perspectiva ortodoxă*. Traducere din lb. engleză de Cristian Vâjea, ed. Sofia, București, 2008, p. 206.

În Penticostar avem cântările pentru slujbele a trei mari praznice împărătești. La început, se găsesc cântările rânduite pentru slujbele de la Sfintele Paști. Mergând pe firul Penticostarului, după patruzeci de zile de la Paști, se găsesc cântările slujbelor de la Înălțarea Domnului, iar la cincizeci de zile cele pentru slujbele de la Pogorârea Duhului Sfânt. Aceste trei mari sărbători sunt cele care dau tonul pentru întreaga perioadă a Penticostarului.

Începând cu Duminica Învierii, Penticostarul cuprinde cântările rânduite pentru slujbele din toate zilele până la Duminica Tuturor Sfinților. Astfel, la început sunt cuprinse cântările care vestesc Învierea Mântuitorului, pentru slujba din Duminica Paștilor ce se continuă în toată Săptămâna luminată. În vinerea din această săptămână se prăznuiește și „*Izvorul de viață dătător al Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*”, deci aici avem și cântările specifice acestei sărbători. Urmează apoi Duminica Tomei și săptămâna următoare ei, Duminica Mironosițelor, cu cântările specifice acestui moment, care se fac auzite în toată săptămâna a treia după Paști. Penticostarul continuă cu cântările slujbelor din Duminica Slăbănogului, cântări ce răsună în biserici și în zilele următoare ei, iar în miercurea săptămânii acesteia se face pomenirea *Înjumătățirii Praznicului Cincizecimii*, sărbătoare ale cărei cântări se continuă apoi în paralel cu cele specifice duminicii anterioare și ale celei posterioare timp de o săptămână. În Duminica a cincea după Paști se face pomenirea Femeii Samaritence, evocată de cântările rânduite pentru acest prilej, care se rostesc în întreaga săptămână care urmează acestei duminici. În Duminica a șasea după Paști se face pomenirea minunii vindecării de către Mântuitorul a unui orb din naștere, iar în joia săptămânii ce urmează acestei duminici se prăznuiește Înălțarea Domnului. Penticostarul continuă cu cântările slujbelor din Duminica a șaptea după Paști - *A celor 318 Părinți de la Sfântul Intâi Sobor din Niceea*. În **sâmbăta** ce urmează acestei duminici, se face pomenirea *tuturor celor din veac adormiți întru dreapta cinstire de Dumnezeu și întru nădejdea învierii și a vieții veșnice*. Duminica a opta după Paști e chiar Duminica Cincizecimii ale cărei cântări guvernează în slujbele din toată săptămâna următoare ei, iar Prima Duminică după Rusalii este cea închinată prăznirii Tuturor Sfinților. Penticostarul se încheie cu cântările pentru slujbele din această duminică.

Trebuie să menționăm aici că spre deosebire de Triod în care numele și specificul cântărilor de la strană din o anumită săptămână, precedă pe cele ale duminicii următoare, în Penticostar numele duminicii este cel care dă tonul pentru specificul săptămânii următoare ei.

Penticostarul începe cu rânduiala de slujbă pentru ziua de Paști, cu Utrenia Paștilor, care e aceeași pentru fiecare zi a săptămânii luminate. Singura deosebire la Utrenia din Săptămâna luminată este că pentru fiecare zi, doar *laudele* sunt deosebite, restul fiind la fel.

Cu ocazia Utreniei din noaptea Paștilor se sting toate luminile și, de la singura candelă aprinsă, de pe sfânta masă, se aprinde făclie și se împarte credincioșilor de pe solee, după ce preotul slujitor rostește de trei ori chemarea „Veniți de primiți lumină!”. Preotul și poporul părăsesc biserica și afară, cu fața spre răsărit, se citește Sfânta Evanghelie și se săvârșește partea de început a Utreniei. La unele biserici se obișnuiește a se citi „Pastorala chiriarhală”, pentru că mulți dintre credincioși, după ce primesc lumină, pleacă la casele lor sau la cimitire pentru a da lumină și celor adormiți. Utrenia continuă în biserică prin frumoasele cântări din Canonul Învierii. Simbolismul Utreniei Paștilor prin ieșirea din biserică și prin intrarea, plină de bucurie, iarăși în ea vrea să arate că lumea toată este condamnată și mântuită, izgonită și reprimită, că gustă din durerea și amărăciunea iadului, dar și din izvorul nestricăciunii - Hristos.

Liturghia din Duminica Paștilor a Sfântului Ioan Gură de Aur este obișnuită prin rânduială, dar cunoaște câteva particularități specifice acestei perioade pascale. La sfârșitul ei se împarte „Paști”, pâine sfințită peste care s-a turnat vin curat și care a fost stropită cu apă sfințită.

Mai apoi, slujba Vecerniei speciale se săvârșește în jurul prânzului și, în unele zone, chiar la ora obișnuită a Vecerniei. La această Vecernie se obișnuiește să se citească Sfânta Evanghelie în mai multe limbi, iar miruitul este înlocuit cu sărutarea Sfintei Evanghelii și a Sfintei Cruci, ținute de către preot lângă iconostas. În toate zilele Sfintelor Paști, rânduiala slujbei este ca aceea din Duminica Paștilor.

Cea de-a doua rânduială de slujbă din Penticostar, în Săptămâna luminată, și dealtfel pentru tot restul Penticostarului, este rânduiala Vecerniei.

În săptămâna luminată, Vecernia se deosebește de la o zi la alta prin stihirile de la *Doamne strigat-am*, care sunt cele de sâmbătă seara de la cele opt glasuri, cu excepția glasului al șaptelea, pentru fiecare zi fiind rânduite stihirile unui glas, începând cu glasul al doilea, care e la Vecernia din ziua de Paști și la laudele de luni din Săptămâna luminată. Textele din Penticostar

rânduite în vederea sfintelor slujbe de Paști și din toată săptămâna luminată și sfintele slujbe realizate pe baza acestor texte sunt revărsări de bucurie.

La Paști și în vremea Săptămânii luminate, la Utrenie, Sfânta Biserică mărturisește bucuria izvorâtă din mormântul dătător de viață al Mântuitorului Celui ce a înviat. Bucuria aceasta o vestesc și o trăiesc credincioșii și la slujba înmormântării, când se întâmplă ca o astfel de slujbă să se facă pe tot parcursul Săptămânii Luminate, căci în această săptămână dacă se va întâmpla să se facă slujbă de înmormântare, în loc de oricare din cele patru slujbe de înmormântare - a mirenilor, a preoților și a diaconilor de mir, a pruncilor, sau a călugărilor - se face slujba înmormântării din Săptămâna luminată, care nu este altceva decât Utrenia din ziua de Paști. Tot Utrenia din ziua de Paști e și cadrul slujbei de sfințire a apei, când această slujbă se face în Săptămâna luminată.

De observat este faptul că la Paști și în toată Săptămâna luminată, în cuprinsul slujbelor nu se pomenesc păcatele, nici nu se fac cereri de iertare, nici nu se citesc psalmi. Totul e o prăznuire a bucuriei în care apar doar două cereri, amândouă privind o și mai mare angajare în trăirea celor ce țin de sărbătorire. Astfel, când se iese din biserică spre locul regătit pentru începutul Utreniei din ziua de Paști se cântă, repetându-se stăruitor, următoarele cuvinte în care e cuprinsă și o cerere.

„Învierea Ta Hristoase Mântuitorule, îngerii o laudă în ceruri,

iar pe noi, pe pământ, ne învrednicește, cu inimă curată să Te

slăvim“.²⁴⁰

A doua cerere din cuprinsul Utreniei de Paști privește Paștile din veșnicie și trăirea pascală cea mai presus de lume, căci zicem:

„O Paștile cele mari și Preasfințite Hristoase! O, Înțelep-

ciunea și Cuvântul lui Dumnezeu și Puterea! Dă-ne nouă să ne

²⁴⁰ Octoih Mic, Sibiu, 1991, glas 6, Sâmbătă seara, Vecernie, stihoavnă, stihira 1, p. 111.

împărtășim cu Tine mai adevărat, în ziua cea neînserată a îm-

*părăției Tale“.*²⁴¹

Aceste cereri privesc progresul în trăirea evenimentelor de la Paști, ele fiind legate de sărbătoarea Sfintei Învieri.

Încă din perioada Apostolică, comemorarea solemnă a Paștelui creștin, similară cu Vechiul Legământ, dura o săptămână întreagă. Potrivit canonului 66, al celui de-al șaselea Sinod Ecumenic, „încă din ziua sfântă a Învierii Domnului nostru Hristos, până în Vinerea Nouă (Vinerea Tomei), pentru o săptămână întreagă, credincioșii din toate bisericile ar trebui să repete în continuu psalmi, imne și cântări duhovnicești, cu bucurie sărbătorind pe Hristos și să participe la citirea Sfintei Scripturi și să ia parte la Sfintele Taine. Pentru că în acest fel vom fi înălțați cu Hristos; înălțați la Cer împreună cu El. Din acest motiv, în zilele menționate mai sus nu ar trebui să fie curse de cai și spectacole publice. Amintindu-și de marele sacrificiu pentru omenire a lui Iisus Hristos, prin Înviere, cei mai mulți vechi creștini ai marii sărbători Pascale, întind mâinile lor în ajutorul fraților mai mici ai lui Hristos, cumva spre debitori, orfani, nevoiași și săraci.”²⁴²

Ca dovadă a filantropiei vechilor creștini, mâncarea binecuvântată în timpul Sfintelor Paști și banii de pe alocații, sunt distribuite săracilor, ca și ei să poată în acest fel să ia parte la bucuria acestor sărbători luminate, care întotdeauna este fructul milei și al binefacerii.

În ceea ce privește serviciile divine, toată săptămâna Pascală este ca și cum ar fi o singură zi de praznic: în toate zilele acestei săptămâni, slujbele sunt la fel ca în prima zi, cu câteva schimbări și ajustări.

De-a lungul întregii săptămâni Pascale, începutul și sfârșitul slujbelor sunt aceleași ca în prima zi.

La Utrenie, Canonul are două Irmoase, zece Tropare și la finalul fiecărei laude după „Slavă...Și acum”, sunt două cântări închinare Maicii Domnului; (ele se referă la Utrenia din

²⁴¹ Penticostarul, București, 1953, Utrenia Paștilor, cântarea 9, oda 2, p. 12.

²⁴² <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf214.xiv.iii.lxvii.html>, accesat la data de 23.05.2015, h: 24:12.

timpul săptămânii Mironosițelor), Imnosul se cântă o singură dată, iar „Hristos a Înviat!”, de trei ori. În timp ce se cântă Canonul, nu este nici o Ectenie sau cădire după fiecare Odă. Ecteniile urmează doar după a treia, a șasea și a noua Odă.

La Liturghie, diaconul citește Evanghelia obișnuită. La Vecernie nu se citește Evanghelia. Celelalte rânduiri bisericești rămân aceleași ca în prima zi.

Odată cu confuzia câtorva preoți legată de ce „canon” și ce „Rugăciuni de intrare” se citesc în timpul Săptămânii Pascale, trebuie să observăm că potrivit rânduielii slujbelor Pascale, în zilele lucrătoare, sfinții importanți și evenimentele sfinte rânduite în fiecare zi, nu sunt prescrise. Pentru pregătirea de slujire a preotului de-a lungul zilelor sărbătorii Pascale, este suficient să citească seara din Canonul Pascal, în schimbul Canonului Acatist al Domnului Iisus, Canonul pentru Sfânta Liturghie și Rugăciunile Vecerniei, iar dimineața, Canonul și Rugăciunile dinaintea Sfintei Liturghii. Ar fi necorespunzător să se citească obișnuitele Rugăciuni de intrare dinaintea Liturghiei de-a lungul zilelor Sărbătorii Pascale. Printre rugăciunile de intrare, prima este repetarea troparului: „miluiește-ne pe noi” și așa mai departe. În mod normal, aceste repetări de tropare sunt înlocuite cu Troparele Pascale folosite la Ceasurile Pascale. După intonarea de trei ori a imnului „Hristos a Înviat din morți”, se citește „Venit-au mai înainte de zori cele ce au fost cu Maria”, „Deși Te-ai pogorât în mormânt, Cel ce ești fără de moarte”, șamd, iar mai apoi, din rugăciunile de intrare se citește neapărat: „Preacuratului Tău Chip”, „Ceea ce ești izvorul milei” și „Doamne, întinde mâna Ta”.

Cu privire la confuzia legată de tămâiere la începutul slujbei din săptămâna Luminată, este evident faptul că Utrenia și Vecernia de luni și din alte zile ale Săptămânii Luminate, trebuie să înceapă la fel ca în prima zi a Sfintelor Paști.

Rânduiala tipiconală a Slujbei Vecerniei din Prima zi de Paști, spune următoarele despre tamaiere: „preotul, îmbrăcat în toate veșmintele luminate și stând în fața Sfintei Mese, cu cădelnița în mâna dreaptă și cu Sfânta Cruce cu făclie în mâna stângă, deschide dvera și dă binecuvântarea: Slavă Sfintei...și începe a cânta de trei ori Hristos a Înviat. Apoi preotul intonează stihurile Paștilor „Să învieze Dumnezeu”, șamd, el tamâiază Sfântul Altar ca de obicei. La „Doamne, strigat-am”, preotul face cădirea mare, de asemenea la Utrenie și la începutul

Canonului, el iese și cădește altarul, stranele și frații, în ordine”²⁴³. De aici este evident că la Utrenie și de asemenea la Vecernie, în toate zilele Săptămânii Luminate, preotul, după binecuvântare și după ce se cântă de trei ori „Hristos a Înviat”, ar trebui să cădească sfânta masă, Sfântul Altar și toată biserica.

„În Săptămâna Luminată, slujba sfinților de rând, nu se cântă ci se mută în altă zi, de obicei la Pavecernița de vineri seara, vinerea anterioară, sau când va voi cel mai mare”²⁴⁴. Prin aceasta se înțelege că parastasele și privegherile de toată noaptea nu se oficiază, însă la Proscomidie se pot pomeni cei recent adormiți.

Ziua liturgică începe cu *Vecernia* numită și „a doua Înviere” – din după-amiaza zilei de Paști – iar compozițiile imnologice devin din ce în ce mai puține, cu excepția zilei de vineri.²⁴⁵

Săptămâna Luminată, ca o prelungire a măritului praznic al Învierii Domnului, începe prin minunata slujbă a Vecerniei de **Luni**, numită și „a doua Înviere”, și se încheie cu *Duminica Tomii*. Această perioadă de mare bucurie duhovnicească este cuprinsă între cele două arătări ale Mântuitorului Iisus Hristos soborului Sfinților Apostoli, de la prima lipsind Sfântul Apostol Toma, iar la cea de a doua, după opt zile, fiind și el prezent. Biserica a rânduit ca textul evanghelic de la această Vecernie specială (Ioan 20, 19-25) să se citească în 12 limbi, după numărul Sfinților Apostoli. Învierea Mântuitorului Iisus Hristos a fost cunoscută de întreaga lume și este vestită și azi tuturor popoarelor, fără nici o deosebire. Nu există limbi sacre și nici limbi vulgare, ci toate graiurile omenirii pot cuprinde mesajul dumnezeiesc al Evangheliei lui Hristos, pentru că Jertfa Mântuitorului Iisus Hristos a avut caracter universal²⁴⁶.

Comparând zilele din *Săptămâna Sfințelor Patimi* cu zilele *Săptămânii Luminate*, putem observa că un există o tematică aparte – cu excepția zilei de vineri când se face pomenirea

²⁴³*Tipic bisericesc*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMOB, 1976, pp.187-188.

²⁴⁴*Ibidem*, p.177.

²⁴⁵ Pr. Dr. Dorin Picioruș, *Aspecte dogmatice ale imnologiei ortodoxe. Săptămâna Patimilor și Săptămâna Luminată*. Teologie pentru azi. București, 2010, p.174.

²⁴⁶<https://teologhos.wordpress.com/> -accesat la data de 30.05.15, h: 19:08

Izvorului Tămăduirii – ci ele se constituie într-o prelungire firească și normală, a imnologiei marelui praznic al Învierii Domnului.

În fiecare zi se reiterează momentele mântuirii obiective, pentru a se arăta importanța capitală pe care o au pentru adunarea Sfintei Biserici.

Marțea Luminată

Învierea Domnului se prelungește cu încă două zile de prăznuire, timp în care ne împărtășim din această bucurie cerească și ne luminăm sufletele cu alte arătări ale lui Hristos înviat, ca mărturii scripturistice ale realității și ale veridicității acestei minuni dumnezeiești. Mântuitorul S-a arătat atât ucenicilor, dar și femeilor mironosițe. Cea mai frumoasă relatare scripturistică în acest sens este cea referitoare la călătoria lui Hristos împreună cu ucenicii Luca și Cleopa, pe drumul spre Emaus. Evenimentul este descris chiar de Sfântul Evanghelist Luca, participant la această călătorie (Luca 24, 12-35).

Cei doi ucenici mergeau triști și vorbeau între ei despre toate cele întâmplate în Ierusalim, dar și despre speranța lor năruită prin moartea Învățătorului lor. Însuși Hristos Cel înviat, ca un călător necunoscut de ei, S-a apropiat și îi întreabă de ce sunt triști, iar Cleopa, unul dintre ei, a răspuns cu mirare: „*Tu singur ești străin în Ierusalim și n-ai aflat de faptele întâmplate în el, în aceste zile?*” (24, 18). Și au început să istorisească despre osânda la moarte a lui Iisus Nazarineanul, în care ei nădăjduiau că este Cel care avea să izbăvească pe Israel. Ei erau înspăimântați și de mărturiile femeilor și ale unora dintre ucenici, care au văzut mormântul gol, dar pe Iisus nu L-au văzut. Călătorul le-a deschis mintea, tâlcuindu-le toate textele din Vechiul Testament referitoare la pătimirile lui Hristos. La sfârșitul călătoriei, cei doi L-au rugat pe Străin să rămână cu ei, căci era seară. Când au stat împreună la masă, Mântuitorul li S-a descoperit prin repetarea acelorași acte ca la Cina cea de Taină, „*luând El pâinea a binecuvântat-o și, frângând, le-a dat lor*” (24, 30). Și minunea s-a produs îndată, ne spune Sfântul Evanghelist, că ochii lor li s-au deschis și L-au cunoscut, dar apoi S-a făcut nevăzut de lângă dâșii. Frângerea pâinii, Sfânta Euharistie ne ține în legătură permanentă cu Mântuitorul Iisus Hristos, pe Care noi, cei de astăzi, nu L-am văzut asemenea ucenicilor după Înviere. Euharistic, Mântuitorul ni Se împărtășește și ni

Se descoperă la fiecare Sfântă Liturghie, iar fiecare zi de duminică este pentru noi o zi de Paști²⁴⁷.

Tot în această zi de **marți**, în Săptămâna Luminată, se face uscarea Sfântului Agneț, sfințit la Liturghia Sfântului Vasile cel Mare unită cu Vecernia din Sfânta și Marea Joi, în Săptămâna Patimilor. Din acest Sfânt Agneț se face Sfânta Împărtășanie de peste tot anul pentru bolnavi și copii. La mănăstirile din Sfântul Munte, această rânduială nu se săvârșește, întrucât se săvârșește Sfânta Liturghie zilnic. Nu există gândirea că trebuie să fii pe patul de moarte pentru a primi Sfânta Împărtășanie. Monahii se împărtășesc, după rânduiala mănăstirii, de mai multe ori în timpul săptămânii. Copiii se împărtășesc din acest Sfânt Agneț mai ales după botez, pentru că în timpul anului se împărtășesc în timpul Sfintei Liturghii, la momentul potrivit: „Cu frică de Dumnezeu...”. Nu este indicat a se împărtăși credincioșii oricând pentru a nu rupe unitatea unei slujbe, în afară de cazuri grave, excepționale.

Vinerea luminată-Izvorul Tămăduirii

Săptămâna Luminată este împodobită și cu un mare praznic închinat Maicii Domnului, în ziua de vineri. De ce s-a așezat această sărbătoare, numită Izvorul Tămăduirii, în prima săptămână de după Înviere?

În această perioadă, pe care o numim săptămâna arătatilor lui Hristos după Învierea Sa, pentru că descoperirile Sale după marea minune ne sunt prezentate de Sfintele Evanghelii, o întâmpinăm și prăznuim și pe Maica Preacurată, vineri, în ziua Izvorului Tămăduirii. Ea este cea care ne poate întări credința noastră în minunea Învierii, mai mult decât oricare alți martori. Mărturia Maicii Domnului despre Fiul Cel Înviat este atât de mare, încât nimeni nu poate s-o egaleze. Mărturia Maicii Domnului despre Înviere este deosebită, este înălțătoare. Fără Maica Domnului, bucuria noastră pascală nu poate fi deplină. Izvorul Tămăduirii a devenit praznicul la care împărtășim bucuria Învierii cu Maica Domnului, martoră la arătarile Lui, împreună cu ucenicii Săi.

²⁴⁷<http://ziarulumina.ro/interviu/o-saptamana-de-intalniri-cu-hristos-cel-inviat> -accesat în data de 30.05.15, h:17:48.

Dacă în primele zile ale Săptămânii luminate slujbele ce se săvârșesc sunt asemănătoare, toate convergând spre aceeași împărtășire a bucuriei Învierii Domnului Iisus, iată că începând cu Vinerea Luminată, când se prăznuiește Izvorul Tămăduirii, rânduielile slujbelor se combină atât cu părți din Canonul Învierii cât și cu întreg Canonul Maicii Domnului.

În această zi, la Utrenie, stihurile întregului canon în cinstea Maicii Domnului, compuse de Nichifor Calist (secolul 14), în memoria sfințirii Bisericii închinată Maicii Domnului, numită și Izvorul Purtător de Viață (Izvorul Tămăduirii), sunt însoțite de stihuri praznicale și tropare din canon²⁴⁸.

În imnele din această zi, Izvorul cel Purtător de Viață este slăvit ca o continuă sursă curgătoare de har divin celui care crede, după rugăciuni adresate Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. Imnele amintesc minunatele semne ale Harului Dumnezeiesc, revelate de-a lungul timpului la Izvorul Purtător de Viață, Sfânta Biserică, în același timp cerând copiilor ei să o slăvească și să o mărească cu demnitate pe Sfânta Fecioară, de Dumnezeu Născătoare.

Condac, glasul 8

*„Din izvorul tău cel nesecat, ceea ce ești de Dumnezeu dăruită, îmi dăruiești mie, izvorând pururea, curgerile harului tău mai presus de cuvânt. Căci ca ceea ce ai născut mai presus de cuget pe Cuvântul, te rog să mă rouezi cu darul tău, ca să grăiesc ție: Bucură-te, apă izbăvitoare!”*²⁴⁹

În **sâmbata săptămânii luminate** se obișnuiește, la mănăstiri, a se frânge artosul pascal, după rânduiala arătată în *Penticostar* sau în cartea *Slujba Învierii, Carte de Tedeum*:

„Sfârșindu-se Liturghia, diaconul ia artosul, și în sunetul clopotelor și al toacei, în fruntea fraților merge din biserică în trapeză. Aici eclesiarhul sfârâmă artosul și-l împarte fraților înainte de a șede la masă, cântându-se Hristos a înviat... de mai multe ori.

²⁴⁸*Penticostarul mic, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor până la Duminica Tuturor Sfinților*, tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005, p.73.

²⁴⁹*Penticostarul mic*, op.cit, p.76.

După aceea: Hristos a înviat (o dată). Apoi: Tatăl nostru... Și obișnuita binecuvântare a mesei: iar frații șed la masă.

După ce au mâncat se cântă: Hristos a înviat, (de trei ori).

Preotul zice: Bine este cuvântat Dumnezeu, Cel ce ne miluiește...

Apoi: Slavă Ție, Doamne, slavă Ție, Sfinte; slavă Ție Împărate, Slavă... Și acum..., Doamne miluiește (de trei ori). Binecuvântează. Și luând unul din frații cei cucernici pâinea cea obișnuită, care se ridică peste tot anul, cu câte trei degete de la amândouă mâinile, însemnând peste panaghiar în chipul crucii zice: Hristos a înviat... în loc de: Mare este numele... Preotul răspunde: Adevărat a înviat! După aceea, mutând pâinea deasupra icoanei Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, zice: Preasfântă Născătoare de Dumnezeu, ajută-ne nouă. Preotul: Cu ale ei rugăciuni... Citețul: Fericimu-te pe tine toate neamurile... Și se cântă irmosul Cântării a 9-a: Luminează-te, luminează-te..., cu amândouă troparele ei, și iarăși: Luminează-te, luminează-te...

Apoi preotul: Întru preamulte rugăciunile preabinecuvântatei...

Cu ale acelei sfinte rugăciuni. Preotul: Milostivul și Înduratul Domnul hrană a dat... Cântăreții: Hristos a înviat din morți... Sfinte Dumnezeule... și după Tatăl nostru... Ipacoi: Venind mai înainte de zori..., Slavă... Și acum... Condacul: Deși Te-ai pogorât în mormânt..., Doamne miluiește (de trei ori). Binecuvintează. Preotul: Binecuvântat este Dumnezeu... și celelalte.

Așa se face până la odovania Praznicului Paștilor, cu deosebirea că în loc de: Mare este... se zice: Hristos a înviat! Adevărat a înviat! Preasfântă Născătoare de Dumnezeu... Și celelalte, cum s-au arătat²⁵⁰.

²⁵⁰*Slujba Învierii și Carte de Tedeum*, tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 2000, pp.155-156.

Duminica Tomei (a opta zi după Paști)

În duminica aceasta comemorăm arătarea Domnului sfinților apostoli după Învierea Sa și atingerea rănilor de către Apostolul Toma. Circumstanțele acestor evenimente sunt cântate în toate stihirile cât și în troparul canonului din Duminica Apostolului Toma. Și în stihurile altor zile din săptămână, arătarea Domnului înviat Apostolului Toma și celor zece, este aleasă ca primă Duminică de după Duminica Paștelui, pentru că împrejurările acestei minuni servesc ca dovadă indiscutabilă a Învierii Domnului din mormânt, ca dintr-o cămară, cu trupul Său neatins.

Aceasta asigură nu numai pe cei care cred ci și pe toți ucenicii Domnului, care sunt uimiți de bucurie, dar chiar și pe păgânii infideli și pe dușmanii lui Hristos Mântuitorul- Iudeii. Prin aceasta se arată că prin puterea Sa dumnezeiască, Iisus Hristos a înviat din mormânt, dar și faptul că după Înviere El nu are un trup imaginar sau iluzoriu, în forma în care, duhurile netrupești sau locuitorii Raiului? dobândesc atunci când ni se arată nouă sau sfinților, ci un trup neatins pe care L-a dobândit din pântecul Sfintei Născătoare de Dumnezeu, cu care a fost răstignit pe Cruce și pe care au rămas răni chiar și după Înviere.

Tropar, glas 7

*„Pecetluit fiind mormântul, din mormânt viață ai răsărit Hristoase
Dumnezeule; și ușile fiind încuiate, înaintea Ucenicilor ai venit, Învierea tuturor, Duh drept
printr-însii înnoindu-ne nouă, după mare mila Ta”²⁵¹*

Condac, glas 8

*„Toma cu dreapta lui cea iubitoare de încredințare, a cercat coasta Ta cea de
viață dătătoare, Hristoase Dumnezeule.*

²⁵¹Penticostarul mic, ed.cit., p. 90.

*Că dacă ai intrat ușile fiind încuiate, dimpreună cu ceilalți Apostoli a strigat către Tine: Domnul meu ești și Dumnezeuul meu!*²⁵²

În Duminica a doua după Paști, Antipasha, prăznuim înnoirea Învierii lui Hristos și pipăirea Lui de către Sfântul Apostol Toma. Acestea sunt cele două teme asupra cărora se concentrează întreaga rânduială de slujbă a praznicului. Ea ni-l prezintă pe Hristos cel răstignit și înviat, Care se arată Apostolilor pentru a-i încredința pe ei, și prin ei și pe noi de adevărul Învierii. De menționat aici faptul că Hristos se descoperă, prezentându-Se Apostolilor în stare de jertfă, ca Cel ce a murit și a înviat pentru noi. Atât de puternică este intenția Mântuitorului, încât chiar îl invită pe Toma să-i pipăie rănilor. Vrea deci să fie cunoscut ca Cel ce S-a jertfit pentru noi. În starea de jertfă S-a arătat El Apostolilor până la Înălțare și în această stare ni se oferă și nouă la fiecare sfântă liturghie. Legătura noastră cu Dumnezeu este așadar prin Hristos cel jertfit pentru noi din iubire. Precum odinioară Toma, și noi la fiecare liturghie nu doar îl pipăim ci ne împărtășim cu El, devenind una cu El. Înnoirea Învierii noi o prăznuim în fiecare Duminică, la fiecare liturghie, când ne unim cu Hristos, așteptând și dorind unirea mai adevărată în împărăția cea veșnică.²⁵³

Mărturisirea noastră la acest praznic, este aceea că Toma L-a pipăit pe Mântuitorul cel înviat din morți. Pipăirea s-a făcut pentru că așa a vrut Dumnezeu, pentru ca Toma și prin el noi toți, să fim încredințați de Învierea și de dumnezeirea lui Iisus Hristos, și convinși de acestea să spunem și noi cu Toma: „Domnul meu și Dumnezeuul meu slavă Ție“.

A opta zi de după Paști, ca și sărbătorirea încheierii Săptămânii Luminate, era o sărbătoare specială celebrată încă din timpuri vechi, ca și cum ar înlocui ziua de Paște, și a fost numită Antipasha, și care înseamnă „în loc de Paște”. Din această zi, începe ciclul Duminicilor și săptămânilor din întregul an. În această zi, comemorarea Învierii lui Hristos este actualizată pentru prima dată. Această duminică, a fost numită, noua Duminică, prima zi de de reînnoire. Cel mai adecvat nume este acela de ziua reală, a opta zi după Paște, căci în a opta zi, Domnul Însuși a voit reînnoirea sărbătorii Învierii Sale, prin noua arătare sfinților apostoli.

²⁵²*Ibidem*, p.94.

²⁵³ Liturghier, București, 1980, rugăciunea preotului după împătrășanie, la turnarea particulelor în cinstea celor nouă cete de Sfinți în potir, p. 154.

Sfântul Grigorie Teologul, spune în Omilia dedicată acestei Duminici: „cu vechiul și bunul scop, acela de a onora ziua reînnoirii stabilite de lege, sau mai bine spus, să onorăm noile binefaceri cu o zi a reînnoirii. Dar nu a fost ziua reînnoirii prima zi de Înviere, urmată de binecuvântata și Luminata noapte? De ce dai nume zilei prezente? Aceasta a fost ziua salvatoare, dar această zi este ziua comemorativă a mântuirii. Ziua aceasta se diferențiază de ziua Îngropării și ziua Învierii, dar ziua acesta este pur și simplu o naștere din nou. Este prima zi printre atâtea care o urmează și a opta printre atâtea care sunt înaintea ei.”²⁵⁴

Aceasta zi de comemorare a reînnoirii Sfintei Biserici, însuflețește în noi necesitatea reînnoirii noastre spirituale. Adevărata reinnoire, este trecerea de la moarte la viața. Și renunțăm la omul vechi și ne reînnoim pe noi înșine; aceasta ne-ar conduce la o nouă viață (Romani 6:4)„, Deci, dacă este cineva în Hristos, este făptură nouă; cele vechi au trecut, iată toate s-au făcut noi” (II Corinteni 5:17).

²⁵⁴ Saint Gregory Nazianzen, *Sermons*, apud Vitaly Permiakov, *The Historical origins of the Feast of Antipasha*, St. Vladimir Theological Quarterly, 47(2003), pp.155-157.

Concluzii

Săptămâna Luminată ne descoperă taina Învierii Mântuitorului Iisus Hristos prin textele evanghelice și creațiile liturgice deosebite. Aceste zile speciale din timpul anului bisericesc ne aduc mărturii și dovezi despre Înviere, toate înveșmântate în bucuria nespus de mare ce izvorăște din cuvintele Scripturii.

Săptămâna Luminată, ca o prelungire a măritului praznic al Învierii Domnului, începe prin minunata slujbă a Vecerniei de Duminică, numită și „a doua Înviere“, și se încheie cu Duminica Tomii. Această perioadă de mare bucurie duhovnicească este cuprinsă între cele două arătări ale Mântuitorului Iisus Hristos soborului Sfinților Apostoli, de la prima lipsind Sfântul Apostol Toma, iar la cea de a doua, după opt zile, fiind și el prezent. Biserica a rânduit ca textul evanghelic de la această Vecernie specială (Ioan 20, 19-25) să se citească în 12 limbi, după numărul Sfinților Apostoli. Învierea Mântuitorului Iisus Hristos a fost cunoscută de întreaga lume și este vestită și azi tuturor popoarelor, fără nici o deosebire. Nu există limbi sacre și nici limbi vulgare, ci toate graiurile omenirii pot cuprinde mesajul dumnezeiesc al Evangheliei lui Hristos, pentru că Jertfa Mântuitorului Iisus Hristos a avut caracter universal.

Arătarea Mântuitorului înviat, „în ziua cea dintâi a săptămânii, când s-a înserat și ușile fiind încuiate, acolo unde erau ucenicii adunați de frica iudeilor“ a dus Apostolilor binecuvântarea cerească, prin formula: „Pace vouă!“ și a produs în inimile lor o mare bucurie la vederea mâinilor și a coastei Sale. Pacea este un mare dar pe care Cerul l-a oferit pământului. De aceea, la începutul Sfintei Liturghii și al altor slujbe bisericești, în ectenia mare, ne rugăm pentru împlinirea celor trei dimensiuni ale păcii: pacea cu Dumnezeu, pacea cu noi înșine și cea cu semenii. În această atmosferă de bucurie, Mântuitorul le vestește ucenicilor trimiterea lor la misiune: „Precum M-a trimis pe Mine Tatăl, vă trimit și Eu pe voi“. Apoi, îi instituie pe Sfinții Săi Apostoli în slujirea sacramentală a preoției, printr-un act liturgic, suflând asupra lor și zicând: „Luați Duh Sfânt; cărora veți ierta păcatele, le vor fi iertate și cărora le veți ține, ținute vor fi“(20, 22-23).

La această primă arătare către ucenici a Mântuitorului înviat, Apostolul Toma a lipsit, ceea ce l-a determinat să probeze în plus realitatea învierii, zicând: „Dacă nu voi vedea în

palmele Lui semnul cuielor, și dacă nu voi pune mâna mea în coasta Lui, nu voi crede!“ (20, 25). Arătările din această perioadă ne demonstrează realitatea minunii Învierii și ne descoperă dumnezeirea Mântuitorului Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Cel Înviat din morți pentru a noastră mântuire.

În acest ciclu liturgic al Săptămânii Luminate, Evangheliile citite la Sfânta Liturghie ne aduc în suflete bucuria celor care au fost martori la Învierea lui Hristos.

Învierea Domnului se prelungește cu încă două zile de prăznuire, timp în care ne împărtășim din această bucurie cerească și ne luminăm sufletele cu alte arătări ale lui Hristos înviat, ca mărturii scripturistice ale realității și ale veridicității acestei minuni dumnezeiești. Mântuitorul S-a arătat atât ucenicilor, dar și femeilor mironosițe. Cea mai frumoasă relatare scripturistică în acest sens este cea referitoare la călătoria lui Hristos împreună cu ucenicii Luca și Cleopa, pe drumul spre Emaus. Evenimentul este descris chiar de Sfântul Evanghelist Luca, participant la această călătorie (Luca 24, 12-35).

Cei doi ucenici mergeau triști și vorbeau între ei despre toate cele întâmplate în Ierusalim, dar și despre speranța lor năruită prin moartea Învățătorului lor. Însuși Hristos Cel înviat, ca un călător necunoscut de ei, S-a apropiat și îi întreabă de ce sunt triști, iar Cleopa, unul dintre ei, a răspuns cu mirare: „Tu singur ești străin în Ierusalim și n-ai aflat de faptele întâmplate în el, în aceste zile?” (24, 18). Și au început să istorisească despre osânda la moarte a lui Iisus Nazarineanul, în care ei nădăjduiau că este Cel care avea să izbăvească pe Israel. Ei erau înspăimântați și de mărturiile femeilor și ale unora dintre ucenici, care au văzut mormântul gol, dar pe Iisus nu L-au văzut. Călătorul le-a deschis mintea, tâlcuindu-le toate textele din Vechiul Testament referitoare la pătimirile lui Hristos. La sfârșitul călătoriei, cei doi L-au rugat pe Străin să rămână cu ei, căci era seară. Când au stat împreună la masă, Mântuitorul li S-a descoperit prin repetarea acelorași acte ca la Cina cea de Taină, „luând El pâinea a binecuvântat-o și, frângând, le-a dat lor” (24, 30). Și minunea s-a produs îndată, ne spune Sfântul Evanghelist, că ochii lor li s-au deschis și L-au cunoscut, dar apoi S-a făcut nevăzut de lângă dâșii. Frângerea pâinii, Sfânta Euharistie ne ține în legătură permanentă cu Mântuitorul Iisus Hristos, pe Care noi, cei de astăzi, nu L-am văzut asemenea ucenicilor după Înviere. Euharistic, Mântuitorul ni Se împărtășește și ni Se descoperă la fiecare Sfântă Liturghie, iar fiecare zi de duminică este pentru noi o zi de Paști.

Slujba din noaptea de Înviere precum și cea din toată Săptămâna luminată reprezintă gândirea, simțirea și trăirea cea mai înaltă pe care o cunoaște Biserica Ortodoxă. Ortodoxia este cuprinsă și se manifestă în slujba de la Paști și din toată Săptămâna luminată. Slujba de Înviere, cu toate implicațiile ei în gândirea și trăirea ortodoxă, este culmea spiritualității ortodoxe. În atmosfera pregătită de rânduielile de slujbă ale Triodului, credincioșii ortodocși se întâlnesc cu Domnul Hristos cel înviat, cu biruitorul morții și al iadului, cu Cel ce a călcat cu moartea pe moarte.

La slujba de la Paști prăznuim Paștile cele de taină, Paștile cele curățitoare, Paștile cele veșnice, Paștile care au deschis nouă ușile raiului, pe Hristos însuși, Paștile cele mari și preasfințite, Paștile cele ce sfințesc pe toți credincioșii, preînchipuim prăznuirea cea din veșnicie, din ziua cea neînserată a Mântuitorului nostru. Fiind o anticipare a prăznuirii din împărăția lui Dumnezeu, slujba de la Paști, este culmea spiritualității ortodoxe.

În cuprinsul unui an bisericesc, doar o Săptămână este Săptămâna luminată, doar spiritualitatea de Paști e culmea spiritualității ortodoxe. Dacă ar zice cineva, cum a zis Sfântul Apostol Petru pe muntele Schimbării la Față: „bine este nouă a fi aici” (Matei, 17,4), într-adevăr, este bine să fim aici, în acest cadru sărbătoresc de la Paști. Însă numai trăind toate momentele care țin de mântuire, putem nădăjdui să participăm la trăirea și la bucuria de la Paști. E drept că Învierea Domnului Hristos se prăznuiește într-un anumit fel, doar cu câteva excepții, în fiecare duminică, fiecare duminică fiind și o trăire și o prăznuire a Paștilor Domnului, dar Paștile sunt o sărbătoare unică între alte sărbători, iar spiritualitatea de la Paști e unică.

Slujbele ce se fac în perioada Penticostarului, aduc în viața credincioșilor gânduri, simțiri și trăiri potrivite cu evenimentele sărbătorite. Slujbele sfinte din vremea Penticostarului sunt întrupări ale rânduielilor de slujbă corespunzătoare cu evenimentele de mântuire sărbătorite, iar trăirea ortodoxă pe temeiul sfintelor slujbe, trăirea evenimentelor sărbătorite, este o întrupare în om a sfintelor slujbe care aduc în actualitatea credincioșilor evenimentele care se sărbătoresc.

Lucrarea de față este structurată în VIII capitole principale care au, la rândul lor, subcapitole lămuritoare.

Astfel în capitolul I am vorbit despre Evoluția istorică a Cincizecimii, aducând atât temeuri biblice cât și texte clare ale Sfinților Părinți, astfel încât să se realizeze o mai bună înțelegere a temei alese, dar și o privire de ansamblu edificatoare.

Capitolul al II- lea și al III- lea tratează despre Sfintele Paști și perioada numită Peticostar, o istorie a Cincizecimii după diferiți autori latini, evoluția Cincizecimii, cum se sărbătorea Paștile și Cincizecimea în primele trei secole și câteva cuvinte despre sărbătoarea Înălțării Domnului, dorind a evidenția izvorul comun din care s-au adăpat atât Sfinții Părinți orientali cât și cei occidentali.

În capitolul al IV- lea vorbesc strict despre formarea și evoluția în timp a ritului hispanic, despre cele două tradiții care există precum și despre ultima renovare a Misal-ului, menționând faptul că nici până la ora actuală nu există o traducere oficială din limba latină în limba spaniolă a cărților de cult care se folosesc în ritul mozarabic.

Capitolele V, VI și VII tratează, ca noutate în spațiul ortodox, despre Ciclul liturgic hispanic, Postul Mare, Săptămâna Sfântă, Săptămâna *In Albis* care apare în secolul IV din dorința de a le asigura neofitilor o cateheză despre dumnezeieștile taine de care se împărtășiseră în noaptea Învierii. Se numește duminica *in albis* deoarece cei nou botezați purtau veșminte de culoare albă în noaptea Sfintelor Paști, când urmau a fi botezați și pe care le dezbrăcau după trei zile, în marșea luminată sau *in albis deponendis*.

De asemenea ca noutate pentru tradiția ortodoxă este capitolul al VI-lea în care sunt structurate doar câteva din influențele orientale asupra Liturghiei Hispanice.

Capitolul al VII- lea vorbește despre tema acestei lucrări și anume Octava Pascală Mozarabă însoțită de comentarii pentru fiecare zi ale părintelui Adolfo V. Ivorra Robla, un erudit profesor, cercetător, preocupat de reînvierea acestei tradiții milenare.

În capitolul al VIII- lea prezint un tabel comparativ al lecturilor ce se citesc în ambele rituri pe parcursul întregii Săptămâni Luminate, despre Sfintele Paști ca plenitudine a sărbătorilor, Săptămâna Luminată din tradiția ortodoxă cu diferite comentarii ale scriitorilor deja consacrați în tradiția noastră.

Spiritualitatea ortodoxă cât și cea hispanică au în centrul lor spiritualitatea Sfintelor Paști, care este și rămâne culmea spiritualității creștine.

Paștile au deschis nouă ușile raiului, iar celelalte sărbători ne deschid calea către sărbătoarea Sfintelor Paști și către Paștile cele veșnice.

Bibliografie

Izvoare

1. *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist – Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura IBMBOR, București, 1989.
2. *Biblia de Ierusalen*, Nueva edición totalmente revisada, Desclee de Brouwer, Bilbao, 2009.
3. Ipolit Romanul, *Tradiția Apostolică*, traducere de Pr. Petru Buburuz, Chișinău, 2002.
4. ETHERIA, *Journal de voyage*, ed. H. Petre, Paris, 1971.
5. Lactance, *Divinarum institutionum*, 1. IV, 21; ed. S. Brandt (CSEL 19), 1890.
6. Origen, *Hom.in Leviticum*, 2, 2, ed. W.A. Baehrens (GCS. Origenes, t. 6), Leipzig, 1920.
7. Sfântul Atanasie, *Epistula Festal*, PG 26, 1366.
8. Saint Augustin, *Les Confessions*. Texte de M. Skutella. Introduction et notes par A. Solignac. Traduction de E. Trehorel et G. Bouisson, Paris, 1962, 2 vol.
9. Fericitul Augustin, *Confesiuni*, ediția a II-a revizuită, ediție bilingvă latină-română, traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu, Editura Nemira, București, 2006,
10. IDEM, *Sermones 259: PL 38, 518*.
11. Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze* 14, 24, Editura IBMBOR, București 2003.
12. Clement Alexandrinul, *Scrieri II, Stromata VI, 87,2*, în colecția *Părinți și scriitori bisericești*, carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Iustin, Patriarhul

- Bisericii Ortodoxe Române, traducere, note, cuvânt înainte de Pr. D. Fecioru, EIBMBOR, București, 1982.
13. Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuvântare la Sfintele Paști*, cap. XXI, în *Taina m-a uns. Cuvântări*, traducere de Pr. Gheorghe Tilea, Editura Herald, București, 2004.
 14. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre fericire* 12.
 15. HORMISDAE, *Epistola Hormisdæ Papæ ad eosdem Hispaniæ Episcopos*, PL 84.
 16. Sfântul Ignatie Teoforul, *Epistola către Romani*, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. I, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, Editura IBMBOR, București, 1977.
 17. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura IBMBOR, București, 2007.
 18. SAN ISIDORO, *Los Oficios Ecclesiasticos*, Cuadernos Phase 200, Centre de pastoral liturgica Barcelona, 2011.
 19. Sancti Isidori episcopi Hispalensis, *De Ecclesiasticis Officiis*, C.M. Lawson (ed.), CCL 113, Turnholti, 1989.
 20. IDEM, *Etymologiarum*, VI, 18, 19-20, editado por J. Oroz, vol. I, Madrid 1982.
 21. ISIDORO de Sevilla, *Los Oficios Ecclesiasticos*, Cuadernos Phase 200, Centre de pastoral liturgica, Barcelona, 2011.
 22. Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, în „Părinți și scriitori bisericești”, vol. I, trad. rom. de Pr. Prof. Constantin Cornițescu și Pr. Prof. Teodor Bodogae, Editura IBMBOR, București, 1988.
 23. *Antiphonarium de Leon*, Biblioteca Capitular de Leon, Cod. 8
 24. *Liber Commicus*, J. Perez de Urbel- J. Gonzalez y Ruiz- Zorrilla (edd.), Monumenta Hispaniae Sacrae, ser. Lit. 2-3, Madrid, 1950-1955.

25. *Liber Misticus*, Toledo, Biblioteca Capitular, Cod. 35,7.
26. *Liber Misticus*, Toledo, Biblioteca Capitular Cod 35,4.
27. *Liber Misticus de Cuaresma y Pascua*, Toledo, 1980.
28. *Liber Missarum de Toledo*, vol. II, Toledo, 1982.
29. *Missale Mixtum secundum regulam beati Isidori, dictum mozarabes*, A. Lesley A., Roma, 1775, PL 85.
30. Meliton de Sardes, *Sur la Paque et fragments*, Introduction, texte critique, traduction et notes par Othmar Perler, Paris, 1966 (Sources chretiennes, 123).
31. OF. n 23.-(OF = *Oferencio, Ordinario de la Misa del rito Hispano-Mozarabe.*, Arzobispado de Toledo, n. 8, 16, 21, 23,33, 35, 37, 38, 40, 47-rubrica finală, 1991.
32. Ordinario de la Misa, în AA.VV., *Liturgia y música mozárabes*, IEVM, Toledo, 1978.
33. Tertuliano, *De Baptismo*, XIX, 2, ed. E. Dekkers 1954, I.
34. Tertulian, *Despre rugăciune*, în col. „Părinți și scriitori bisericești” Apologeți de limbă latină, vol. 3, traducere Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, E.I.B.M. B.O.R, București 1991.

Carti de cult

35. Acatistier, Editura IBMBOR, București, 2006.
36. *Acatistul Sfintei Învieri a Domnului, Icosul al 6-lea*, în *Acatistier*, tipărit cu binecuvântarea Prea Fericitului Teoctist, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
37. Misa de Santa Maria en rito Hispano-Mozarabe, Iglesia de San Salvador de Valdedios, Villaviciosa-Asturias.

38. *Liturghier*, București, 1980, rugăciunea preotului după împătrășanie, la turnarea părticelelor în cinstea celor nouă cete de Sfinți în potir.
39. *Messale Ambrosiano*, Milano, 1976.
40. *Octoih Mic*, Sibiu, 1991.
41. *Penticostarul mic, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor până la Duminica Tuturor Sfinților*, tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005, Duminica Tomii, Utrenia, Canonul, cântarea 1, troparul 2.
42. IDEM, Nichifor Calist Xanthopol, Sinaxar în Duminica Tomii.
43. IDEM, Rânduiala slujbei din noaptea Sfintelor Paști, Utrenia Învierii, Canonul, cântarea 8, irmosul.
44. C. Behnan Benni, *Synaxaire de Mossul*, Mossul, 1876.
45. *Slujba Învierii și Carte de Tedeum*, tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 2000.
46. *Tipic bisericesc*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMOB, 1976.

Lucrari de specialitate

47. AA.VV., *Los relatos fundacionales de la eucaristía*, Navarra: Verbo Divino 2009
48. ADAM, Adolf, *The Liturgical Year, its history and meaning after the reform of the liturgy*, Pueblo Publishing Company. New York, 1993.
49. ALFEYEV, Ilarion, *Hristos biruitorul iadului. Pogorârea la iad în perspectiva ortodoxă*, traducere din lb. engleză de Cristian Vâjea, ed. Sofia, București, 2008.
50. ALIAGA, E., *Victoria de Cristo sobre la muerte en los textos eucarísticos de la octava pascual hispánica*, Iglesia Nacional Española, Roma. 1973.
51. ARSENIIEV, Nicolae, *Mistica și Biserica Ortodoxă*, traducere de Remus Rus, Editura Iris, București, 1994.
52. BASARAB Mircea, pr. Dr. *Lucrarea Bisericii în păstrarea unității și integrității lumii și creației*, în „Ortodoxia”, XLVI (1994), nr. 4.

53. BAUMSTARK A., *Liturgie comparee. Principes et Methodes pour le etude historique des liturgies chretiennes*, Chevetogne, 1953.
54. BAUMSTARK A., *Orientaliches in altspanischer Liturgie*, în *Oriens Christianus*, s. 3, X (1935).
55. BERBECEL, Marian, *Săptămâna Patimilor în cărțile de cult și în viața credincioșilor*, teză de doctorat, București, 2009- nepublicată.
56. BOBRINSKOY, Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, traducere în rom. de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura IBMBOR, București, 1999.
57. BONNARD P., *Le Evangile selon San Matthieu*, Neuchatel, 1970.
58. BOTTE B., *Le premiere fete mariale de la liturgie romaine*, EphL 4 (1933).
59. BRANIȘTE, Ene, *Liturgica generală*, Editura IBMBOR, București, 1993.
60. BRANIȘTE, Ene, pr.prof.dr, „Despre anul liturgic”, în *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, ediția a IV-a, Ed. Partener, Galați, 2008.
61. BRANIȘTE, Marin, pr., *Însemnările de călătorie ale pelerinei Egeria* (Teză de doctorat), în „Mitropolia Olteniei”, XXXIV (1982), nr. 4-6.
62. BROU L., *Le Trisagion de la Messe de apres les sources manuscrites. Etudes sur la liturgie Mozarabe*, EL, 61 (1947).
63. BURKIT F., *The early syriac Lectionary System*, London, 1923.
64. BURMESTER O.H., *Le Lectionnaire de la Semaine Sainte. Texte copte edite avec traduction francaise de apres le manuscrit add. 5997 du British Museum*, PO 24, i, Paris, 1933.
65. CABASILA, Nicolae, Despre viața în Hristos, trad. rom. de Pr. T. Bodogae, Editura IBMBOR, București, 1997, p. 27.
66. CABIE, R., *La Pentecote: la evolution de la cinquantaine pascale au cors des cinq premiers siecle*, Tournai, Belgique, 1965.
67. CABROL, Fernand; LECLERCQ, Henri, *Monumenta Ecclesiae Liturgica*, I, Paris, Didot, 1900-1902.
68. CASEL, O., *Art und Sinn der altesten christlichen Osterfeier*, *Jahrbuch fur Liturgiewissenschaft* 14, 1938.

69. CIREȘEANU, Badea, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici Creștine Ortodoxe de Răsărit*, Tomul III, Editura Gutenberg, București, 1912.
70. CRAINIC, Nichifor, *Nostalgia Paradisului*, București, 1940.
71. EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, traducere de Dr. Irineu Ioan Popa, Editura IBMBOR, București, 1996.
72. IDEM, *Rugul aprins*, traducere de Teodor V. Damșa, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1994.
73. FERRER GREDESCHE, Juan Miguel, *Curso de liturgia hispano-mozarabe*, estudio Teologico de San Ildefonso, Seminario Conciliar, Toledo, 1995.
74. FISCHER, B., *Formen gemeinschaftlicher Tauferinnerung im Abendland*, LJ 9, 1959.
75. FLICOTEAUX, E., *Espiritualidad del año litúrgico*, Edic. Sígueme. Burgos-1965, pp. 301-321.
76. FLOCA, Ioan, arhid., *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Note și comentarii*, 1992,
77. GILBERT, Jordi, El sistema de lecturas de la cincuenta pascual de la liturgia hispánica, según la tradición B, en *Liturgia y música mozárabe*, Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio, Toledo, 1978.
78. GILBERT, Jordi, *Festum Resurrectionis*, Estudio de las lecturas bíblicas y de los cantos de la liturgia de la Palabra de la Misa hispánica durante la cincuenta pascual, Roma, 1977.
79. GOÑI BEASOAIN DE PAULORENA, José Antonio, *Compendio de la misa en el rito Hispano Mozarabe*, Cuadernos Phase 195, Centre de Pastoral Liturgica, Barcelona, 2010.
80. GRĂJDIAN, pr. Conf. Dr., Vasile, *Semnificația ciclului liturgic la Sfântul Vasile cel Mare*, Revista Teologică, Serie nouă. anX (82), nr. 2, aprilie-iunie. 2000. Sibiu.
81. GREGOIRE, Henry, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, edd. N.H. Baynes and H. St. L. B. Moss(London: Oxford University Press, 1948).
82. HANGGI, Pahland A. Irmgard, *Præx Eucharistica textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Ed. Universitaires Fribourg, 1968.
83. HANSSENS, M.J., *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus* III, Roma, 1932.
84. HAYEK, M., *Liturgie Maronite, Histoire et textes eucharistiques*, Paris, 1964.
85. ICĂ, Ioan I., diacon, Canonul Ortodoxiei I, *Canonul Apostolic al primelor secole*, Editura Deisis/Stavropoleos, 2008.

86. IBÁÑEZ, Abad J. A., *Il leccionario hispano de cotidiano*: Burgense 11 (1970), pp. 173-230.; J. Gibert, *Festum Resurrectionis. Estudi de les lectures bíbliques i dels cants de la Liturgia de la Paraula de la Missa hispanica, durant la cinquena Pasqual*, tesi Dott. I Theol. Lit. P.I.L. (1975).
87. JANERAS, V.S., *Les Byzantins et le Trisagion Christologique*, în *Miscellanea Liturgica in onore del cardinale G. Lercaro*, Roma, 1967.
88. JANINI, J., (ed.), *Liber Missarum de Toledo*, Toledo, 1982.
89. JOUNEL, P., *Le culte de Marie*, in *Le Eglise en priere*, IV: La liturgie et le temps, A. G. Martimort (ed.), Tournai, 1983.
90. LANE E., *Textes et rites de la liturgie pascale dans le ancienne Eglise Copte*, Le Orient Syrien 6, (1961).
91. LOPEZ, J., *El año litúrgico*, Madrid, 1984.
92. KATAMEROS, Kitab, *Liber Lectionum Sacrae Scripturae per diversa anni tempora in Liturgia Coptica Orthodoxa*, Le Caire.
93. MACLEAN, A.J., *East Syrian Daily Offices*, London, 1894.
94. MIQUEL, Gabriel Ramis, *Los misterios de Pasión, como objeto de la Anamnesis en los textos de la Misa del rito Hispanico, estudio bíblico-teológico*, Dissertatio ad Doctoratum in Liturgia assequendum in Pontificio Instituto Liturgico, Roma, Iglesia Nacional Española, 1978.
95. MAKARIOS, Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere diac. Ioan I. Ică jr., ediția a II-a, Editura Deisis, Sibiu, 2003.
96. MARTINEZ, P., *El tiempo pascual en la Liturgia Hispánica: desarrollo, estructura y contenido teológico*, Instituto Superior de Pastoral, Madrid, 1969.
97. MARTINEZ G.,-MARIN T.-VIVES J., *Concilios Visigóticos e Hispano-romanos*, Barcelona- Madrid, 1963.
98. MATEOS J., *Le Typicon de la Grande Eglise- Ms. Sainte Croix, n. 40, X siècle, Introduction, texte critique, traduction et notes. II, Le cycle des fêtes mobiles*, OCA 166, Roma, 1963.
99. MCLYNN, N.B., *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley-Los Angeles-London, 1994.

100. MEYENDORFF, John, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, traducere de Pr. Conf. Dr. Alexandru I. Stan, Editura IBMBOR, București, 1996.
101. MILAȘ, N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. N. Popovici, Arad, 1930-1931, I.
102. MOUSSES, C., *Les livres liturgiques de l'Eglise Chaldeenne*, Beyrouth, 1955.
103. NECULA, D. Neculae, pr. Prof. dr., *Săptămâna Patimilor în viața creștină ortodoxă*, în „Glasul Bisericii”, LII (1996), nr. 1-4,
104. PICIORUȘ, Dorin, pr. Dr., *Aspecte dogmatice ale immologiei ortodoxe. Săptămâna Patimilor și Săptămâna Luminată*, Teologie pentru azi. București, 2010.
105. PINDADO, Martin, *Los sistemas de lecturas de la Cuaresma hispanica. Investigacion desde la perspectiva de una comparacion de liturgias*; Estratto: Salmanticensis 23 (1975).
106. PERMIAKOV, Vitaly, *The Historical origins of the Feast of Antipasha*, St. Vladimir Theological Quarterly, 47(2003).
107. RAHMANI I., *Livre des lecons separees du Saint Evangile pour le cycle annuel*, ed. Charfet, 1912.
108. RĂMUREANU, Ioan, prof. pr., *Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325*, în „Istoria Bisericească Universală”, Manual pentru Institutele Teologice, vol. I, ediția a III-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
109. PINELL, J., *El problema de las dos tradiciones del antiguo rito hispanico. Valoración documental de la tradición B en vistas a una eventual revisión del PINELL, J.*, Liturgia hispánica, Biblioteca Liturgica 9, 1998.
110. PINELL, J., *Liturgia hispánica*, în Q. Aldea Vaquero – T. Marin Martínez – J. Vives Gatell (eds.), *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, II, CSIC, Madrid, 1972.
111. PINELL, J., *Las horas vigiliarea del oficio monacal hispanico: Liturgica*, 3, Scripta et Documenta, 17, 1966.
112. PINELL, J., *Le Liturgie Occidentali: Corso di introduzione*, Roma, 1977.
113. PINELL, J., *Libri liturgici ispanici*, in *Anamnesis 2, La Liturgia: Panorama storico generale*, Casale, 1978.

114. RĂMUREANU, Ioan, *Istoria Bisericească Universală*, Manual pentru Institutele Teologice, vol. I, ediția a III-a, Editura IBMBOR, București, 1987.
115. RIGHETTI M., *Manuale di storia liturgica*, vol. II, 3 ed., Milano, 1965.
116. RODRIGUEZ, Garcia, *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, Madrid: consejo superior de investigaciones científicas, 1966.
117. RENOUX A., *Un manuscrit du Lectionnaire armenien de Jerusalem* (Cod. Jerosol. 121), *Le Museon* 74 (1961).
118. ROSE, Serafim, *Locul Fericitului Augustin in Biserica Ortodoxă*, Editura Sophia, Bucuresti, 2002.
119. ROBLA, Ivorra V. Adolfo, *Comentario a las lecturas de la Octava Pascual Mozarabe*, ed. Centre de Pastoral Liturgica, en: *Liturgia y Espiritualidad*, Barcelona, anyo 45, nr.1, 2014.
120. SAIZ, Pablo Martinez, *El tiempo pascual en la liturgia hispanica*, Instituto Superior
121. SCHEMANN, Alexander, *Introduction to Liturgical Theology*, ed. Ill, New York, 1996.
122. SCHUBERT, W., SCHMIDT, C., *Praxeis Paulon*, Hamburg, 1936-1937.
123. TARCHNISHVILI M., *Le grand Lectionnaire de Le Eglise de Jerusalem (V-VIII siecle)*, CSCO, Scriptorum iberici 9-10, Louvain, 1959.
124. TARRUELL, I GIBERT, J., *Il significato cristologico del Trisagio nella Messa ispanica*, în *Paschale Mysterium: studi in memoria dell Abate Prof. Salvatore Marsili (1910-1983)*, Roma, 1986.
125. IDEM, *Influssi dell'Oriente nella Liturgia Ispanica*, în *Liturgie dell'Oriente Cristiano a Roma nell'Anno Mariano 1987-1988. Testi e Studi*, Città del Vaticano, 1990, 843-880.
126. VASILEV.A.A., *Historia del imperio bizantino*, I, Barcelona, 1946.
127. VEGA, A.C., *S. Gregorii Eliberritani Episcopi Opera omnia primum collecta*, I, El Escorial, 1944.
128. VERMEULEN P., *Pericopes bibliques des Eglises de langue syriaque*, *OrSyr* 12 (1947).
129. VORNICESCU, Nestor, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul al XVII-lea*, teză de doctorat, Craiova, 1983.

Articole si studii

130. IVORRA ROBLA, Adolfo Vicente, *Comentario a las lecturas de la Octava Pascual Mozarabe*, ed. Centre de Pastoral Liturgica, en: Liturgia y Espiritualidad, Barcelona, anyo 45, nr.1, 2014, pp.
131. MOCA, Dumitru, *Sărbătoarea Pogorârii Duhului Sfânt, a Cincizecimii sau a Rusaliilor. Studiu istoric și liturgic*, în „Altarul Banatului”, anul XI, 2000, nr.7-8, pp.
132. POPESCU, Emilian, *Sfintele Paști în tradiția bizantină. Aspecte spirituale și sociale*, în „Glasul Bisericii”, nr. 5-8, 1999. pp.
133. POPESCU, T. M., *Problema stabilizării datei Paștelui*, în „Ortodoxia”, XVI, 1964, nr. 3.

Surse web

134. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf214.xiv.iii.lxvii.html>, accesat la data de 23.05.2015, h: 24:12.
135. http://www.mercaba.org/LITURGIA/T-Pascual/la_semana_in_albis.htm, accesat în 20.1. 2015, h: 3:56.
136. <http://ziarullumina.ro/interviu/o-saptamana-de-intalniri-cu-hristos-cel-inviat-accesat> în data de 30.05.15, h: 17:48.
137. <https://books.google.ro/books?hl=es&id=f3XYAAAAMAAJ&q=1366#v=snippet&q=1366&f=false>, accesat la data 13.05.15, ora 12.40.
138. <https://teologhos.wordpress.com/> -accesat la data de 30.05.15, h: 19:08

Izvoarele Liturgice Hispano-Mozárabe

1. **Antifonario visigótico mozárabe de la catedral de León.** Edición del texto, notas e índices por Louis Brou y José Vives. Instituto P. Enrique Flórez, 1959 **Signatura:** [A 042.038](#)
2. **El Breviarium gothicum de Silos : archivo monástico, ms. 6.** Ismael Fernández de la Cuesta. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1965 **Signatura:** [A 042.038](#)
3. **Breviarium.** Breviarium Gothicum secundum regulam beatissimi Isidori Archiepiscopi Hispalensis Jussu Cardinalis Francisci Ximenii de Cisneros prius editum : nunc opera Excmi. D. Francisci Antonii Lorenzana Sanctae Ecclesiae Toletanae Hispaniarum primatis archiepiscopi recognitum ad usum sacelli mozarabum. Jesús Paniagua Pérez, coordinador editorial ; Angel Fernández Collado, Eduardo Vadillo Romero, Constantino Robles, introducción. Universidad de León, Secretariado Publicaciones y Medios Audiovisuales, 2004 **Signatura:** [A 042.641](#)
4. **Le Liber Ordinum en usage dans l'Église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle.** Marius Férotin. C.L.V.-Edizioni liturgiche, 1996 **Signatura:** [A 082.930](#)
5. **Liber Commicus.** Edición crítica por Fray Justo Perez de Urbel y Atilano Gonzalez y Ruiz-Zorrilla. Bermejo, 1950 **Signatura:** [A 042.038](#)
6. **Liber Commicus : missale hispano-mozarabicum.** Conferencia Episcopal Española, Arzobispado de Toledo [eds.] Coeditores Litúrgicos, 1991-1995 **Signatura:** [A 103.687](#)
7. **Liber Missarum de Toledo y libros místicos. Tomo I y II.** Jose Janini. Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes, 1982 **Signatura:** [A 042.506\(Tomo I\)](#) y [A 042.506\(Tomo II\)](#)
8. **Liber mysticus de Cuaresma : (Cod. Toledo 35.2, hoy en Madrid, Bibl. Nac. 10.110).** Edición por José Janini ; estudio paleográfico por Anscari M. Mundó. Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes, 1979 **Signatura:** [A 105.447](#)
9. **Liber mysticus de Cuaresma y Pascua : (Cod. Toledo, Bibl. Capit. 35.5).** Edición por José Janini. Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes, 1980 **Signatura:** [A 102.670](#)
10. **Le liber mozarabicus sacramentorum et les manuscrits mozarabes.** Marius Férotin. C.L.V. Edizioni Liturgiche, 1995 **Signatura:** [A 104.167](#)
11. **Liber orationum psalmographus : colectas de salmos del antiguo rito hispánico.** Recomposición y edición crítica por Jorge Pinell. Instituto Enrique Flórez, 1972 **Signatura:** [A 042.038](#) y [LEG 126.826](#)
12. **Liber ordinum episcopal : (cod. Silos. Arch. monástico, 4).** Edición por Jose Janini. Abadía de Silos, 1991 **Signatura:** [A 082.570](#)
13. **Liber ordinum sacerdotal : (cod. Silos. Arch. monástico, 3).** Edición por José Janini. Abadía de Silos, 1981 **Signatura:** [A 082.570](#)
14. **Missale hispano-mozarabicum.** Conferencia Episcopal Española, Arzobispo de Toledo [eds.] Coeditores Litúrgicos, 1991-1994 **Signatura:** [A 103.684](#)
15. **Missale hispano-mozarabicum : Ordo missae "Liber offerentium".** Conferencia Episcopal Española, Arzobispado de Toledo [eds.] Coeditores Litúrgicos, 1991 **Signatura:** [A 103.685](#)

16. **Missale mixtum.** Signatura: [A 041.600](#) [Patrología Latina, 85](#) [Recurso electrónico \(desde dentro del campus\)](#)
17. **Oracional visigótico.** Edición crítica por José Vives ; estudio paleográfico de los códices por Jerónimo Claveras. Escuela de Estudios Medievales, Sección de Barcelona : Balmesiana, Biblioteca Balmes, 1946 Signatura: [A 042.038](#)
18. **Pasionario Hispánico.** Universidad de Sevilla, Secretariado de Publicaciones, 1995; Madrid: Instituto P. Enriquez Flórez, 1953 Signatura: [LEG 014.061](#) y [A 042.038](#)
19. **Triduo sacro en rito hispano antiguo, o mozárabe.** Edición preparada por Lamberto de Echeverría. Universidad de Salamanca, Junta de Capilla, 1990 Signatura: [A 102.477](#)
20. **Ordinario de la misa del rito hispano-mozárabe: Oferencio.** Coeditores litúrgicos, 1991 Signatura: [A 103.686](#)

DECLARAȚIE

Subsemnatul *pr. Bogdan Ștefan AVRAM*, declar pe propria răspundere că lucrarea **Octava Pascală Mozarabă în comparație cu Săptămâna Luminată bizantină**, îmi aparține integral și că la alcătuirea ei nu am folosit alte lucrări decât cele menționate la bibliografie.